

FOLK MAGAZIN

9. Hangász, bringás, evezős...
Kiss Ferenc
10. MAGTÁR
Fábián Gyula András versei
12. Közösség – Identitás – Ünnepek
Dr. Csonka-Takács Eszter
16. Egy húron Rosta Katival
Jantyik Csaba
18. Jó{g}anépi
Horányi-Pirók Panka
20. TALLÓZÓ *Kis magyar néprajz...*
P. VAS JÁNOS ROVATA
22. A szilágysági dallamok kísérete
Árendás Péter
26. Budapesti cigányzenészek...
Hajnáczky Tamás
27. Képzelt beszélgetés Kodálllyal
Fehér Anikó
30. BUKOVINAI ÉLETKÉPEK
Lőrincz Gergely írásai és rajzai
KÓKA ROZÁLIA ROVATA
32. A TÖRTÉNELEM ORSZÁGÚTJÁN
Miért nem énekelt Nyisztor
Bertalané Kodály Zoltánnak?
KÓKA ROZÁLIA SOROZATA
34. Interjú Legeza Mártával
Grozdits Károly
39. Női illem a Kárpát-medencében
Werschitz Annamária
42. ÉTELEK – HAGYOMÁNYOK
„Népi grill” – 2. rész
Juhász Katalin
46. *Sue Foy angol nyelvű ismertetője*

TISZTELT OLVASÓINK!
A TÁNCBÁLÓK NAPRAKÉSZ
LISTÁJÁT MEGTALÁLJÁK A
WWW.TANCHA.ZHU WEBOLDALON.

A jobbágytelki női ünnepi és táncviseletről

Jobbágytelke az egykori történelmi Maros-szék északi részén, a Felső-Nyárad mellék-völgyében fekszik. Orbán Balázs szavaival élve Maros-széknek, az egykori székely széknek „végfaluja”. Tőle északra már a Felső-Maros mente egykori vármegyei magyar falvai sorakoznak, illetve a Maros és a Görgény völgyének román falvai találhatóak. Jobbágytelke (Sâmbriaș) ma a romániai Maros megyében (Județul Mureș) található, közigazgatásilag Székelyhodoshoz (Hodoșa) tartozik. Lakossága napjainkig magyar nemzetiségű és római katolikus felekezettű.

Orbán Balázs az 1800-as évek második felében mint kalapkötéséről ismert és szalmakalapjaival vásároló falut említi. Az Osztrák-Magyar Monarchia tartományait bemutató XIX. századi államismereti vállalkozás is említést tesz a jobbágytelki szalmakalap-készítéséről. A falu és a környék táncairól és népviseletéről már a XIX. századból találunk híradást. A „Marosvidék” című újság 1881-ben arról írt, hogy Nyárad menti és Maros menti különböző nemzetiségek néptánc- és népviseletbemutatót tartottak Görgényben a Habsburg uralkodói ház tagjai előtt. [Idézi Pávai 1998. 8–11.]

Jobbágytelke a XX. század második felében az intézményesülő romániai hagyományörzésben is szerepet kap. Az 1940-es évektől tudunk helyi táncsoport működéséről, az 1950-es években megalapított népi együttes rendszeres résztvevője lett a romániai, majd idővel a magyarországi folklórfesztiválokban, rendezvényekben. A népi együttes vezetője, Balla Antal egészen haláláig szervezte a helyi táncok, énekes hagyomány, szokások és viselet ápolását és bemutatását.

Jobbágytelkén a XXI. század elején rendszeres néprajzi terepmunkát végezve a hagyományos tánc- és zeneélet témájához kapcsolódóan a helyi viseletről, táncviseletről is gyűjtöttem, elsősorban az 1920 és az 1950-es évek között születettek körében. Interjúkat készítettem az egyes viseletdarabokról, öltözetegyüttesekről és az öltözködési szokásokról. Fényképeztük, filmeztük az otthonukban fellelhető viseleteket, és ezekről, valamint régi, viseleteket is megőrkítő fotók-

Jobbágytelki házaspár, 1900-as évek eleje. Az asszony hátrakötött fejkendőben, szoros többsoros gyöngysorral a nyakán, hosszú ujjú fehér ingben, bársonnyal díszített mellényben, alatta virágos vállkendővel, hosszú szonyában, csizmában. (Archív fotó – az archív képek Vavrincez András gyűjtéséből származnak)

ról is beszélgettünk. Még az ekkori középkorú generáció is élénken emlékezett a hagyományos viseletekre, és elbeszélések gazdag tudásról tanúskodtak a hagyományos öltözködési szokásokról, illemlről. E visszaemlékezések és a tárgyi emlékek elsősorban a két világháború közötti és a második világháború utáni évtizedek viseletét és ünnepi, valamint táncos öltözködésének szokásait idézik élénk.

A jobbágytelki viselet alakulásáról, az egyes darabokról és a hagyományos öltözetekről a fellelhető régi tárgyak és a helyiek visszaemlékezései mellett a falusi házakban őrzött régi fényképek is tanúskodnak. A legrégibbi, viseleteket ábrázoló képek a XIX. és XX. század fordulójának ünnepi öltözeit örökítették meg. E többségében műtermi fotográfiákon a XIX. század székely viseletének jellegzetes darabjaival találkozunk. A nők hosszú ujjú fehér ingekben, hosszú,

Belső borító: Korniss Péter jobbágytelki fotói, 1970-es évek

(Fiatal leány és legény a bálban. A lány rövid ujjú galléros fehér ingben mellytűvel, gyöngyös lájbiban, selyemköténnyel. • Táncosok és „nézők” a szilveszteri bálban. • Balla Antal a feleségével. Az asszony világos szövet fejkendőben, galléros ingben, hímzett, sötét lájbiban.)

Címlap: Legeza Márta (tanulmányút, Dánia, 2017)

Család az 1910-es években. Az idősebb asszony sötét, a fiatalabb világos fejkendőben, a kislány hajadonfőtt, elől kétfelé választott és befont hajjal, zsinóros lájbjában. A férfi és a gyerekek mezítláb.

Lány, 1920-as évek. Nyakán szoros gyöngysorral, galléros fehér ingben, nyolcas lájbjában, rakott kötényben és szoknyában, félcipővel.

sötétebb szöttes szoknyákban, szöttes mellényekben, és helyenként az ezek alá vett rojtos vállkendőkben tűnnek fel. A legrégebbi képeken még az asszonyok régi fejviselete, a főkötő is feltűnik.

Az ezredfordulón a régi szöttes viseletnek már leginkább csak az emlékével találkozhattunk. A legidősebbek gyermekkorukból még emlékeztek saját és felmenőik házi alapanyagokból varrt viseleteire. A XX. század első felére a helyi ruházat fontos alapanyagaként már megjelentek a gyári kelmék. Ezek leváltják az ingek és kötények házi vászon és a szoknyák, mellények és ujjasok házi szöttes és posztó anyagát. A két világháború között lassan megjelennek az újabb, városi szabású darabok is, ugyanakkor ezzel egy időben a székelyföldi népművészeti mozgalmak hatására más székely falvakhoz hasonlóan itt is népszerű a „székely” öltözet (fehér ingváll – zsinóros vagy gyöngyös mellény – szoknya – hímtett vászonkötény). A második világháborút követően a hagyományos viselet darabjai egyre inkább kiszorultak az öltözködésből, és idővel, a házilag saját maguk vagy a helyi szabók által készített ruhák mellett, helyett az „üzletben” kapható kész darabok is megjelentek. Ugyanakkor a helyi né-

pi együttes által is életben tartott és alakított népviselet, a megőrzött régi szoknyák, kötények, mellények, ujjasok és az újonnan készített „székely ruhák” a mai napig feltűnnek a jobbágytelki ünnepi alkalmakon.

A női öltözködésben jól követhetjük az egyes korosztályok közötti különbségeket, a viseletek alkalmak szerinti elkülönülését azonban már nehezebb körvonalazni. A hétköznapi és az – elsősorban templomba felöltött – ünnepi öltözetek természetesen itt is különváltak. Előbbi darabjai azonban mára nemigen maradtak fenn, és a régi fényképek is többnyire az ünnepi öltözeteket örökítették meg. A táncviseleteket néhány fénykép és a visszaemlékezések idézik elénk. A legtöbb táncalkalmon (vasárnapi táncok, ünnepi bálók) hagyományosan a nem házas, de már felserdült fiatalok vettek részt [A jobbágytelki táncéletéről ld. Dóka 2010, 2007]. A kisebb gyerekek csupán a számukra alkalmanként megrendezett külön mulatságban, a „kicsik táncaiban” állhattak be a táncba. A házasoknak elsősorban a lakodalmak jelentettek táncolási lehetőséget. Emellett Jobbágytelkén is szokás volt egy-egy kiemelt ünnepi bál alkalmával (pl. a húshagyó keddi bálban) „házasember szakasztást” – a házasok

számára külön táncrendet – húzatni. A házas asszonyok ezen túl a vasárnapi táncmulatságokon („táncokban”) mint „nézők” lehettek jelen.

A jobbágytelki viseletben a nők fej- és hajviselete (ahogy hagyományosan máshol is) egyértelműen jelezte korukat, állapotukat. Régi visszaemlékezésekből és fényképekről tudunk a kislányok „pikósan” befont és a nagyobb lányok hétköznapra koszorúba tűzött hajáról [Tamásné 1995. 66–67.]. Az 1920-as években születettek emlékei szerint a nagylányok ünnepeken és a táncalkalmon is hajadonfőtt, befont, „leeresztett” hajat viseltek. A XX. század elején a nagylányok hátrafésülték előhajukat, és azt a hátihajjal egy ágba fonták. Az előhajukat szalaggal is leszoríthatták. A század közepén a lányok között a két ágba font haj divatozott. A hajukat szorosan hátrafésülve, tarkón kétváltva egymáshoz közel eső két fonatba fonták. Idővel divatba jött, hogy a két fonatot egy csattal fogják össze a tarkójukon. Egy asszony – aki a 1960-as években leánykodott – mesélte, hogy ők már nem egyenesen hátra, hanem elől kicsit félre fésülték a hajukat, és a tarkójukon hátul kicsit távolabbra tették a két fonatot. A fonatok végé-

Tánc a csűrben. Jobbágytelke, 1940-es évek körül. Lány mintás blujzban, szoknyában, kötényben, fonott hajjal. Másik nő városias öltözetben.

be mindig szalagot kötöttek. A legidősebbek emlékezetében még élt, hogy fonatuk alsó részébe széles gyári szövött szalagot („piros rózsás szalagot”) fontak, és a hajuk végénél „csokorba” kötötték. A szalag végei egészen hosszan leértek. Később az egyszínű „pántlikák” jöttek divatba, a legdivatosabb piroson kívül világoskéket, rózsaszínt, tündöszínt, fehérét is kötöttek. A fonataik alsó harmadába befonták a szalagot, és ezzel igyekeztek úgy meghosszabbítani hajukat, hogy az legalább a derekukig érjen, ott csokorba kötötték, és a szalag két szarát leeresztették.

A nők hagyományosan a házasságkötést követően már kizárólag kontyba tűzött és kendővel lekötött hajjal jelentek meg nyilvánosan. Csak a legidősebbek emlékeztek arra, hogy az idősebb asszonyok még főkötőben jártak. A házas asszonyok hajukat két ágba fonták, kontyfára vagy kontyfésűre tekerték, és arra kötötték a kendőt. Hétköznap munkába, vasárnap és ünnepeken a templomba, valamint a lakodalmakba és a táncmulatságokba is kendőt kötöttek. Még a XX. század utolsó harmadában is rendszeresen kendőt vettek az asszonyok még akár a városiasan rövidre vágott hajjukra is. A XX. században egyértelműen a kendőviselet határozta meg az asszonyok öltözködését. Az ünnepi kendők között a régebbi darabok egyszínű mintás selyemből készültek, ezek mellett idővel a szövőkendők is divatba jöttek. Utóbbiakat saját maguk vagy a faluban hímzéssel foglalkozó asszonyok „kivarrták”. A kendők között volt „virágos”, „rózsás”, „makkos”, „búzakalászos”. Mind a selymekendők, mind a szövőkendők, mind a világosabbakat (krémszínt, sárgát, galambszínt, világosbarnát, világoszöldet) a fiatalasszonyok, a sö-

tébbeket (pl. sötétebb zöldet, barnát) az idősebb asszonyok vették fel, illetve a fiatalabbak adventban, böjtből hordták. A legidősebbek sötétbarna, fekete kendőt kötöttek. A XX. század második felére a kendőt sajátosan, jobbágytelkiesen kötötték fel. A sarkosra vasalt kendőnek felkötéskor a sarkát hátul középen rövidebbre hagyták, elől a megkötés után a szarait visszatűrték, hogy „ne legyen vége” és „a vállra ne lógjon”. A kendő színét a ruhához és a kötényhez igazították. Krémszínű kendőt például világosabb, sárgás kötényhez kötöttek, barna ruhához barnát, zöldhöz zöldet vettek. A piros lájbis, zöld szoknyás székely ruhához a sárga kendő „ment”.

A leányok ünnepi és táncos öltözetéhez hozzátartozott a gyöngysor. Leggyakrabban üvegből készült „piros faragott gyöngyöt”, „gránátot” viseltek két-, esetleg háromsorosan, szorosan a nyakra simulóan. Hátul keskeny piros szalaggal, „gyöngykötővel” kötötték meg. Helyenként felbukkant a fehér gyöngy is. Mivel a faragott gyöngy drága volt, illetve nehezen lehetett hozzájutni, idővel az újabban megjelenő piros műanyag gyönggyel is helyettesíthették. A néhány soros, nyakra simuló gyöngy már feltűnik a korai fotográfiákon is, és a mai napig felveszik a fiatalok, ha egy-egy ünnepre vagy színpadi fellépésre népviseletet öltönek.

A női öltözet alapeleme volt a fehér „ing”. A XIX. és XX. század fordulóján hosszú ujjú, egyenes darabokból összeállított, nyakán keskeny fodorral díszített inget viseltek. Az 1940-es évektől divatba jöttek a szabott, galléros, rövid ujjú fehér ingek is. Az ing anyaga régen házi vászon, gyolcsvászon volt, majd idővel a bolti kínálatban megje-

lenő újabb, gyári fehér anyagokat is használtak. Az ing mind a hétköznapi, mind az ünnepi nyári viseleteknek sokáig meghatározó darabja maradt. A fehér ingre nyáron egyszerű szabású, egyenes derekú mellényt („lájbit”) vettek. A kislányoknak a szöttes szoknyával egybevarrták a lájbit. A lájbi anyaga a XIX-XX. század fordulójának emlékeiben még szöttes, illetve posztó, majd a XX. században bársonyból készült piros, bordópiros, kék, fekete lájbit veszik át ezek helyét. A lányok és asszonyok lájbit és fehér inget viseltek a templomban, de felvehették ezeket az ünnepibb táncalkalmakra, bállokra is. A régi szötteslájbit fekete bársony rátét, a posztólájbit piros bársonyszalag díszíthette [Tamásné 1995, 66.]. A bársonylájbikra különféle díszítések kerülhettek: régebbiek a többszínű cérnával hímzett „varratos”, „rózsás” lájbit és a fehér vagy sárga zsinórral kivarrt „vitézkötéses”, „hereleveles” és „nyolcas”, „hánytatott” lájbit. A zsinóros mellények zsinórozása függött a mellény színétől. A pirosakra fehér zsinórt varrtak, kékre, feketeire sárgát. Újabb divattal a két világháború között jelent meg a fehér, zöld, fekete gyönggyel díszített „gyöngyös lájbi”. Utóbbi piros színű bársonyból készült, és régen üvegyönggyel varrták ki. Később megjelentek a különböző formájú, műanyagból készült gyöngyök is. A mellény mintája lehetett „rózsás”, „csillagos”, „tulipános”.

A lájbit régebben rövidebb derékmal varrták, hogy a szoknya dereka és a lájbi széle között néhány ujjnyira kilátszódjon az alatta lévő fehér ing. A lájbit idővel hosszabbak lettek, így a gyöngyös lájbit a már újabb divat szerint leérnek a szoknya derekáig. A mellényt a szoknya színéhez igazították. Piros lájbit vettek a piros, világoskék vagy a zöld szoknyához, feketét a drapphoz, barnához, kékhez. Barna lájbit a barna vagy kék szoknyához illett. A nyolcas lájbit inkább a szöttes szoknyához, a hánytatót fekete a világos drapphoz, a varratos rózsás a kékhez, a piros gyöngyös lájbit a zöld szoknyához „talált”. A XX. század második felében (valószínűleg felülről jövő kezdeményezésre) ismét feltűnik a vállkendő lájbit alá kötésének századfordulóról ismert szokása, és feltűnnek a rojtos rózsás vállkendők. Ezek lehetettek például krémszínűek piros rózsákkal, vagy fekete alapon rózsásak.

Télen a szoknyához és a kötényhez elől gombos, szűk, testhezálló, polgári szabású ujjast, úgynevezett „blujzt” hordtak. Ez gyári anyagokból, a lájbihoz hasonlóan leginkább piros, kék, fekete bársonyból, esetleg más anyagból, például „diftinből” (dültinből) készült. Ez is lehetett hímzett vagy kapott zsinórozást, például gyári, virágmintás zsinórt. A blujz nyakára fehér vendég-

Anyja lányaiival, 1943. Az asszony sötét ruhában, szövet fejkendővel, a lányok világos, mintás blujzban, fodros szoknyában, csipkés szélű kötényben, fülbevalóval, az egyik lány pántos cipőben.

Jobbágytelki táncosok (Balla Antal és Simó Eszter), 1959. A nő gyöngyös, bársony lájbiban alatta rojtos vállkendővel, hímzett fehér kötényben.

gallért tettek, melyet elöl „mellytüvel” tűztek össze. A blujz színe is a szoknyához igazodott. Pirosat vettek a zöld szoknyához, kéket a kékhez. A blujz készülhetett más gyári anyagból is, ünnepi alkalmakra selyemből, hétköznapra és vasárnapi táncos mulatságokba olcsóbb anyagból, főként kartonból. A téli bársony blujzok mellett idővel megjelentek a kötött kardigánok, „szvetterek” is.

A nőknél a szoknya lényegében a XX. század végéig alapvető ruhadarab maradt. A szoknya (régiesen „fersing”, „fessing”) alá a XIX-XX. század fordulóján még pendelyt, később „karatlan” hosszú inget, és ezekre vászon alsószoknyát vettek. Erre kötötték a felsőszoknyát, mely akkoriban az ünnepeken és a táncban is, jellemzően sötétebb szöttes anyagból készült. A régi öltözetekben még felbukkannak a finomposztó és gyapjúszövet szoknyák is. A XX. századra, a gyári anyagok terjedésével az „üzletből” vásárolt piros, zöld, barna, kék szövetek lettek a népszerűek. Míg hagyományosan a kisebb lányok piros, a nagyobbak világos zöld, világos kávészínű, „égszínkék” szoknyát vettek, addig az asszonyok ezek sötét párjait öltötték magukra, sötétebb zöld, kávészínű, sötét-kék szoknyát húztak. A szövetszoknyák alapján idővel uralkodóvá vált a három sárgás „krémszín” szalag („zsinór”), illetve a piros

FORRÁSOK

Dóka Krisztina: „Már mi hoztuk bé divatba”. Egy marosszéki falu táncéletének átalakulása a 20. században. In: Felföldi László – Müller Anita (szerk.): *Hagyomány és korszerűség a néptáncutatásban. Pesovár Ernő emlékezete.* Bp., 2010, 59–80.

Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból* IV. Pest, 1870

Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képen VII. köt. Bp., 1901

Pávai István: *Felső-Maros mente és népzenei hagyományai.* In: *Felső-Maros menti népzene. Görgényoroszfalusi Pílu bandája.* Bp., 1998 (CD-melléklet)

Tamásné Szabó Csilla: *A jobbágytelki népviselet.* Néprajzi Látóhatár IV. (3–4), 1995, 61–73.

GYŰJTÉSEK

- 1 Jobbágytelke, 1977. 12. 31. Adatközlő – gyűjtő: Balla Antal (1926–2008)
- 2 Jobbágytelke, 2003. 10. 24. Adatközlő: Balla Antal (1926–2008). Gyűjtők: Dóka Krisztina, Molnár Péter, Ambrus Vilmos
- 3 Jobbágytelke, 2003. 10. 24. Adatközlők: Miklós Boldizsár (sz. 1942), Miklós Berta (sz. 1943) A 3–13. gyűjtéseket Dóka Krisztina és Molnár Péter készítette.
- 4 Jobbágytelke, 2003. 10. 24. Adatközlők: Bakó Boldizsár (sz. 1932), Bakó Teréz született Simó Teréz (sz. 1936)
- 5 Jobbágytelke, 2003. 10. 25. Adatközlő: Balla Margit szül. Balla Margit (sz. 1924)
- 6 Jobbágytelke, 2003. 10. 25. Adatközlők: Simó Zsigmond (sz. 1934), Simó Erzsébet szül. Bakó Erzsébet (sz. 1940), Sebesi Magdolna szül. Bakó Magdolna (sz. 1925)
- 7 Jobbágytelke, 2003. 10. 26. Adatközlő: Balla Krisztina szül. Balla Krisztina (sz. 1920)
- 8 Jobbágytelke, 2004. 07. 13. Adatközlők: Balla Antal (1926–2008)
- 9 Jobbágytelke, 2005. 07. 11. Adatközlők: Berecki Antal (sz. 1949), Bakó Ákos (sz. 1950), Bakó Irma szül. Berecki Irma (sz. 1925), Berecki Margit szül. Bakó Margit (sz. 1952)
- 10 Jobbágytelke, 2005. 07. 11. Adatközlők: Kis Antal (sz. 1952), Kis Aranka szül. Bakó Aranka (sz. 1952), Bakó Irma szül. Berecki Irma (sz. 1925)
- 11 Jobbágytelke, 2005. 07. 14. Adatközlő: Kis Erzsébet (sz. 1920)
- 12 Jobbágytelke, 2005. 07. Adatközlő: Bakó Irma szül. Berecki Irma (sz. 1925)
- 13 Jobbágytelke, 2005. 08. 15. Adatközlő: Berecki Margit szül. Bakó Margit (sz. 1952), Bakó Irma szül. Berecki Irma (sz. 1925)

Jobbágytelki táncscsoport Ötvös István péterlaki prímással, 1954. Lányok egyöntetű öltözetben, fehér hosszú ujjú, fodros nyakú ingben, zsinóros (nyolcas) lájbiban, fehér hímzett kötényben.

szoknya alján a fehér. A szoknyához igazították a lájbi vagy a blujz színét, és ehhez választották a kötényt is. Szövetszoknyát elsősorban ünnepi, templomi alkalmakra, esetleg az ünnepi bálókra vettek. Egyszerűbb táncos összejövetelekre mintás karton szoknyát kötöttek karton blujzzal és karton köténnyel. Készülhetett a szoknya klottból is. A XX. század közepén megjelentek az újabb, városias szabású szoknyák és ruhák is. A táncalkalmak kedvelt darabjai lettek a rakkott szoknyák, melyek továbbra is a helyi ízlés szerint, például drapp, barna, zöld színben készültek.

A hagyományos női ünnepi viseletnek egészen a kivetkőzésig, a városi öltözetek elterjedéséig jellemző darabja maradt a kötény (régiesen „ruha”). Ez a szöttes együttesekhez a századfordulón még jellemzően házi vászonból, majd idővel bolti anyagokból készült. Az újabb szövet szoknyákhoz a szoknya színéhez igazodó selyem kötényt kötöttek. Ezek jellemzően kisebb-nagyobb virágmintás, halványszínű, illetve úgynevezett „játszós” selymek voltak, melyeket keskeny, világos bolti csipkével varrtak körbe. Kedvelték a halványsárga, világosbarna, a fiatalabbak a rózsaszín kötényeket. Rózsaszín kötényt köthettek piros vagy kék szoknyához, a halványsárgát a zöld szoknyához.

A székely népművészeti mozgalmak hatására Jobbágytelkén is népszerűek lettek a fehér csipkével díszített és hímzett („kivarratás”, „varratos”) fehér vászon kötények. Ezek 1937 előtt egy egyházi leányegylettel, a Márta-körrel jöhettek divatba, illetve terjesztésük, alakításuk Balla Antalhoz, a Jobbágytelki Népi Együttes vezetőjéhez is köthető. A vászonkötények között találunk régebbi, kis színes virágokkal hímzetteket, de mára legnépszerűbbek az újabb, fekete és piros fonállal hímzett nagyobb mintás „székelykötények”. Ezeket elsősorban a zöld szövet szoknyához veszik fel. Utóbbi összeállítás (zöld szoknya hímzett vászon köténnyel, fehér ing és piros gyöngyös lájbi) a helyi táncscsoport egységesülő táncos ruhájává vált. Ma a köz tudatban leginkább ez él mint „jobbágytelki népviselet”.

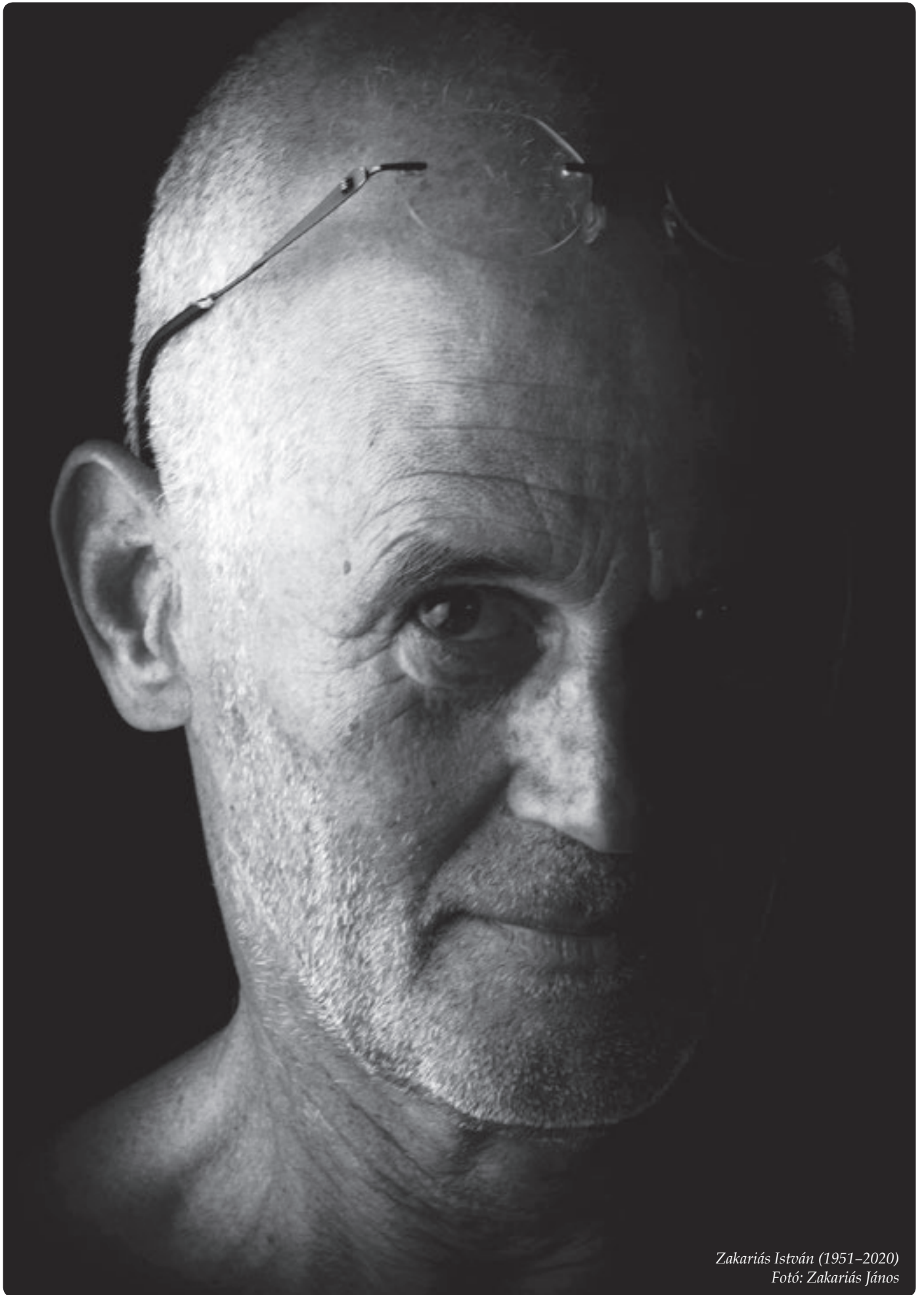
A nyári öltözködésben, hétköznapiakon a XX. század végébe nyúlón felbukkan a mezítlábzás. A legidősebb, 1920-as években született korosztály még emlékezett arra, hogy a „táncba” is mezítláb mentek. Csúpan a századforduló ünnepi viseletében találkozzunk csizmával. A templomi viseletnek és a táncviseletnek is jellemző darabjává vált a XX. század első felében a „magosszárú” cipő. Ebbe a fiatalabbak barna, az idősek fekete „patentharisnyát” húzhattak. Idővel meg-

jelentek a kötös női félcipők is, utóbbit a mai napig hordják az idősebbek ünnepi alkalmakon. A kivetkőzéssel megjelentek az újabb városi lábbelik, pl. a szandál („szandáda”, „szandacipő”) is.

Részben a földrajzi elzártságnak, a hagyományos, mezőgazdaságra épülő életmód hosszú továbbélésének, a világháború utáni kisebbségi létnek, és részben a helyi népi kultúra (táncok, énekes hagyomány, szokások, népviselet) kutatásának, tudatos ápolásának, felújításának és bemutatásának, valamint az Erdélyből és Magyarországról az 1970-es évektől meginduló „táncházas” turizmusnak és a helyi néptánc táboroknak is köszönhető, hogy a saját folklór, a népi tárgyi kultúra fontos részévé vált a jobbágytelki identitásnak. Ennek kiemelt eleme a helyi viselet is. A jobbágytelkiek házaiból máig kerülnek elő hagyományos öltözetek, a családok tudatosan őrzik viseletük régi darabjait, és a fiatalabbaknak napjainkig varratnak helyi ünnepi viseletet. Ez az örökség átívelt az ezredfordulón. A jobbágytelki népviselettel ma is találkozhatunk ünnepi öltözetként, helyi népművészeti és folklórrendezvények bemutatóin és a jobbágytelki táncscsoport fellépésein.

Dóka Krisztina

(Támogató: MMA Művészeti Ösztöndíj Program)

*Zakariás István (1951–2020)
Fotó: Zakariás János*

Hangász, bringás, evezős...

Júliusi verőfény. Éppen végeztem a kertben, és aznapi teendőimet vettem lajstromba reggeli közben. Írom a zenekaraim történetét, és ehhez fel kéne hívjak néhány embert, hogy ki hogyan emlékszik erre meg arra. Például Zakit, akivel karácsonykor beszéltem utoljára. Akkor szóba került, hogy majd ebben az ügyben őt is nyugodtan megkereshetem. A kollektív emlékezet mégiscsak pontosabb, mint a sajátom. Felírom a nevét, és abban a pillanatban kapok egy sms-t: „Zaki öngyilkos lett, ne hívj”. 09:01. Küldöje Péterdi Péter. Zakariás István barátom, a hangmérnök, az örökmozgó feltaláló, a művelt és derűs sportember, aki társam volt az Etnofon megalapításában! Rám szakadt a verőfényes égbolt...

Hungaroton, Rottenbiller utcai stúdió, 1987. Mi Szörényit kértük fel zenei rendezőnek a *Villanypásztor* című albumunk felvételéhez, ő meg Zakariás Istvánt kérte a vállalatnál hangmérnöknek. Itt ismerkedtünk meg, több mint negyven éve. Jó híre addigra már hozzánk is eljutott, hiszen a hetvenes évek derekától megjelent legjobb népzenei és rock hanglemezeknek ő volt a hangmérnöke. Amit például Márta Pistákékkor támad a szél című elektropleinair hangnaplójának felvételén szakmailag produkált, az engem lenyűgözött. Így hát nem volt kérdés, hogy ő kell nekünk. Aztán egy közös ebéd során felvettem neki, hogy dolgoz-na-e a Vízöntővel. Mosolyogva mondta, hogy persze.

Nem kellett rá sokáig várni, mert elkezdődött a Hungaroton privatizációja, és a zürzavarból menekülve nálunk kötött ki. Rövid idő alatt egyenrangú, ötödik tagjává vált a zenekarnak. Minden koncertünkön ott volt, minden külföldi utunkra velünk utazott. Hangosította az előadásokat, karbantartotta a felszerelést, de, ha kellett, vezetett, ha kellett, tolmácsolt is. Az angol mellett kitűnően beszélt németül és franciául.

„A Vízöntő kor alkonyán”, 1992-ben vele alapítottam meg az Etnofon Népzenei Kiadót. A Vasas Művészegyüttes Kőfaragó utcai épületében kaptunk lehetőséget a hangstúdió kialakítására. Fáradhatatlanul rajzolt és tervezett éjszakákon át, fuvarozta az építőanyagot, megszállottan keverte a maltert és húzta a falakat. Az üvegyapot szigetelés felrakása se szegte kedvét a 35 fokos melegben. Ahogy elkészültünk és beüzemeltük a berendezést – melynek jó részét az ő kapcsolatai révén a piaci ár töredékéért vásárolhattuk meg a Hungarotontól –, én hívtam a népzenei, ő pedig a komolyzenei kuncsaftkört. Neki köszönhetjük, hogy nálunk dolgozott többek között az Amadinda, az Új Zenei Stúdió, a Magyar Állami Énekar, Horgas Eszter és Vigh Andrea, Matuz István és Geiger György, vagy Miklósa Erika. Zenei rendezőnek meghívtuk a csapatba hajdani munkatársát, Péterdi Pétert is, akivel azóta is jó barátságot ápolunk. Hogy mire volt képes ez a „triumvirátus” akkoriban, ennek érzékeltetésére idézek röviden a korabeli kiejánlónkból: „A ZA-KI Hangstúdió komolyzenei, népzenei és elektronikus zenei felvételek speciális hangstúdiója. Akusztikus zenei felvételekhez a legkiválóbb mikrofonparkkal rendelkezik. A felvételek 16 sávú analóg és 16 sávú digitális magnetofonnal készülnek. Computerrel összekapcsolt automata keverőpultja nagymértékben megkönnyíti a bonyolult utómunkákat. Korszerű effektek és szinkronban működtethető VHS és Betacam videomagnók állnak rendelkezésre. Teljes zongorabillentyűzetű masterkeyboard, etnikus hangkártyákkal és egyéb modulokkal kibővített szintetizátorok használatára van lehetőség. Kérésre bármilyen hangszeren (beleértve a népi hangszereket is) stúdiózenészt biztosítunk.”

Nagy dolog volt ez akkoriban! Aztán gyorsan szaporodtak a hasonló jellegű szolgáltatások, és percek alatt tarolt a digitális, számítógépes stúdiótechnika. Újabb beruházáshoz már nem volt kedvünk, alábbhagyott a lelkesedésünk is. Eladtuk a stúdiót. Zaki közben elnyerte a Sony Austria magyarországi képviselőjét, és ehhez a tevékenységéhez megalapította a SZONYA CD Bt.-t, amivel több száz értékálló magyar zenei kiadvány gyártását bonyolította le az évek során. Az Etnofon kettévált ugyan, de a két cég együtt maradt és néhány házzal odébb költözött a Kőfaragó utcában. Ennek az

épületnek a lebontásáig minden nap találkoztunk, családjaink özszejártak, szinte mindent tudtunk egymásról.

Zaki, barátom! Mi ketten soha nem veszekedtünk, még az olykor riasztó ivászatomat is te toleráltad legszelídebben. Egyszer kérdezted csak meg inkább kíváncsian, mint számonkérőn: „Feri, te miért iszol, amikor egy értelmes, tehetséges és sikeres ember vagy?” „Talan épp ezért?” – kérdeztem vissza. Jót neveltünk. Emlékszel, mikor Bretagne-ban, az óceán partján, aztán Itáliában is minden reggel futottunk? Én másnaposan, te meg mint Zátópek. Mindig te nyertél persze, én csak lihegtem és verítékeztem a nyomodban. De jó volt veled kitisztulni, józanodni. A gombfoci csapatod meg egyszerűen legyőzhetetlen volt!

Mindig derültem magamban a különböző találmányaid tervezése és kivitelezése idején. Aztán kitartásodnak és leleményességednek köszönhetően végül szinte mindegyik prototípusa elkészült, és működött is a maga módján. Több szabadalmi kérvényt is beadnál, de soha nem volt elég pénzed ahhoz, hogy néhányunkon kívül a hivatal is elismerje zsenialitásodat. A sebváltó nélküli automata bringádon évekig dolgoztál, de megelőztek a piacon. Aztán ott volt az almacsutka alakú gyógy-széked, amiből szintén más csinált végül üzletet. Az idegen nyelvű szépirodalom megismertetését és a nyelvtanulás megkönnyítését szolgáló speciális hangoskönyveid meghozhatták volna a sikert, de nem volt, aki hatékonyan terjessze azokat. Nagyon tetszett a gyerekeknek szánt Bloxity elnevezésű építőjátékod. Az már a bolti forgalomba is bekerült! Legfontosabb újításaid közül azonban nálam a szétszedhető, könnyen szállítható tutajod tartja a csúcst. Azzal meg hogy is jártál? A beüzemelés során véletlenül a Felső-Tisza Ukrajnába eső partszakaszán vetted horgonyt, ezért igencsak meggyűlt a bajod az ukrán határőrökkel. Záhonyban kellett éjszakáznod. De te nem adtad fel. A tutaj továbbfejlesztett változatával ismét vízre szálltál, egyik éjszaka azonban a váratlanul jött áradás úgy elsodorta a hajód, hogy kormányozhatatlanná vált. Azt a kudarcodat viszont nem tudom, hogy illik-e itt megemlítenem, amikor a macskádat hosszú időn át apportírozni tanítottad sikertelenül.

Kedves Pistám! A síelés, futás és evezés mellett örültem szerettel kerékpározni. Képes voltál naponta Pilisborosjenőről Csepelre tekerni és vissza: otthonról a bringaalkatrészeket kínáló üzletedig. Három éve még semmi bajod nem volt. Emlékszel? Neved napján így köszöntöttelek a Facebookon: „István napi intelem Kisferitől: Ezer áldás szálljon, Zaki, a fejedre, / A bukósisakod mindaddig ne vedd le!”

Augusztusi felhőszakadás. Mindjárt vége lesz, így ezt az írásos emlékeztetést is be kell fejezzem, mert vár a kert. Zakariás István a népzenei mozgalom olyan szolgálója volt, akiről nem tudnak, nem is hallottak a mai fiatalok. A végtelenbe tekeredő lánc egyik fontos szeme. Ezért is gondoltam, hogy írnom kell róla. Egy gyógyíthatatlan kór, az ALS támadta meg, amitől már nem védte meg a bukósisak. Az alattomos betegség a lábából két év alatt felkúszott a tüdejéig. A magatehetetlenség gyötrelmeit már nem bírta elviselni. Nem akarta a kerékpárt kerekesszékre cserélni. Szeretteitől elbúcsúzza elment örökre.

Isten veled, Zaki!

Kiss Ferenc

MAGTÁR

1.

*Mondd, hogy tilos,
és megteheted!
Még nyílnak az égi eprek,
s te zuhansz szárnyak nélkül,
mint mindig.*

*A háta és mellek szétoávnak
körülvötted,
mint szoros csészelevelek,
s te kinyílsz,
mint egy virág.*

*Mint ez a széttáncolt világ
záróra előtt.*

2.

*Bujdosó csigák pihennek erre,
meztelen kövek alatt –
becsukódó ujjaid után lépnek
ünnepelő szarvasbogarak.*

*Varjak gördülnek hozzád
villany-árvaságban,
lovagok íznek, keresik kegyed,
hogy a kín csikorgó kapuin át*

*tarka váraikba bevigyenek,
Hogy a rózsailatú szobákban, mint
fájdalomherceg a diliházban,
bőrödön kíváncsi*

szúnyog legyek

3. (az angyal)

*Emberszárnyából kitépve a toll,
szomorú arca ránk hajol.
Vágott ösvények, fölégett telkek,
a nyomok a bőrén: lábnyomaink!
S a szemében üresek a termek.*

*Markában forró kő, halál.
Az arcán csúnya seb a száj.
Így jár a földön körbe-körbe,
mert szájalmas lesz, ha megáll.*

*A mi követünk, nem istené,
ezer kis izma, csontja a mienk
Mi űztük ki az otthonából,
hogy visszatérjen fegyvereivel.
Ki tudjuk tépni többi szárnyát,
hisz húzelgő szónk nekünk is hamis,
Meg tudjuk ölni? Vagy megölelni,
mielőtt megtesz valamit?*

4. (az ördög)

*Amikor a boltba belépett
üres kosárral, fájt a dereka.
Amikor kedvenc könyvéből
kitépett egy lapot,
mindenki tudta, WC-re indul,
aligha más valahova.
S amikor kijövet szarvának estek
a kényes,
rózsakörmű jók,
Csak körülnézett
még egyszer egy kicsit
és eldúdolt egy régi indulót.*

5. (szonáta kékből)

*Mintha üvegből hullanál,
Rejtélyes villamos ütött el,
Hófehér kalauz lett csúnyaságod,
és add, hogy így legyen tovább.
Téged megmorgott mindenki ebe,
Tőled megkondult a villamoson
a széken ülők tömege
és a csengők még sokáig szóltak
utánad.
Mintha üvegből hullanál.*

*Mintha üvegből hullanál, Igaz!
Hogy ne kelljen többé könyveket zabálni
a cenzorok asztalánál,
Hogy mindenféle iskolákban ne kelljen
derékgig állni a hazugságban.*

*Mert Te igaz voltál, szép kék alak!
Mert én magamnak megtaláltalak,
mert én magamnak kitaláltalak.*

*Mintha üvegből hullanál
úgy látlak ma is,
Mindig távolodva hívlak már
énekeimmel, de mégis*

egy helyben állva szeretlek.

FÁBIÁN GYULA ANDRÁS:

BEFEJEZETLEN SZÓLAMOK - MÉG RÉGI PAPÍRBÓL

6. (táj apró öregasszonyokkal)

falhoz lapul nézi
a kelmét
földből gyúrták
fűti a
kemencét
alkonyhajú – fekélytől
szédül
a csöndre gubbad
dísztelen szegélyül
megálmodták
ráhajol a kasra
összeszedi múltját
kosarába rakja –
méri világát
rajzolgat a tájra
kotorász
keresgél –
eszi vacsorára

elalszik a fákon
meghasad a térde
bánatot aranyoz
tereget
a szélre
cseresznyehullásból
kendőt lep a ködre
zúzmarás bogokat
morzsolgat örökre

7. (Mars mezején)

eltolt napok
kószáló veréb
továbblep őszgyanús század
kenyér suhan
s még szegetlen
éri a szádat

bőrünkbe csíp e tél tetűje
előre lesve állok
leslek a véget ért táncok
mezején
s mint lyukas köpenyt
vetek le
csorba álmot és reményt

hisz a veréb mellett
ma már
ezekről sem szokás
beszélni versben

8. (vázlat Badacsonyan)

a présház fölött
ilyenkor estefelé
kizárólag nekünk egy
apró tokban
ott lebeg bezárva
a világmindenség összes fénye

az éles pengéjű sötétség
derékig ér
s nehéz mint a tó
mint a bűneink

ki szeretnék lépni belőle

9. (Kondorhoz végezetül)

lélegzet nélkül tovább sodródni
lehet keményen állni – nézni
valakire vagy valamire ami
már nem hív nem üzen
lehet csöndesen pisálni éjszaka
hold-meleg kertek tüskéiben
lehet énekelni fekete betűs dalokat
és táncolni is lehet
asszonyok selymét szorítani a homlokodra

lehet darázs-padláson fehér
poroktól ordítani
lehet jelet hagyni is mikor
mindenki odanézhetsz
s ki lehet osztani boldogtalanoknak
hamis boldogság-töredéket

faragj egy angyalt védtelen
ha kell
kőbe nyúlnék bármikor teértem
göcsörtös faág e bibliai ködben
korcsmák között bolyongó
sáltalan kabát
jeleket kaparó cserép

várni fogunk egy páran az egykori
Athén falain
mert fehér vitorlákkal jössz
vissza azt ígérted

Közösség – Identitás – Ünnepek

Örökség napok a szentendrei Skanzenben

A Kulturális Örökség Napjai (European Heritage Days) Franciaországból indult európai örökség-ünnep. Minden év szeptember harmadik hétvégéjén kerül megrendezésre immáron ötven országban. Célja az épített, régészeti és természeti örökség ingyenes bemutatása, a széles közönség számára a hozzáférés biztosítása. Az idei évben a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban találkozhatnak a szellemi kulturális örökség közösségeivel a rendezvénysorozat részeként 2020. szeptember 19–20-án.

2010 óta a Kulturális Örökség Napjai egyben a szellemi kulturális örökség ünnepe is, melyben a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Szellemi Kulturális Örökség Igazgatósága aktív szerepet vállal.

Az UNESCO 2003-ban fogadta el a szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló nemzetközi egyezményt, melyhez Magyarország 2006-ban csatlakozott.

A nemzetközi egyezmény célkitűzése a szellemi kulturális örökség megőrzése, az érintett közösségek szellemi örökségének tiszteletben tartása, az örökség jelentőségének tudatosítása helyi, nemzeti és nemzetközi szinten. Mindennek érdekében a dokumentum ajánlásokat fogalmaz meg az örökség számbavétele, nyilvánartása, különféle védőintézkedések bevezetése – például oktatás, kutatás, dokumentálás – és a tudatosítás érdekében.

Az egyezmény célja szerint a védőintézkedések részeként minden ország a területén található szellemi kulturális örökség elemeket azonosítja és nyilvánartja. Ennek megvalósítása érdekében Magyarországon 2008-ban létrehozták „A szellemi kulturális örökség” nemzeti jegyzékét. Erre a nyilvánartásra azok a közösségek tehetnek javaslatot, amelyek generációról generációra hagyományozzák a közösség tudását, szokásait, tevékenységét, mindez az identitásuk meghatározó része. A közösségek által benyújtott felterjesztési dokumentumokat az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság Szellemi Kulturális Örökség Szakbizottsága megvizsgálja, értékeli, majd végül a kultúráért felelős miniszter hagyja jóvá az örökségek jegyzékére kerülését.

A nemzeti jegyzékre felvett elemek kihirdetésére a Kulturális Örökség Napjai országos megnyitóján kerül sor, melynek alkalmából a közösségek képviselői átvehetik a kultúráért felelős miniszter által aláírt, a felvételt elismerő dokumentumot.

Az országos megnyitót az az ünnepi fórum, ahol a nemzeti jegyzékre került közösségek elismerésben részesülnek, ahol deklarálják az örökség listára kerülését.

Ez a közösségek ünneplésének első, legfontosabb, kiemelt pillanata, amelynek nagy szerepe

van az örökség jelentőségének tudatosításában mind a közösségen belül, mind a külvilág számára. Segíti az örökség közösségen belüli felértékelődését. (Ennek köszönhetően volt arra példa, hogy a város vezetése, vagy éppen a fiatalabb generációk figyeltek fel a környezetükben élő örökség jelentőségére.) A nemzeti jegyzékre kerülés több esetben konkrét pozitív döntés, illetve lépés megtételét vonja maga után a helyi közösségben. A nemzeti jegyzékre vétel hatása a közösségre és magára az örökségelem gyakorlására szinte minden esetben megfigyelhető.

Az ezt követő kétnapos országos rendezvénysorozat (KÖN) jó alkalom a bemutatkozásra, ezért a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Szellemi Kulturális Örökség Igazgatósága váltakozó helyszíneken, az ország különböző pontjain szervezi meg a közösségek bemutatkozásának lehetőségét.

A rendezvény azért is fontos, mert kiváló alkalom a közösségek találkozására, egymás örökségmegőrzési gyakorlatának megismerésére, kölcsönös tapasztalatszerzésre. Lényeges számukra, hogy megismerik azt a kontextust, amelybe a nemzeti jegyzékre vétellel kerültek. Az UNESCO egyezmény szlogenjei ily módon gyakorlattá válnak: valóban felértékelődik a szellemi kulturális örökség jelentősége helyi, nemzeti és nemzetközi szinten, valóssá válik egymás kultúrájának, a kulturális sokszínűségnek az elismerése, érzékelhetővé válik a kreativitás, a közösségi tudás, átélhető lesz a közösségi identitás érzése, és a közösségek aktív részvételével ünneplhető a kulturális örökség. A közösségek maguk is megfogalmazzák mindezt, megbecsülik mindennek a jelentőségét, emellett ragaszkodnak a bemutatkozó részvételhez és élvezik azt, várják a találkozást. A közösségek tagjai (egymástól függetlenül is) többször megfogalmazták, hogy számukra kitüntetett tagja lenni ennek az egész országot átfogó nagy csapatnak, mert ezáltal kinyílik számukra a világ. Ezáltal olyan örökségekkel és olyan közösségekkel találkozhatnak, amelyekről nem is tudtak, és lehetőségük sem lett volna megismerni őket. Számunkra a rendezvény alkalmával kézzelfoghatóvá válik, ahogyan valóban rácsodálkoznak egymás tudására, tevékenységére, teljesítményére, elkötelezettségére, kölcsönösen elismerik ezeket a közösségi gyakorlatokat, és kifejezésre juttatják a kulturális sokszínűség megbecsülését. A Kulturális Örökség Napjai egyben az újonnan felkerült örök-

ségeket képviselő közösségek bemutatkozása, befogadásának alkalma a szellemi kulturális örökségek nagy közösségébe.

Az UNESCO az egyezmény létrehozásával ösztönözni kívánja a szellemi kulturális örökség megőrzése iránti igényt, és azt, hogy az örökség jelentősége tudatosabbá, elismertebbé váljon helyi, nemzeti és nemzetközi szinten. További célja, hogy a közösségek figyelmét felhívja saját kulturális értékeik és szellemi örökségük jelentőségére, a helyi szellemi erőforrások és kapacitások megtartó erejére, identitáserősítő hatására, a megmaradásban, a jövőben betöltött szerepére.

A szellemi kulturális örökség hagyományos és élő egyszerre, folyamatosan újraalkotott, illetve szóban, utánzással, ismétléssel továbbadott. A szellemi kulturális tevékenység soha nem statikus tudás, hanem olyan, amely generációról generációra való vándorlás során alakul ki és létezik tovább. Csak akkor lehet örökség a szellemi kulturális örökség, ha ilyenként ismerik el az azt létrehozó, fenntartó és továbbadó közösségek, csoportok vagy egyének: helyettük ugyanis senki sem dönthet úgy, hogy egy adott hagyomány, kifejezési forma vagy szokás az örökségük.

Az elődöktől származó és az utódoknak továbbadott hagyományok vagy eleven kifejezési formák közé tartoznak a szóbeli hagyományok, a tradicionális előadóművészetek, a társadalmi szokások, a rítusok, az ünnepi események, a természettel és a világegyetemmel kapcsolatos ismeretek, valamint a hagyományos kézműves termékek előállításához szükséges tudás és készségek.

Az egyezmény ajánlása szerint a közösségek figyelmét fel kell hívni saját örökségük jelentőségének felismerésére. A globalizáció és modernizáció korszakában a lokális hagyomány olyan társadalmi tőke, közösségi erő, amely a kötődést, a valahová tartozás érzését, a megmaradást segíti. A helyi szellemi örökség (és általában a helyi örökség, a hagyományok) tanítása egyelőre hiányzik a tantervekből, a történelem- és az énekórák anyagából. Első lépésként megszerezni kell a fellelhető, meglévő örökséget: a helyismerettel rendelkező, ott működő szakértők (néprajzosok, muzeológusok, közművelődési szakemberek, szakmai civilszervezetek) bevonásával azonosítani kell, mi tartozik a szellemi kulturális örökség körébe. Ezt követi a szisztematikus számbavétel,

Szerzőnk, dr. Csonka-Takács Eszter a Szabadtéri Néprajzi Múzeum égisze alatt működő Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság vezetője.

Mezőtúri fazekasság
Fotó: Farkas-Mohi Balázs
©Szabadtéri Néprajzi Múzeum

*Hagyományos halászat a Duna
magyarországi alsó szakaszán*

Gyékényszövés Tápén

Közös tánc

Fotó: Farkas-Mohi Balázs

©Szabadtéri Néprajzi Múzeum

dokumentálás és archiválás. Célzerű elkészíteni a helyi szellemi örökség (és általában a kulturális örökség) leltárakat.

A feladatok között kulcsszerepe van az oktatásnak, a tudatosság erősítésének, mely letéteményese az örökség, a hagyomány (túl)élésének. Ezek formája lehet: nyilvánosságot megcélzó oktatási, tájékoztató program, helyi tantervek és képzési programok, kapacitásépítő tevékenység, és a tudásátadás iskolarendszeren kívüli módjai.

Nehéz mérni, konkrét formába önteni, hogy a szellemi kulturális örökségként definiált jelenségeket miként éli meg egy-egy közösség és főként annak egyes tagjai. Nagyjából részben a hagyományok funkcióiban működő időszakában ezek nem tudatos döntés eredményei. Sem az örökséget, sem az identitást mint absztrakt fogalmat nem tudatosította és fogalmazta meg a közösség, hanem (meg)élte. A szellemi kulturális örökség jelenségek idővel tanultakká, tudatosan átadott formává váltak, intézményesített megőrzés és szervezett átadás eredményeként maradnak fenn napjainkban is. Ez a folyamat talán éppen megerősíti az örökséggel kapcsolatos identitás megélését, érzését, kézzelfoghatóvá válását, kifejezését. Hiszen az örökségmegőrzés és a hozzá fűződő identitás kimondottá, a kommunikáció részévé válik.

A magyarországi végrehajtás tapasztalatai alapján az a tény, hogy egy közösség hogyan ismeri fel saját csoportidentitását túl a jegyzékre vétel jelentőségét, nagy változatosságot mutat. A nemzeti jegyzékre való fölterjesztés jellemzően már egyfajta tudatosságot feltételez az adott közösség részéről. Nagyobb arányban fordul elő az olyan eset, hogy a közösség konkrét javaslat ötletével keresi meg a felelős intézményt. Megtudja tehát határozni saját hagyományát, tudja kik az érintett közösség tagjai, léteznek megőrzési stratégiák, tehát „kész” örökséggel jelentkezik a nemzeti jegyzékre. Az ilyen típusú közösség nem ezáltal kívánja meghatározni magát, viszont megerősíteni, tudatosítani kívánja az örökséggel kapcsolatos identitását, gyakran legitimizálni tevékenységét. Az ilyen típusú fölterjesztéseket leggyakrabban civil szervezetek nyújtják be, de előfordul, hogy önkormányzat áll élére a kezdeményezésnek. Más esetben inkább a lokalitás lép előtérbe, és nem egy konkrét, jól körülhatárolható közösséghez tartozó örökséget kívánnak ismertté tenni, hanem egy települést próbálnak helyzetbe hozni. Ezen esetekben a lokalitás vezetőitől indul a kezdeményezés, és gyakran tapasztalni ennek során egyfajta versengést, a települések közötti erődemonstrációt. Ilyenkor nem egy jól megfogható, valóban az önazonosságot jelentő örökségről és mögötte álló konkrét közösségről, hanem egy település általánosabb, kevésbé jellemző szokásáról, rosszabb esetben rendezvényéről van szó. Ebben érzékelhető jóindula-

tú identitáskeresés, de gyakori az örökségítés jelensége is. Azaz a település a mai trendeket követve saját, jellemző attribútumokkal felruházott eseménnyel, jellemzően egy fesztiválszerű rendezvénnyel szeretne kiemelkedni, amely mögé valamilyen vélt vagy valós helyi vagy általánosabban ismert hagyományt keres, teremt, jobb esetben feléleszt. Ezekben nagy szerepe van a reprezentációnak, az ismertség növelésének és az összehasonlításnak.

A korábban említettek szerint az egyezmény nem ad definíciót a közösségek meghatározására. Így a közösségek sokféle lehetnek. Meghatározhatja közös voltukat a lokalitás, az etnikus vagy vallási jelleg, a tevékenységi kör azonossága.

Léteznek tehát örökségközösségek, amelyek olyan csoportokat, egyéneket foglalnak magukba, amelyek a kulturális örökség bizonyos aspektusait értékek tekintik és közösségi cselekvés keretében kívánják fenntartani és továbbadni a következő nemzedékek számára.

A mai tendenciákat tekintve láthatjuk, hogy míg Európa éppen a szorosabb együttműködés formáját éli, a mai kulturális-társadalmi folyamatok sorában a lokális identitás különféle megnyilvánulásai egyre nagyobb jelentőséggel bírnak.

A szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékére és a felterjesztési dokumentációk magyarázataira fókuszálva gyakran tapasztalható azon közösségek megjelenése a folyamatban, amelyek fennállásukat, folytonosságukat igyekeznek megerősíteni, netán bizonyítani, és ezt gyakran a környező, nagyon eltérő identitással rendelkező közösségek hagyományaival, örökségével összevetve, magukat megkülönböztetve, gyakran értékeiket kiemelve azok viszonylatában teszik.

Ez összhangban van azzal a világszintű folyamattal, melynek következtében az emberiség elérte azt az állapotot, amelyben a nemzeti, közösségi és újjáalakult közösségi rendszerek „együtt élnek a nemzetközi integráció különféle megnyilvánulásival és a kulturális hatásokból eredő konfliktusok vagy az asszimilációra, vagy a saját identitásuk keresésére kényszerítik az egyes népeket. [...] A változás folyamatában az egyes (etnikai) csoportok megpróbálják megteremteni, aprólékos munkával tudatosan összerakni saját identitásukat, a múlt és a hagyományok felhasználásával, és egyben azok megalkotásával.” [Siikala, Anna Lena: *Etnikus hagyományok és átalakuló társadalmak*. EFI Communicationes 6. Budapest, Európai Folklor Intézet, 1998. 1.]

Ez a tendencia nemcsak az idegen környezetbe került közösségekre lehet igaz (lásd például a magyarországi nemzetiségek, vagy az idők során bekelelődő népcsoportok példáját!), hanem a történelmi okok miatt külső hatásra (például tiltás) megszakított örökségek gyakor-

lásának esetére is, amikor nyomon követhető, identitásuk igazolása érdekében hogyan keltik életre múltjukat.

Mindezek fényében a szellemi kulturális örökséget és a kulturális identitást a globalizáció irányába vezető tendenciákkal szembenálló jelenségként, valamint a nemzetek közötti kapcsolatok keretén belüli és nem csupán önálló, más nemzetektől független, nemzeti, lokális, etnikai és társadalmi belüli megkülönböztető jegyeként kell tekintenünk.

Amikor a hagyomány megalkotásáról vagy annak hitelességéről, netán örökségítéséről beszélünk, „nem szabad elfeledkezni arról, hogy a tradicionális kultúrák vizsgálata – különösen a gyakorlat- és az akcióelméletek tükrében – megkérdőjelezi a hagyományos kultúrák statikusságát. Belülről tekintve még a hagyományos kultúra is különféle motívációk, érdekek, túlélési stratégiák és a hagyományok kreatív feldolgozása küzdőterének tűnik.” [Siikala: idézett mű, 10–11.]

Mennyiben határozza meg a közösségi identitást a szellemi kulturális örökség megélése, jelenléte (és fordítva), milyen mértékig és milyen módon függ az egyén a különböző kultúrákban a hagyományoktól, illetve milyen mértékben vesz részt a hagyományok felépítésével a kultúrateremtés, netán az örökségítés folyamatában?

A szellemi kulturális örökség egyezmény nemzeti szintű végrehajtása során, közvetlen kapcsolatba kerülve a mai, örökségüket hordozó közösségekkel látnunk és egyben tudatosítanunk kell, hogy az ilyen típusú jelenségek működése nagymértékben függ a közösségből kiemelkedő, általam „motorembernek” nevezett egyéntől, aki személyes feladatának, gyakran küldetésének tekinti a hagyományápolást, vagy – a jelenlegi fogalmi keretekben – az örökségmegőrzést. Bár a közösségnek (akár egy falunak is) korábban is voltak hangadó, szellemi-gyakorlati vezetői, vagy például a népművészet tekintetében példaképei, irányadói, de a hagyomány fennmaradása nem egy ember elhivatottságán múlt. A ma zajló folyamatok tehát már rég nem a spontán gyakorlat, átadás és természetes változások mezsgyéjén haladnak. A folyamatokat irányítani, a közösségeket segíteni kell, utat találni az adminisztráció útvesztőjében, megtalálni a helyet és funkciót a megváltozott társadalmi struktúrában. Mégis, úgy tekinthetünk a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzék tagjai által képviselt örökségekre, mint élő organizmusra, amelynek ma is közösségi szervező ereje, önazonosságot erősítő funkciója van. E megváltozott funkcióban éppen felértékelődik azoknak a közösségeknek a tudatossága, amelyek számára fontos a kulturális emlékezet fenntartása és elemeinek láthatóvá tétele.

Dr. Csonka-Takács Eszter

Egy húron Rosta Katal

Gryllus Dániel, Sebő Ferenc, Szomjas György, Jantyk Csaba és Jantyk Zsolt nekrológ helyett egy beszélgetésben idézi meg a nemrég elhunyt Rosta Katal közös munkáikat, barátságukat. Halmos Béla egykori barátjaként és munkatársaként Kati maga hívta fel a figyelmet arra, hogy nem valakinek a haláláról megemlékezünk, hanem az élete, munkássága előtt tisztelgünk. Legyen így most is!

SZOMJAS GYÖRGY: Kati nagyon jó barát és nagyon jó munkatárs volt, de nehéz meghatározni a szerepét. Mi elsősorban a népzenei tévéműsorokban és dokumentumfilmekben (*Új régi hang* sorozat) dolgoztunk együtt, Halmos Bélával hármásban. Béla volt a frontember, a kapcsolatteremtő, a zenész, én voltam a befejező, aki összeráztam az egészet. Kati a szálakat bonyolította és összeszótta. Meghatározó szerepe volt, de ez nem volt látványos.

GRYLLUS DÁNIEL: Nagyon jó, hogy Bélát említetted, mert bármelyikünknek Katal valós kapcsolatát végül is valahol Bélának köszönhetjük. Ő volt az az ember, akivel mind találkoztunk. Mi egymással is Katin és Bélán keresztül vagyunk kapcsolatban. Én egy szervezés kapcsán ismertem meg Katit, a nővére, Mari, Rosta Mária által szervezett *Felkelő nap háza* Fesztiválon, Szegeden. Mi azon felléptünk 1988-ban. Kati volt, aki bonyolította, adminisztrálta a dolgokat, és mai napig emlékszem a nézésére, amikor hozta a szerződést, hogy írjam alá. Akkoriban minden feloszlott, újratereztődött és én is a saját kezembe vettem a Kaláka zenekar és a Kaláka Fesztivál, a kiadványok sorsát. Kati volt az első, akire gondoltam mint munkatársra. Ő nem akart elköteleződni, „egy vágányon menni”, de innentől csináltuk együtt a projekteket, a Kaláka Fesztiválokat. Kati abban az időszakban, a kilencvenes évek elején nagyon pezsgő életet élt, aktívan részt vett nem csak a Kaláka Fesztivál szervezésében, de filmekben és a táncszínházalkotások szervezésében is.

SZOMJAS GYÖRGY: Teljesen összefonódnak ezek a dolgok, különösen az első időkben, de talán azóta is. Ez egy nagyszerű történet, aminek ő csendes kulcsszereplője volt. A szegedi programban kapcsolatba került Bélával és aztán Béla hozott össze bennünket, így tudtuk '90-ben a tévéműsorunkat elindítani, ahol végig ott volt.

GRYLLUS DÁNIEL: Kati karakteréről azt tudom mondani, hogy neki mindig voltak elképzelései, sokszor ellentmondást nem tűrően, sokszor pedig próbálta úgy előhozni őket, mintha nekem jutottak volna eszembe. Ha valami nem találkozott az ízlésével, akkor fúrta-fúrta, amíg én is ráuntam, és nem faszíroztam tovább. Én azt tapasztaltam, hogy ő a kezdetektől fogva mindenben benne volt és mindent átlátott, bár ezt a felgyorsult világban egyre nehezebb volt egy kézben tartani. De a gondolatai mindig szárnyaltak.

SZOMJAS GYÖRGY: Jó ízlése volt. Ez egy alapvető dolog. Én úgy emlékszem rá, hogy a mi együttműködésünk hármásban gördülé-

keny volt, Béla sem volt konfliktuskereső, nagyon simán mentek a dolgaink, könnyen megtaláltuk a hangot.

GRYLLUS DÁNIEL: Meglévő ízlésvilággal, akarattal rendelkező, alkotó fantáziájú ember volt, nem csak egy végrehajtó.

JANTYIK CSABA: A Dohány utcai lakás elevenedik meg előttem, ahol fél órákat is telefonált pontosan ezekben az ügyekben, és intézte a dolgokat. Megmondta, hogy: „Drágám, ez marhaság...”, és ha az valóban marhaság volt, úgy érvelt, hogy jó ízléssel megoldási javaslat is volt, hogy a dolgok haladni tudjanak. Nekem nagyon szép emlékem, hogy sokat beszélgettünk. A lakása egy külön világ volt a kutyával, a hangszerekkel a falon, (mindegyiknek története van), a sok munkaanyaggal mindenfelé. És végtelenítve szólt Johnny Cash teljes életműve... Nagy kedvence volt. Ezeket a beszélgetéseket ő is nagyon szerette, hiányolta is, amikor kevesebbet tudtunk találkozni. Sokat tanultam tőle. A te (Szomjas György) születésnapodon találkoztunk Katinál, erre pontosan emlékszem. Ott mutatott be engem és Zsoltot Kati. Muzsikáltunk is a bátyámmal és Bélával közösen. A másik fontos szál nálunk a Kátai Zoli CD-felvétele volt, ami egy szép Hangzó Helikon lemez lett (*Kátai Krónika* – Jankovics Marcell rajzaival). Az én stúdiómban készült, és Béla volt a zenei rendező. Mi ott ismerkedtünk meg, attól kezdve szoros volt napi szinten a munka, a barátság végig. Béla mondta, hogy meg kell ismerkednem Katalal, és így is lett. A diósgyőri várban tartott Kaláka Fesztiválon ezután Halmos Bélával fel is léptünk. Kati vitte ki a *Betyárjáték* előadást is először a Nemzeti Színházból a Kaláka Fesztiválra. Nagyon jó érzése volt ezekhez.

GRYLLUS DÁNIEL: Engem pedig Kátai Zoli hozott össze veled, hogy ott szeretné felvenni a munkáját, és ennek a körnek lett még az eredménye a Kobzos Kiss Tamás anyaga, amit te felajánlottál, hogy a Hangzó Helikon sorozatnak felveszel.

JANTYIK CSABA: Én pedig Kisújszálláson jártam gimnáziumba, ahonnan Kobzos Kiss Tamás és édesapja is származott. Körbeérnek a kapcsolatok, összeköt minket a munka és a barátság, Katin keresztül is.

SZOMJAS GYÖRGY: Az *Új régi hang* című dokumentumfilm-sorozatot Bélával és Katalal együtt csináltuk. Ezt ki tudtuk adni Csabával 2013-ban, és akkor hármásban, Bélával és Katalal elhatároztuk, hogy a revival-ról is kéne egy hasonló sorozatot csinálni, a városi táncszínház történetéről. Mindig mondtam Bélának, hogy majd te leszel a tizenharmadik film. Sajnos a sorozat bemutatója idején halt meg Béla, úgyhogy ő lett az első. Azóta szépen haladtunk a sorozattal, amelynek az elindításában még Kati is részt vett. Nagyon bíztunk benne Csabával, hogy jövőre be tudjuk fejezni a tizenkét filmet, és méltó módon meg is tudjuk jelentetni. Akiket itt említettünk, mind benne vannak.

JANTYIK CSABA: E beszélgetés megjelentetése kapcsán kérték, hogy fotót keressünk, adjunk, és érdekes, hogy Katirol kevés fotó van. Ez jellemző volt rá. Nagyon erős háttéremberként volt ott mindenütt. Ha valamit elfelejtettünk, figyelmeztetett.

GRYLLUS DÁNIEL: És ha egy interjút kértek tőle, sosem volt rá kapható. Mindig minket tolt előre.

JANTYIK ZSOLT: Kati egyszemélyes intézmény volt, aki egy korzakos, nagy értéket tett le a magyar kultúra asztalára azzal, ahogy a Kalákát a vállán, és szó szerint a hátán vitte. Ahogy egyre jobban megismertem a diósgyőri Kaláka Fesztiválon, amikor odamentünk Halmos Bélával, és azt mondták, hogy ott egy földszintes épületben keressük Katit, Béla bekialtott a nyitott ablakon: „Kati!”. Erre egy gyönyörű fekete kutya felkönyökölt az ablakba és szinte kérdezte, hogy „mit akartok”? És akkor tudtam meg, hogy Katinak van egy gyönyörű kutyája, és le voltam nyűgözve. És tudom, hogy a kutya az embertől lesz olyan, amilyen. Ennek az állatnak a rendkívüli intelligenciája és beleérző képessége kiemelték a kutyavilágból. És ebben a „kutya világban”, amiben élünk, Katinak ez a megmutató alaposága, a finom humora meghatározó élménye lett az életnek. A miskolciak szerintem nem is tudták, milyen kulturális érték volt a kezükben, csak amikor elment onnan a fesztivál. Kati egy láthatatlan, de központi ember, tipikus szürke eminenciás, nélküle nem lett volna ilyen meghatározó kulturális pont a fesztivál. Ehhez lehetett igazodni, ez az érték!

JANTYIK CSABA: Az odafigyelésről nekem még eszembe jutott, hogy azt kevesen tudják, hogy Halmos Béla halálakor, ketten Kati-val, nagyon sokat dolgoztunk, nehéz feladatunk volt a temetés szervezése. Kati mutatta meg, hogy ezt is kell és lehet jól csinálni, hogyan kell átmenni egy ilyen nehéz napon, hogy ez is az életünk része. A zenészeket, akik száznál is többen voltak, ő szervezte. Kati figyelme arra is kiterjedt, hogy – ahogy a búcsúztató képeken is látható –, a szalmakalap a kopszón ott legyen. Aki ismerte Bélát, tudja, szinte mindig vele volt egy szalmakalap. Az odafigyelés a másokra, ez is nagyon fontos, jó tulajdonsága volt Katinak.

SEBŐ FERENC: Én nem voltam olyan szoros kapcsolatban vele, mint Dani és Béla. Inkább az „alkalmazottja” voltam Katinak. A ti filmes munkatokat és a Kaláka Fesztiválokat is figyeltem, amikor szervezte őket. Kivételes képességű szervező volt, az biztos. És a kis, törekény termete ellenére olyan energikus volt, hogy ezt a sok „bitang férfit” a markában tudta tartani, és tudta szervezni az ügyeiket. Nagyon szerettem Kati-val dolgozni, mert racionális volt, két lábbal állt a földön, lehetett rá számítani.

SZOMJAS GYÖRGY: Nagyon érdekes, hogy ennyire észrevétlenül tudott meghatározó lenni. És tényleg kulcsszereplő volt ebben az elmúlt harminc évben.

SEBŐ FERENC: És nem csak egy ügyes szervező volt, aki csinálta a dolgát, hanem szenvedélye volt. Nem szerepelni akart, hanem hajítani, vinni előre a dolgokat. Sok ilyen emberre lenne szükségünk! Talán ez a legjobb dolog, amit tehetünk – mindannyiúnknak anynyit segített a munkájában –, hogy most elmondjuk mi, helyette, ha már ő nem szeretett szerepelni.

*„Hozd fel Isten azt a napot,
Hadd süsse fel a harmatot,
A harmatot a mezőkről,
A bánatot a szívünkéről!”*

Budapest, 2020. augusztus 12.

A beszélgetés felvételét készítette és lejegyezte:

Jantyk Csaba

Fotók Halmos Béla hagyatékából

Halmos Béla, a magyarországi táncházmozgalom egyik elindítója és első primása 2013 júliusában hunyt el. Több mint négy évtizedes aktív tevékenysége során zenészként, folklórgyűjtőként, oktatóként és szervezőként fáradhatatlanul a magyar népi kultúra és a táncházmozgalom ügyéért dolgozott, jelentős életművet hagyva maga után. Folklórgyűjtéseit, kéziratait, könyvtárának egy részét és mesterhegedűjét magába foglaló hagyatékát a Hagyományok Háza 2014-ben vásárolta meg, majd elkezdte a hatalmas anyag feldolgozását.

A Halmos-hagyaték egyik fő egysége a fotógyűjtemény, melynek a folklorizmus szempontjából releváns része a folklórgyűjtések alkalmával készült 4100 db fénykép, míg a revival mozgalom, színpadi folklor, táncház témakörébe tartozó képek száma 900 db. Az összesen 5000 képből álló fotóanyagból a digitalizálását követően a Hagyományok Háza Folklórdokumentációs Archívuma az interneten már korábban hozzáférhetővé tett egy szűk reprezentatív válogatást, ez bővült most közel 300 adatolt fényképpel, mely a népszerűt kedvelők és a táncházások számára is izgalmas böngészést kínál. Belepillanthatnak a Sebő vagy a Kalamajka együttes életébe, a folklórgyűjtések vagy a nyári népzenei táborok eseményeibe, de például az Utolsó Óra programban részt vett falusi zenészek is sorra visszaköszönnék.

A képek a Hagyományok Háza Médiatár weboldalán találhatóak:

<https://hagyomanyokhaza.hu/hu/node/2576>

<https://hagyomanyokhaza.hu/hu/node/2577>

NEMZETI TÁNCSZÍNHÁZ KAMARATEREM

2020. szeptember 11., 18., 25. 10:30
Ringató foglalkozás – Vedd ölbe, ringasd, énekelj!
Gáll Viktória Emese

NEMZETI TÁNCSZÍNHÁZ ELÓTÉR

2020. szeptember 13., 20., 27. 10:00
Kőketánc – moldvai és gyimesi gyermektánc és kézműves foglalkozás Sándor Ildikóval

MŰPA – FESZTIVÁL SZÍNHÁZ

2020. szeptember 12. 19:00 – Birdie – Frenák Pál Társulat
2020. szeptember 13. 19:00 – Carmina Burana – Pécsi Balett
2020. szeptember 14. 19:00
Cseppkánon – Hogy vagy, Hérakleitosz?
Artus – Goda Gábor Társulata
2020. szeptember 25. 19:00 – Traviata – Kecskemét City Balett
2020. szeptember 27. 18:00
A Tenkes kapitánya – Magyar Nemzeti Táncgyűttes

Jó{g}anépi

Fejlesztő tréning néptáncosoknak

A felnőttek oktatására mindenképpen más szemmel kell tekintenünk, mint a gyermekek nevelésére. Így van ez a néptáncoktatás esetében is. Ha felnőtteket tanítunk, fontos tudnunk, hogy ők már más tulajdonságokkal rendelkeznek, mint a gyermekek, ezáltal más a motivációjuk, máshogyan állnak a tanuláshoz, más célokat szeretnének elérni. Egy felnőtt ember már több élettapasztalattal rendelkezik, felelősséget vállal a döntéseiért, az életéért, ennél fogva független és önirányító. Fontos, hogy a tanítási-tanulási folyamatban inkább partnernek tekintse magát, mintsem az oktatónak alárendelt félnek. Fel kell térképezni az oktatáson résztvevők igényeit, amiket már határozottan meg tudnak fogalmazni korukból adódóan, és e szerint megtervezni az oktatási folyamatot, különben az érdeklődés elvész. Fontos tudni, hogy a felnőttek egy oktatási folyamatban problémaorientáltak, azaz tudatában vannak bizonyos hiányosságaiknak, képesek észrevenni a problémát okozó elemeket.

Mesterdiplomámat tavaly szereztem meg a Magyar Táncművészeti Egyesület tánctanárszakán, néptánc szakirányon. Férjemmel, Horányi Csabával 2013-ban álmodtuk meg és hívtuk életre az Intenzív Néptánc nevű vállalkozásunkat (www.intenzivneptanc.hu), melyet azóta is töretlen lelkesedéssel vezetünk a szakmai, és az egyéb, adminisztratív és marketing feladatok tekintetében egyaránt. A tevékenységünk legfőbb célja, hogy tanfolyami keretek között, a lehető legmagasabb szinten tanítsuk a magyar néptáncot annak a felnőtt, amatőr táncos közösségnek, akik rendszeresen járnak táncházakba, egyéb táncos programokra saját örömükért, kikapcsolódásukért, egyfajta hobbiként. Mellettük kiemelt figyelmet fordítunk azokra is, akik korábban nem néptáncoltak, de szeretnék kipróbálni, szívesen belekóstolnának a magyar kultúra e műfajába. Nagyon fontosnak tartjuk, hogy a hozzánk járókból egy összetartó közösséget, baráti társaságot kovácsoljunk, hogy a néptánc élménye nálunk minden tekintetben pozitív legyen.

Az Intenzív Néptánc ötletét hiányérzet hívta életre. Amikor férjemmel végignéztünk a hazai néptáncos programpalettán, arra lettünk figyelmesek, hogy van egy réteg, amely szinte minden rendezvény célcsoportjából kiszorul. A táncot célja, hogy a kíváncsi érdeklődőket a lehető leggyorsabban bevonja a táncba, így itt nincs lehetőség a hosszas gyakorlásra, egyéni hibajavításra. A folkkocsmákba olyanok járnak, akik már rendelkeznek bizonyos mértékű tánc tudással, hiszen ott egyáltalán nincs oktatás, így kezdőként a becsatlakozás nagyon nehézkes. A táncgyűtesekben minden adott az alapos tanításra-tanulásra, de ez a tevékenység elköteleződéssel és feladatokkal jár, mint például a koreográfiatanulás és a különböző fellépéseken való részvétel. Vannak olyan tanfolyamok is, ahol szintén tematikusan és alaposan adják át a tananyagot, de ezek legtöbbször valamilyen továbbképzéshez tartozik, például kifejezetten óvónők részére van meghirdetve.

Hova járjanak azok a kezdő vagy középhaladó felnőttek, akik amatőr szinten, részletekbe menő, alapos tanítás révén megszerzett, minőségi tánc tudásra vágyanak, és mindezt kötöttségek nélkül, csakis a saját kedvtelésükért tennék?

Hát értük hoztuk létre a képzéseinket, ahol a táncot kedvelő tanítványaink megfelelő tempóban, széles körű segítségnyújtással, minőségi szinten és egyénre szabottan tudjuk átadni. Büszkéek vagyunk rá, hogy ilyen egyedülálló módon, és az elsők között indítottuk el a kezdeményezésünket Magyarországon, kiegészítve így a többi remek néptáncos rendezvényt. Most felmerül a kérdés: hogyan kapcsolódik mindezekhez a jóga?

Mint már írtam, néptáncoktatásunkon kiemelt figyelmet fordítunk a minőségi tudás átadására. Azonban amatőr szinten mindenki teljesen más előképzettséggel, adottságokkal érkezik hozzánk, így nagy szükség van arra, hogy a sokszínű közösségből viszonylag hamar egységes csapatot kovácsoljunk, hogy a tanulás hatékony lehessen. Ennek érdekében elengedhetetlen a ké-

pességfejlesztés. Amennyire lehetőségünk és időnk van rá, a bemelegítésben rejtjük el a különböző ritmusgyakorlatokat, kéz-láb függetlenítő, tartásjavító, vezetést-követést segítő feladatokat, melyek a jó táncélmény megszerzéséhez kiemelten fontosak. Természetesen nem tölthetjük ezekkel a táncoktatásra szánt idő egészét még akkor sem, ha szükséges lenne. Ezt orvosolandó jött létre a jóga és más edzéstechnikákra alapuló *Jó{g}anépi* fejlesztő tréningünk kifejezetten néptáncosoknak. A gyakorlatokat úgy válogatom össze, hogy azok a lehető leghatékonyabb módon fejlessék a magyar néptánchoz szükséges képességeket. A nevet pedig egy néptáncos körökben kedvelt, közösségi médiában használatos keresőszó, a #jóanépi ihlette. Mindössze egy kapcsos zárójelbe illesztett betűvel kellett kiegészítenem ahhoz, hogy kifejezze a két összekapcsolt műfajt, pozitív töltetet kapjon, és hogy egy jól csengő, könnyen megjegyezhető szóösszetételhez jussak. De miért pont a jóga és nem egy másik mozgásforma?

A jóga több ezer éves múltra tekinthet vissza. Indiából az európai kultúrkörbe az elmúlt száz év alatt került be, és hamar nagy népszerűsége lett több okból is. Mivel a jóga legfőbb eszméje a test–elme–szellem harmóniájának megteremtése az életenergiák áramoltatása által, egyre gyorsuló, információdús világunkban sokakban megszületett a vágy a belső figyelem megteremtésére, a lecsendesülésre, a „lényegre” való fókuszálásra. Ezen túl megvan benne a fokozási lehetőség, a teljesen alapszintű testtartásokat szinte a végtelenségig, az emberi teljesítőképesség határáig lehet nehezíteni. Továbbá minden pózt az egyéni adottságainkhoz igazíthatunk. Így egy tökéletesen egyéni fejlődési utat járhat be vele a rendszeresen gyakorló, miközben rendkívül hatékonyan javul a testtudata. Fontos megjegyezni, hogy a testi tudatosságot bizony nem lehet minden mozgásforma segítségével megszerezni. Más edzések vagy táncműfajok, melyek által viszont igen, gyakran erősebb korlátok közé szorítottak. Gondoljunk csak a balettra, ahol a lábtartások szöge, magassá-

Fotó: Moraru Beatrice Vivien
(Malom fókusz)

ga pontosan meghatározott. Mindezek mellett a jóga testtartásai könnyedén formálhatóak, így sok más mozgásforma merített belőle inspirációt, létrehozva ez által új jóga-irányzatokat és segítve a széleskörű elterjedését.

Az ötlet, hogy a jógát a néptáncos elemekkel fejlesztésére használjam, teljes mértékig a saját tapasztalataimra alapult. Több mint tíz éve gyakorlom rendszeresen a jógát mint mozgásformát, volt szerencsém több típusát is kipróbálni. Eleinte nem volt tudatos, hogy néptáncosként a hasznomra fordítsam pozitív hatásait, inkább éreztem, hogy szükségem van egy más típusú mozgásra is. A jóga bizonyos értelemben a néptáncos mozgás ellenpólusának is tekinthető, hiszen a sok ugró-pattogó dinamikus mozgás helyett lassú, statikus, perceként át kitarított testhelyzetekkel dolgozunk. A két műfaj teljesen más élményeket ad, én már ezért is élvezettel gyakoroltam mindkettőt. Emellett viszont sok más pozitívumot áttemelhetünk a jógából a néptáncba, melyeket én is fokozatosan vettem észre magamon és jutottam el végül az erről való gondolkodás tudatosításáig.

A teljesség igénye nélkül említenék néhány példát. A jógában a különböző kartámaszos gyakorlatok rendkívül hatékonyan erősítik a mélyben húzódnak tartó izomzatot, amely alapvető fontosságú a néptáncban való megfelelő páros viszony, tartás-el-

lentartás kialakításához. Az álló-egyensúlyozó jóga gyakorlatokkal fejleszthetjük a páros és tengely körüli forgásokhoz szükséges egyensúlyérzékletet és edzhetjük az alsó végtag izomzatát. A jógalégzések elsajátítása növeli a tüdőkapacitást, segít tudatosítani a levegő áramoltatását mozgás közben. Így nem fulladunk ki idő előtt, nem fog „szűrni az oldalunk”, könnyebb énekelni, csujogadni a lendületes tánc közben. Továbbá a különféle nyújtó jóga gyakorlatok lehetőséget adnak a néptánc során kifejezetten igénybevetett izomcsoportok lazítására is, mint például a talp, a vádli, az achilles, a négyfejű combizom, a hát- és karizmok. A felsorolt példák azok a pozitív hatásai a jógának, melyeket fizikailag, a testünkön tapasztalhatunk meg a néptáncban is. Fontos azonban említést tenni a mentális és lelki folyamatokról is, melyek szintén jelen vannak mindkét műfajban. Mind a néptánc, mind a jóga megkívánja a folyamatos figyelmet, fegyelmet mozgás közben, és ha elég kitartóan és lelkiismeretesen gyakorolunk, mindkettőt okozhat katarzist. A táncban figyelünk a partnerünkre, hogy a vezetés-követés gördülékeny legyen és a megfelelő jel-reakció által összehangolódhassunk. Emellett figyelünk a zenére, a körülöttünk táncolóokra, a tere, amely rendelkezésünkre áll. Érzelmileg a folyamatosan fokozódó tempó, az egyre lendületesebb mozgás és a közösségi élmény hatására egyfajta transzélményhez juthatunk.

A jógában is tapasztalhatunk hasonlókat, de másik nézőpontból kell szemlélődnünk. A jógamozgás során befelé, önmagunkra kell a leginkább összpontosítanunk. Érzékenyen meg kell figyelni a testünk apró rezdüléseit, hogy az adott gyakorlás során mik a határaink, mely gyakorlat esik jól, mi az, amiért érdemes kicsit küzdeni a hatékonyabb fejlődésért, mit kell elengedni például a túleröltetés elkerülése érdekében. Meg kell próbálnunk kizárni minden gondolatot a fejünkéből és csakis a jelen állapotban maradni. Ez segít elcsendesíteni az elmét és a lelket is, egy mély önismereti úton indít el, mely szintén erőteljes érzelmeket válthat ki.

Láthatjuk tehát, hogy a jóga és a néptánc mind testileg, mind mentálisan és lelkileg jól kiegészítik és megtámogatják egymást különbözőségük miatt. Mindkét műfaj reneszánszát éli. A néptánc közösségi élményt nyújt az egyébként egyre inkább virtuálisan működő életünkben. A jóga megteremt a belső békét, megnyugtatja viharosan cikázó gondolatainkat az információk tengerében. Mindkettő harmóniára törekszik, mindkettő egyensúlyt hoz az „elbillent” életünkbe. Miért ne élvezzük és használjuk ki pozitív, egymást építő hatásait, ha a rendelkezésünkre állnak? Én saját magamon tapasztalom mindezt, és remélem, hogy egyre több embernek tudom megmutatni a magyar néptánc és a jóga csodáit.

Horányi-Pirók Panka

Kis magyar néprajz a rádióban

ÖREGASSZONYOK

Az öregedés együtt jár a testi erő hanyatlásával. A paraszti életformában, amelynek egyik alapja a fizikai munka volt, a testi erő csökkenésével az egyén társadalomban elfoglalt helye is fokozatosan megváltozott. A patriarchális családban a családtagok munkabeosztása nem, kor és állapot szerint meghatározott volt: az asszonyok munkaereje fontos, nélkülözhetetlen alapja volt a család megélhetésének.

A parasztasszonyok korán öregedtek. Az állandó, pihenés nélküli, minden percet kihatoló tevékenység, a kevés alvás, a gyakori szülés, a lábon kihordott betegségek hamar elnyűtték fiatal testüket, erejüket. Szépségük, fiatalságuk ideje rövid volt. Első gyermekük megszületése után már csak a kötelességek végtelen láncolata várt rájuk, a közösség nem kívánta meg tőlük, hogy esztétikai élményt nyújtsanak. Voltak vidékek, ahol harmincéves koruk múltán az asszonyok már csak feketében járhattak, s attól fogva, hogy gyermekeik házasulandó, eladó sorba kerültek, öregasszony, vénasszony lett belőlük.

Az öregasszonyt – hacsak nem gazda felesége vagy tehetőz özvegy volt, ki vagyonával megtartotta tekintélyét, s kordában tartotta fiait, családtagjait – éppen munkaereje csökkenése következtében nem tartották teljes jogú családtagnak. Kettős kiszolgáltatottsága, amely asszonyi voltából és korából eredt, takaratlan formában érvényesült. A családon belül olyan munkákat bízta elsősorban rá, amelyekhez sem nagy figyelem, sem nagy erő, ügyesség nem volt szükséges.

Akárcsak a növendék gyermeklányokra, őrjük sem bízta pl. a finom vászonhoz szükséges kenderszál sodrását, helyette zsákvászonnak való csepűt fontak akadozó ujjakkal. Kisgyermeket ringattak, őriztek, egyszerű, hétköznapi ételeket főztek, baromfit etettek, s foltozgattak, mert már a finomabb hímzéshez nem volt jó a látásuk. Az öregasszonyok magatartásában is tükröződött társadalmi mellőzöttségük: nem szóltak bele családtagjaik dolgaiba, idővel nem ültek a többiek közé az asztalhoz, hanem kiszékre, küszöbre kuporodva fogyasztották el az utolsóknak nekik kiosztott tányér levest.

Az öregkor magára hagyatottságának és tétlenségének ajándéka volt, hogy önmagukra, belső szellemi és érzelmi életükre figyelhettek. Általában korosabb asszonyok közül kerültek ki a gyógyító asszonyok, kenők, erdön járó füves asszonyok. Hosszú életük alatt felgyűlt ismereteiket ebben az életszakaszban tudták a legszabadabban, legeredményesebben gyümölcsöztetni. Belső érzelmi életük is gazdagabb lett, most értek rá életük alakulásán elgondolkozni, egyéni tapasztalataikat általánosítani. Bölcsébbek lettek. Közelgő haláluk a szellemi síkok, a túlvilág, a vallás kérdései felé fordította őket. Egyik-másik okos,

ügyes asszony éppen öreg korára vívta ki a falu megbecsülését mint tapasztalt tanácsadó, házasságközvetítő, előénekes, gyógyító – vagy keltette fel félelmüket és kétes tiszteletüket mint rontó és oldó boszorkány vagy az életet kézben tartó bába.

De sok öregasszonyra senki sem figyelt. Nemegyszer megtörtént, hogy a tehetetlen vénasszonyt családja veszni hagyta, koldulni járt vagy sorkosztra került. A magukra maradt vénasszonyok siránkoztak, de beletörődtek sorsukba, hiszen ők is a régi paraszti törvények szerint nevelkedtek, amelyeknek egyik alaptétele volt: aki nem dolgozik, nem érdemli meg a kenyeret.

*

A NAGYCSALÁD

Az, aki a mai falvak új, tágas, modern házait ismeri – amelyekben általában egy család, szülők és gyermekek élnek –, nehezen hiszi el, hogy a ma már népi műemléknek számító apró, nádfedelű vagy zsúpos házacskákban nagyszámú, néha 20-30 tagot is számláló család lakott együtt.

Az ilyen nagy létszámú családokat nevezi nagycsaládnak a néprajzi szaknyelv.

A magyar nyelvterületen nagycsalád szórványosan mindenütt előfordult, emléke élt még a két világháború között is a Dél-Dunántúlon, a régi Göcsejben, Nyugat-Dunántúlon, és szinte napjainkig felgyűjthető a palócoknál.

E nagy létszámú család, amely elsősorban a telkes jobbágyok családformája volt, úgy jött létre, hogy a megnősült legények nem költöztek el az apai háztól, hanem mindannyian hazavitték feleségeiket. Életük végéig együtt maradtak. Idővel ezek fiúgyermekei sem mentek külön telekre, feleségeikkel és gyermekeikkel növelték a nagycsalád létszámát. Csak a leányok hagyták el férjhez menetelükkor az apai házat.

A család feje a legidősebb férfi volt; *gazdának* nevezték, ő parancsolt az egész családnak. Gyakorlatilag a vagyon ura volt. Rossz vagy jó természete, szakértelme meghatározta az egész család helyzetét, mivel a gazdasági munkákat ő irányította. Fiai, unokái, míg legények, fiatal házasok voltak, az állatok körüli munkát végezték, tavasztól őszig legeltettek. Munkájuk után emlegették őket csikósoknak, juhásznak, kondásnak. Az idősebb házásokra maradt a földművelés: szántottak, vetettek, arattak, csépeltek. A fiak feleségei, a *menyecskék* a gazda házastársának, a gazdasszonynak a keze alá voltak adva. A gazdasszony tiszte volt a főzés, a ház körüli munkák, gyermekörzés, míg a menyecskék gondja a mezei munka, elsősorban a kapálás volt, emellett a kendermunkával való bajlódás, a szövés-fonás.

Hogyan fértek el ennyien egy fedél alatt? A palócoknál pl. nemcsak a házban, hanem az egész telken laktak, aludtak. Napközben az asszonyok a házban, míg a férfiak inkább az istállóban tartózkodtak. A férfiak az istálló-

In: *Jávor Kata – Küllős Imola – Tátrai Zsuzsanna (szerk.): Kis magyar néprajz a rádióban. RTV – Minerva, Budapest, 1978.*

ban, a fiatal házások a csűrben, padláson hajtották álomra a fejüket. Úgy emlegették, hogy nyáron a legények, ha elálmosodtak, akár a kűszöbre, a kút melletti kőre, a tornác földjére is lepihenhettek, fejük alá gyúrva kabátjukat. A gyermekes asszonyok, öregasszonyok, eladó lányok az ágyakkal, ládákkal zsúfolt közös hálókamrákban aludtak télen-nyáron. Az egyetlen szoba hatalmas kemencéjén az öregemberek s a gyermekek melegedtek, de a körbefutó lócára is jutott gyermek.

Természetesen, az idegen családokból bekerült asszonyok helyzete a férfirokon nagycsaládban hátrányos volt. Mivel más hozományuk, mint ágyi-testi ruhájuk nemigen volt, csak ennivalóval látták el őket szűkösen munkájuk fejében. A gazdaság javaiból a kender és len kivételével nem részesültek. Abban a ruhában jártak holtukig, amit lánykorukban magukkal hoztak. Helyzetüket megvilágítja az az adat is, hogy az asszonyok nem ültek az asztalhoz, hanem a férjük háta mögött állva eszegették az ételt a közös tálból.

Ha a gazda meghalt vagy a családtagok száma nagyon megszorodott, szétváltak, *elválakoztak*. A válakozás mértéke különböző volt. Volt úgy, hogy a nagyszámú családból két vagy három nagycsalád lett a legidősebb férfiak vezetésével. A századfordulón, ha a nagycsalád felbomlott, már házaspáronként külön-külön költöztek szét, de ez anyagilag a teljes leromlást jelentette. Míg együtt laktak, harminc embernek elég volt egy eke, egy nagytál, egy nagy dagasztótékő, szétválva meg minden kiscsalád gondoskodhatott magáról.

A nagycsalád megléte nem köthető a magyarsághoz, a környező népek paraszttársadalmában csakúgy fellelhető, mint nálunk. A szlovákok, lengyelek, ukránok nagycsaládjai hasonló szerkezetűek voltak, mint a mieink, gazdasági felépítésük, a családtagok egymáshoz való viszonya lényegében ugyanilyen volt. A paraszti nagycsaládformák között méltán lett híres a délszláv ún. *zadruga*, amely nemcsak a közös gazdálkodásra, együttélésre szövetkezett, hanem egyúttal védelmi, mondhatnánk, katonai szervezet is volt. A Balkán több száz éves török megszállása, a közbiztonság hiánya fejlesztette ki a paraszti nagycsalád e harcias, aktív érdekcsoportját. A vérbosszú, amelynek nálunk csak halvány emléke él, a délszlávoknál még századunkban is kötelessége volt a családtagoknak.

*

GENERÁCIÓK

A valamikori falusi emberek magatartását, tudatát, mondhatnánk egész életét meghatározta és ellenőrizte az a kis közösség, leggyakrabban a falu, amelyben éltek. Kisgyermekkoruktól egészen az aggkorig mindig egy meghatározott csoportba tartoztak, s aki abba nem illeszkedett be, kiközösítették. Abban az időben a kiközösítés tragédiákhoz is vezethetett, mivel az egyén lehetőségei nagyon korlátozottak voltak; így természetes, hogy nem sokan szegültek szembe az egyéni létük keretét adó faluközösséggel, beletörődtek családjuk, lakhelyük erkölcsibe, szokásaiba. Már kisgyermekkorban megkezdték a szülők, s az egész család azt a nevelést, amelynek célja egybevágott a közösség normáival.

A példák és tapasztalatok hamar megértették a gyermekkel szerepét. Tíz-tizenkét éves korban a falusi gyerekek kialakult kollektív magatartással, erkölccsel, világgép-

pel rendelkeztek, s felkészültek első és egyben leglátványosabb életszakaszukra: a házasságot megelőző ügynevezett leány-legényéletre.

Már a csecsemőnek, a kisgyermeknek, majd az iskolás kor után mindkét nem fiatalságának kiszabták azokat a kötelességeket, szokásokat, amelyek az udvarlásához, párválasztáshoz kapcsolódtak. Ez bizonyos alkalmakhoz kötődött. Katolikus vidékeken 13–15 éves korban öltöztették fel először eladónak, nagylánynak a lányokat, húsvétra. Református vidéken a konfirmáció volt a választóvonal. A fiú legénysorba kerülését szintén ünnepélyesen ismerték el. Ahol legényegylet volt, ott ünnepélyes befogadást rendeztek. Szamba vették a bajusz serkenését, lányoknál a nemi érettség jeleit, de ha ez valakinél nem időben következett be, a vele egykorúak többségénél viszont jelentkezett, nem vették figyelembe a késést vagy a hiányt.

A leány-legényélet idejét kettéosztották. A fiatalok egy-két évig, kb. 14–16 éves korukig az ún. *kislegények*, *kisebb lányok* csoportjába tartoztak. Ezek afféle gyakorló évekknek számítottak. Külön játszóban, fonóban utánozhatták a nagyobbak viselkedését, szokásait. Ha egyik-másik kislegény elvetette a sulykot, s nagylegényekkel próbált rivalizálni, gondoskodtak róla, hogy észhez térjen: megszegyenítésül hagymát dugtak a zsebébe, vagy bögrét adtak neki: „kösse bajusz helyett az orra alá, mert taknyos”.

A nagylányoknak, legényeknek feladatuk volt tulajdonképpen mennél több alkalmat találni a párválasztásra. Szépen öltözködtek, előnyös színben igyekeztek feltűnni, s ez szinte kötelességük volt, csakúgy mint az udvarlás s az udvarlás fogadása is. A falusi közösség figyelmének központjában voltak. A szegényebb családok is a *lánykodás* idejére, ha tehették, kivonták gyermeküket a nehéz munka alól, mert ezekhez a fiatalkori gondtalanabb évekhez mindenkinél joga volt.

Minden paraszti közösségben általában meghatározott volt a házasság, férjhez menés ideje. Aki ezt meghaladta, a társadalom periferiájára került. A vénlány, vénlegény megvetett, s általában hibás személy volt; aki ép volt, házasságban élt.

A házasság idejét is több szakaszra osztották. Hogy csak az asszonyok életéből hozzunk példát: a gyermektelen fiatalasszonyt, a menyecskét megkülönböztették: a menyecske díszesebben öltözködhetett, multságokra is szabadabban elmehetett. Az első gyermek születése lezárta ezt a könnyebb életszakaszt. A gyermek adott értelmet az asszonyok létének: aki meddő volt, bűnösnek tartották, átokkal sújtottnak gondolták, mikor meghalt, a koporsóban nem tették össze a kezét.

Az asszonyok fiatal éveit szűkre szabták: volt olyan hagyományörző község, ahol a harmincas éveikben járó asszonyok öregasszonynak számítottak, öltözetük, viselkedésük is ehhez igazodott.

Az öregek munkaerejének csökkenése társadalmi presztizsüket kicsinyítette, hacsak nem volt vagyonuk, valami különleges tudásuk. Az özvegyek, mivel kikerültek a megkívánt családi keretből, életformából, szintén csökkentett értékű tagjai voltak társadalmuknak. Az öregek perifériális helyzete legfeljebb azzal az előnnyel járt, hogy nemigen figyeltek már rájuk, kihúzódhattak a szőlőbe, részt vehettek hosszabb ideig tartó vallásos alkalmakon is.

Morvay Judit

A szilágysági dallamok kontra- és bőgőkíséréte

A *Hagyományok Háza* gondozásában hamarosan megjelenő „Szilágysági népzene” című kiadvány a „Hangszeres népzenei példatár” sorozat legújabb kiadványa. Csernók Klára és Árendás Péter szerzők kötetében Kanalas Imre primás és zenekarának játékáról készült lejegyzések szerepelnek. A kötetben részletes tanulmány olvasható a szilágysági dallamok kontra- és bőgőkíséréteinek jellegzetes stílusjegyeiről.

Szilágyság néprajzilag átmenetet képez Erdély és az Alföld között, de Bartók Béla, Sárosi Bálint, Almási István, Kallós Zoltán vagy Paksa Katalin szerint népzenei szempontból inkább az erdélyi dialektushoz tartozik. Ezt a megállapítást a dallamkincs mellett a szilágysági vonósok játékstílusa is alátámasztja, a táncdallamok hangsúlyozása vagy az alkalmazott kontraritmusok is inkább az erdélyivel mutatnak hasonlóságot. Vonós kísérohanger szemponjtából különleges terület, ahol az ottani falusi zenekarok több különböző kontratípusú hangszert is használtak.

Szilágysági vonózenekarokkal az 1960-as évektől készültek hangfelvételek. Az első két zenekari gyűjtést 1963 áprilisában Víg Rudolf és Sztanó Pál készítette Kémeren illetve Selymesilosván. A kémeri felvételeken Kovács Géza négytagú zenekara játszik, a két hegedős mellett Ponta István hegedűkontrás és Ponta Sándor bőgős játéka hallható; a selymesilosvai Lakatos Miklós öttagú bandájában viszont már két kontrás: Berki Mircea hegedűkontrás és id. Varga Mihály brácsás, valamint Varga József bőgős szerepelnek. A felvételek alapján pontosan nem állapítható meg, hogy a kontrások a primás hangszerével megegyező felépítésű és hangolású hegedűn vagy *primkontrán* játszanak. Ez utóbbi hangszert a hegedűből alakították át oly módon, hogy levették a legmagasabb e^2 húrját, a másik három húr pedig a húrartó láb egyenesre vágásával vagy kis papíralátétekkel egy síkba emelték. Ez-

Szilágysámsoni zenészek, 1969.
Fotó: Martin György (ZTI Tf.24418)

által a primkontra mindhárom húrja ($g-d^1-a^1$) egyszerre szólaltatható meg. A szóbeli adatok megerősítik, hogy ez a kontratípusú hangszer korábban a Szilágyságban és Erdély több vidékén is elterjedt volt, de a XX. század legvégére már csupán a vízmelléki, szászcsávási cigányzenészek használták alkalmoszerűen, leginkább a gyűjtők kérésére. A selymesilosvai zenekar a felvételek tanúsága szerint ritmikailag és hangilag teljesen összecsiszolódott, nagyon energikus és dinamikus banda volt, határozott vonókezelés-

sel, feszes kontraritmusokkal. A gyűjtőknek köszönhetően a magyar és a román táncdallamok mellett lakodalmi szokásdalok is rögzítésre kerültek tőlük.

Almási István erdélyi népzene-kutató ugyancsak 1963-ban kezdte meg a tájegység népzenejének szisztematikus gyűjtését, és mintegy tizenöt évnyi gyűjtőmunkájának eredményeit összegzi a *Szilágysági magyar népzene* című könyvében (Almási István: Szilágysági magyar népzene. Kriterion Könyvkiadó, 1979. Bukarest.) Ez az eddi-

Boda Vilmos és Varga Sándor (Szilágynagyfalu), 1997.
Fotó: Halmos Béla (HH FoNDP_082_FoN_08_59-60)

Selymesilosvai zenészek, 1987.
Fotó: Teszary Miklós (ZTI Tf.47448)

gi legteljesebb összesítés, mely a vidék részletes etnográfiai leírása mellett 255 lejegyzett énekes és hangszeres dallampéldát is tartalmaz. Hangszeres zenét 1969. június 18. és 22. között Szilágysámszonban, Martin Györggyel közösen gyűjtöttek. Ekkor rögzítették Varga Miklós „Csillag”, 1895-ös születésű kiváló primás játékát is. A táncgyűjtéshez kapcsolódó szilágysámszoni felvételeken csupán két cigányzenész szerepel: Varga Miklós mellett a g-d¹-a hangolású, háromhúros, egyenes pallójú brácsán játszó Szilágyi Géza kontrázik, aki kizárólag dúr háromhangzatokat használt, és a dallamokat egyszerű, dúrmixtúrás harmonizálással kísérte. Ezen a gyűjtéssorozaton a táncdallamok széles skáláján kívül külön érdekesség a Rákóczi kesergője, a pakulárnóta vagy a kecsketánc dallama.

Ugyanebben az évben, 1969. augusztus 22–23-án Pesovár Ferenc Krasznán készített vonószekari felvételeket. Csengettyűs János primás bandájában Varga Dezső hegedűn, majd Csengettyűs Adalbert brácsán kontrázott. Az első nap megrendezett gyűjtésen magyar és román férfitáncok és páros táncok zenéi mellett elhangzik a pakulár nótája is, míg a második napi funkciók lakodalmi felvételeken hosszabb csárdás folyamatok hallhatók. A korábban már említett fesszes kontraritmikus és az erőteljes dinamika itt is tetten érhető, azonban már gazdagabb, moll és dominánsseptim akkordokat is használó funkciók harmonizálást hallunk.

A táncházmozgalom 1970-es évekbeli elindulásával erdélyi és magyarországi népzene kutatók sorra készítették további szilágysági vonós hangszeres felvételeket, többek között Halmos Béla, Sebő Ferenc, Pávai István, Kelemen László, Tötszegi András, valamint e sorok írója. A népzenei archívumok szép számmal őriznek eredeti felvételeket a

Szilágynagyfalusi zenekar, *Utolsó Óra*, 1997.
Fotó: Kása Béla (HH UOF_FoN_01_02_08A-09)

szilágynagyfalusi, szilágybagosi, szilágypaniti, lelei, selymesilosvai, krasznai, vérvölgyi és halmosdi zenészekről. Ezekben a gyűjtéseken ugyancsak találunk hegedűkontrát, primkontrát, háromhúros egyenes pallójú brácsát és négyhúros brácsát a különböző zenekarokban.

Az 1997–2001 között megvalósult *Utolsó Óra* gyűjtéssorozat első, erdélyi részében két szilágysági zenekar szerepelt: míg a Csorba János és Csengettyűs Sándor primások vezette ötfős szilágynagyfalusi zenekar 1997. szeptember 15–20 között járt a budapesti Fonóban, a Kanalas Imre és Kovács Tibor primások vezette négyfős szilágy-sámszoni bandával 1998. február 2–6. között készültek a népzenei felvételek. A zenekarok játékát bemutató tanulmány és a felvételekből készült reprezentatív válogatás az *Új Pátria* sorozatban kapott helyet. (*Új Pátria* 20/50. *Szilágysági népzene – Szilágy-sámszon*. Szerk. Árendás Péter. Fonó Budai

Zeneház – Hagyományok Háza, Budapest, 2010. FA-312-2; *Új Pátria* 55/68. *Szilágysági népzene – Szilágybagos – Szilágynagyfalu*. Szerk. Kelemen László. Fonó Budai Teneház – Hagyományok Háza, Budapest, 2017. FA-505-2)

A szilágysági magyarok legkedveltebb páros táncai a lassú és gyors csárdás, ez utóbbi helyi elnevezései: *ropogós*, *ugrálás*, *cövekelő*. Ezekben vokális régi és új stílusú népdalok hangszeres változatait hallhatjuk, emellett a népies műdalok itt is közkedveltek. A férfitáncok közül a verbunk már annyira nincs használatban, hogy dallamait a zenészek gyakran a csárdásokkal együtt játszották. Hallhatunk viszont szép legényeseket, melyet a magyarok *figurázó*-nak, a románok pedig *fecioresc*-nek neveznek. A szilágysági románok táncai vidékenként eltérőek, a *barcău*, a *românesc*, a *ceardaș* és a *măruntelu* a közeli Ökörítő környéki román táncrendet mutatja. A gyors *românesc* hallhatóan a bihari zenével mutat rokonságot, míg a *ceardaș* elsősorban a Szilágyság délkeleti, Kalotaszeg felé eső területeire volt jellemző. A zenészek elmondása alapján ez utóbbit mindig magyar csárdással kezdték meg, s csak utána játszhattak más román dallamokat.

*

A kontrások játékstílusa

A Hagyományok Háza gondozásában hamarosan megjelenő *Szilágysági népzene* című kiadványban Kanalas Imre primás és zenekarának játékáról készült lejegyzések szerepelnek. Pávai István 1995. december 13-án, Szilágynagyfaluban megrendezett gyűjtésén Kanalas Imrét a remek zenei képességű helyi cigányzenészek, Boda Vilmos „Dándáló” négyhúros brácsás és Varga Sándor „Pengo” nagybögös kísérik. Ezen, valamint a velük készült későbbi hang- és videofelvételeken jól kirajzolódik a karakteres szilágy-

Szilágysámszoni zenekar, *Utolsó Óra*, 1998.
Fotó: Kása Béla (HH UOF_FoN_21_03_07A-08)

Boda Vilmos szilágynagyfalusi brácsás, 1997.
Fotó: Kása Béla (HH UOF_FoN_01_05_28A-29)

sági brácsa- és bőgőjáték. Mivel az említett zenészek az Utolsó Óra gyűjtésin is részt vettek, bőségesen rendelkezésre állnak olyan hang- és videofelvételek, amelyeken behatóan tanulmányozható a hangszerjátékuk. Olyan hiteles adatközlők, akik a helyi kulturális környezetbe születtek bele, dallamutadásukat, játékmódjukat szájhagyomány útján örökölték, kiváló hallással, jó zenei és harmóniai érzékkel rendelkeztek, és sok évtizedes gyakorlatuk során tökéletesen integrálódtak a helyi zenekarba.

Boda Vilmos „Dándáló” 1927. április 10-én született Szilágynagyfaluban, magyar anyanyelvű cigány muzsikusként. A komolyzeneben használt hangszerrel megegyező felépítésű és hangolású, ívelt lábú négyhúros brácsán játszott, alapvetően a c–g húrokat vagy a g–d¹ húrokat használta. Három húr csak kivételes esetben szólalt meg egyszerre, leginkább akkor, ha a két fogott hang mellett beleszólt a harmadik, üres húr. (Ez D-dúr, G-dúr vagy B-dúr esetében az üres d¹ húrt, F-dúr esetében az üres c húrt jelenti.) Az a¹ húron sosem fogott hangot.

Gyári brácsa- vagy csellóvonót használt. Vonókezelése rendkívül határozott, nagy mozdulatokkal és a vonó teljes hosszát kihasználva kontrázott. A hangsúlyokat a leginkább közép-erdélyi kontrásokra jellemzően, a vonó megrántásával (ún. *martelé* technikával) adta, nagyon pontosan és határozottan. A lassú csárdás 4/4-es lassú dűvője szinte példaértékű, míg a gyors csárdást (*ugráló*) esztammal kísérte. Ez szintén erőteljes, nem csuklóból, hanem karból játszott rövid hangsúlyokat jelentett, melyeket leve-

gőből indított és a vonót szinte odacsapta a húrokhoz. Amennyiben két kontrás volt a zenekarban, úgy az ugráló dallamoknál az egyikük esztamozott, a másik pedig gyors dűvővel is kísérhetett, ezáltal izgalmasabbá, ritmusosabbá téve a kontrakíséretet. A szilágysámsoni zenészek ezt a kontrakíséretet *csiburubu* vagy *csumorázás* névvel illették. Ugyancsak hasonló gyors dűvőt használt a magyarok *figurázó*, valamint a románok *pepeciór*, *învarita*, illetve a már említett *barcău* és *românesc* táncdallamaikhoz.

Boda Vilmos harmonizálása viszonylag egyszerű. A dúr- és moll hármasokat sokszor terchiányosan fogta, ekkor üres kvinteket vagy kvartokat játszott. A harmóniakat dominánsseptimekkel kötötte össze, de a városi cigányzenére jellemző funkciós harmóniameneteket nem alkalmazta. Rá jellemző egyéni sajátosság, hogy a dallamok zárlatánál a megszokott I–V–I helyett gyakran I–IV–I zárlatot használt, ez főleg a-mollban volt jellemző.

A szilágynagyfalusi zenekarban egy másik brácsás is játszott, a Boda Vilmosnál 27 évvel fiatalabb Varga László „Raj” (sz. 1954). Az 1997-ben készült Utolsó Óra felvételeken ő mindvégig másodszerpben volt, ami részben fiatalabb korának, részben gyengébb hangszerezési képességeinek tudható be. Ő is klasszikus hangolású négyhúros brácsán játszott, a fő különbség a vonókezelésében mutatkozott meg: kevésbé dinamikus játékmód jellemezte, a vonóját sem használta ki végig, és a hangsúlyai sem voltak olyan erőteljesek, mint Boda Vilmosé. A gyűjtések során harmóniakban és lüktetésben végig igazodott

az első kontráshoz, de sok olyan felvétel is készült, ahol Boda Vilmos egyedül kísérte a primást.

Az Utolsó Óra Programban szereplő másik szilágysági banda, a négyfős szilágysámsoni zenekar brácsása, Iorga Ștefan viszont nem szilágysági születésű, hanem közel 300 kilométerrel délebbre, a Temesvár melletti, román lakosságú Csernegyházon született 1951. március 19-én, és onnan került fel a Szilágyságba, Zilahra. Magyarul sem beszélt. A zenekar másik három tagja (a két primás és a bőgős) testvérek voltak, ám zeneileg a kontrás sem lógott ki a sorból. Játékán távoli származása ellenére sem érződött az idegen hatás, c–g–d¹–a¹ hangolású brácsáján a fentiekhez igen hasonló módon játszott. Egyéni különbségként megállapítható, hogy ő sokkal többet használta a brácsa két középső (g–d¹) húrját, a c–g húr ritkán ment le. Így játékának hangzása inkább egy hegedű-kontrához, vagy a korábban bemutatott primkontrához hasonlított. Időnként előfordult, hogy egy-egy jellegzetesen szilágysági dallamot nem ismert, de remek hallásának köszönhetően ilyen esetben is gyorsan rátalált a helyes harmóniakra. Az Erdély-szerte általánosan közismert cigány repertoárt viszont hibátlanul kísérte. Akkordfűzéseiben került a sablonokat, a funkciós harmóniameneteket, és ő is sokat használta a terchiányos üres kvinteket. A gyors csárdás kíséretében alapvetően esztamozott, a tánc gyors dűvős kíséretét nem használta.

*

A bőgősök játékmódja

A hagyományosan bélhúrokat használó nagybőgősök többnyire három húrt tettek a hangszerükre, melyeket kvarthangolásban, mélyről felfelé A–D–G-re hangoltak. A klasszikus hangolású bőgők legmélyebb, E húrját a falusi bandák szinte sosem használták, ugyanis túlzottan mély tónusa és lomhább megszólaltatása miatt kevésbé volt alkalmas a tánczenében szükséges rövidebb, határozott hangsúlyokhoz. Míg régebben saját készítésű, rövidebb vonót használtak, az 1980-as, '90-es évek gyűjtésin már egyre többször látni hosszabb, gyári készítésű német kápás vonókat. A bőgősök egyfelől ritmikai szerepet tölthettek be a bandában, azonban a szilágysági bandákra túlnyomórészt jellemző funkciós harmonizálás a bőgőszólamban is megmutatkozik: a harmóniak alaphangjai mellett vezetőhangokkal és rövidebb menetekkel is találkozunk. Varga Sándor „Pengő” bőgős 1929. január 27-én született Szilágynagyfaluban. Játékára jellemző a dinamikus, határozott vonókezelés. Négy negyed értékig változatlan harmónia esetében a második negyedre rendszeresen

Varga Sándor szilágynagyfalusi bőgős, 1997.
Fotó: Kása Béla (HH UOF_FoN_01_06_36A-37)

leváltott az alsó kvintre. Játékában gyakran tetten érhető a régies, dallamimitáló bőgő-játék, amikor időnként egy-egy dallamotívum megjelenik a bőgőszólamban. Erre jó példa a *Széna van az ólba'* kezdetű csárdás-dallam 3. sorában a dallammal megegyező negyedes lépegetés. A szilágysámsóniakkal játszó mocsolyai Kanalas Vilmos (sz. 1957) szólamvezetésére viszont az jellemző, hogy többet mászkál: pl. a második negyedre pedig már az akkord tercét fogja abban az esetben, ha az a következő akkord alaphangjára vezet. A két bőgős vonókezelése is több eltérést mutat. A hallhatóan dinamikusabban játszó, idősebb Varga Sándor „Pengő” a lassú dűvős kíséretű verbunknál vagy lassú csárdásoknál a negyedeket szaggatottan, egymástól elválasztva, és mindig külön vonóra, oda-vissza játssza. Ezzel szemben a fiatalabb Kanalas Vilmos a legtöbbször már párosával összeköti a negyedeket, így a városi cigánybandák bőgőseihez hasonlóan egy vonóra két hangsúlyt ad.

*

Az alábbiakban a hagyományos táncrend sorrendjében vesszük sorra az adott tánc típus kontra- és bőgőkíséretének jellegzetességeit. Egy összeszokott zenekarban ez a két hangszer ritmikai szempontból teljes egyiséget képez, és a stabil kontraritmus nem csak a primás játékát segíti, hanem elengedhetetlen a tánchoz való muzsikálásnál. Na-

gyon fontos, hogy a kontra és a bőgő hangjainak egyeztetésén túl különösen figyeljünk a pontos ritmikai összecsiszolásra és a tánczenei folyamat során megvalósítható apró ritmikai finomságokra is!

*

FIGURÁZÓ (LEGÉNYES)

A Szilágységban ismeretes kétféle férfitánc típus közül a nyolcados mozgású, 2/4-es lüktetésű gyors legényes helyi elnevezése *figurázó*. Kontrakísérete gyors dűvő, ahol a kontrás az egy vonóra kerülő mindkét nyolcadot meghangsúlyozza, a vonó végét pedig határozottan megállítja. Az akkordokat nyolcadonként sosem váltották, legfeljebb negyedenként, de pl. az egyszerűbben harmonizáló szilágysámsóni Szilágyi Géza kontrás gyakran több ütemen át is tartott egy akkordot. Boda Vilmos határozottan, nagy mozdulatokkal, a vonó alsó felét használva kísérte a figurázót. A kontrás nyolcados lüktetésével egybevágóan a bőgős is a gyors dűvőt játszik. Ritmusvariációkat, sorvégi lezárókat nem használtak, elsődlegesen a stabil, állandó ritmuskíséretet adták.

*

VERBUNK, LASSÚ CSÁRDÁS

A verbunk és a lassú csárdás kontrakísérete lényegében megegyezik: erőteljes, egyenletes, feszes 4/4-es lassú dűvő, ahol a kontrás két negyedet játszanak egy vonóra. A hangsúlyokat itt is a vonó hirtelen megrán-

tásával adják, a vonó teljes hosszát kihasználva. Boda Vilmos határozott hangsúlyai annyira dinamikusak, hogy a hangsúlyok között szinte alig szól a kontrakíséret. A bőgősök egy része a régebbi erdélyi hangszeres gyakorlatnak megfelelően minden negyedet külön vonóra játszott, de ahogy már említettem, a későbbi születésű Kanalas Vilmos már gyakran összekötötte párosával a negyedeket. Megfigyelhető, hogy míg az idősebb generáció bőgőseinél nem cél, hogy a kontrás minden akkordját kövessék, a későbbiek már sokkal többet „menetelnek”, azaz váltóhangokkal és diatonikus lépésekkel kötik össze a főhangokat.

*

UGRÁLÓS (GYORS CSÁRDÁS)

A 4/4-es gyors csárdás kontrakísérete határozott, viszonylag rövid esztam. A bőgő dinamikus, rövid negyedeire a kontrás a közbülső nyolcadokon hangsúlyos esztammal válaszol. Boda Vilmos nem rövid csuklómozdulatokkal esztamozott, hanem a hang rövidsége a gyors karmozdulatnak köszönhető. Rövid, határozott hangsúlyait gyakran levegőből indította, nem tapasztotta a vonót a húrokra. A régies, egyszerűbb játékmódra jellemzően ritmusvariációkat, zenekari kiállításokat, sorvégi lezárókat egyáltalán nem használt, legfeljebb egy-egy dallam ritmusát kiemelendő hallhatunk lezárást a játékában.

Az ugrálós kontrakíséreténél az esztam mellett a gyors dűvős kísérettel is találkozunk, ezt nevezték *csumorázásnak*. A nagybőgő ugyanúgy egyeket játszik, viszont két kontrás esetében az egyikük esztamozik, a másik gyors dűvővel kísér. A gyors tempó miatt itt különösen oda kell figyelni arra, hogy a nyolcadok ritmikusak és szaggatottak legyenek, máskülönben a gyors dűvő összefolyik és tenuto negyedes hatást kelt. Ennek a hangzásnak kiváló megjelenése hallható a selymesilosvai vagy a szilágynagyfalusi zenekar játékában.

*

A zenészek elmondása alapján a szilágysági zenekarokban régebben cimbalom is szerepelt, ez azonban kiment a divatból. Újabb jövevény viszont a tangóharmonika, amely – Erdély más kistájaihoz hasonlóan – ezen a területen is népszerűvé vált a XX. század második felében. A néprajzi szempontból túlságosan rövid időszak alatt a harmonikajátéknak nem tudtak csak erre a kistájra jellemző sajátos stílusjegyei kialakulni, így az mind harmonizálásában, mind ritmikájában nagyon hasonló a távolabbi kistájakon (pl. Kalotaszeg, Mezőség vagy Felső-Maros mente) játszó harmonikásokéhoz. Emiatt elterjedése a szilágysági népzene táji jellegének csökkenését eredményezte.

Árendás Péter

Budapesti cigányzenészek mozgalma

A FŐVAJDA (részlet)

József főherceg – neve százszor áldott –,

E siralomba sas gyanánt tekint

S tekintetére dúsán felvirágozott,

Ahol előbb ugarnak röge int;

Hogy szét ne zülljenek nomád úton:

Czigánytelepet alkot Alcsúton,

Czigányszótárba menti nyelvünk kincsét,

Keze nyoma áldást áldásra hint szét.

(Szepessy László)

Neves cigányprímások, Radics Vilmos és Rácz Pali vezényletével az 1880-as évek folyamán a fővárosi cigányzenészek mozgolódni kezdtek, elhatározták, hogy létrehozzák saját önszervező egyesületüket. A lelkes kezdeményezés a belső ellentétek miatt végül elsorvadt, de egy cigánymuzsikusi egyesület alapításának a vágya korántsem porladt el a szívekben. Közel két évtizeddel később, az aggyastyánkorka lépő Rácz Pali és Radics Vilmos fia, Radics Béla újfent nekirugaszkodott, hogy megalapítsa a cigányzenészek első érdekvédelmi szervezetét. Ezúttal elszántságukat siker koronázta. 1908-ban a Belügyminisztérium jóváhagyását élvezve megszületett a budapesti cigánymuzsikusokat tömörítő Magyar Cigányzenészek Egyesülete. A szervezet rövidesen útjára indította a Magyar Cigányzenészek Lapját, melynek indítása után az egyesület rövidesen megszervezte az „Ötszáz cigányzenész hangversenyét” a Nép-színházban, hogy a befolyt pénzből megalapozza a szervezet tőkét. A kezdeti lépéseket követően az elnök, Radics Béla a cigányzenészek országos nyugdíjgyűlésének a tervezetével állt elő, mely a cigánymuzsikusi társadalom egyik legégetőbb kérdésére kívánt megoldással szolgálni. A kiöregedett cigányzenészekre sem Magyarországon, sem külföldön nem jelentkezett számottevő igény. Ugyanakkor többségük félretett pénzzel sem rendelkezett, így a teljes kiszolgáltatottság leselkedett rájuk idős éveikben. A nincstelenség azonban nem csak a korosodó cigánymuzsikusokat fenyegette, hanem – kellő felkérés hiányában – a cigányzenészek nagy része már fiatalon szembesült a nélkülözéssel. A vidékiek tömegesen szerettek volna szerencsét próbálni a budapesti kávéházakban, éttermekben és lokálokban, de itt is zárt ajtókkal, vagy már foglalt pódiumokkal, így elutasítással kellett szembesülniük. Az imént említettekkel magyarázta az egyesület vezetősége, hogy nem nyitja meg kapuit a vidéki cigányzenészek előtt, mert az anyagi csődbe rántotta volna a szervezetet. A Magyar Cigányzenészek Egyesületének támogatását élvezve az újonnan alapított Magyar Cigányzenekarok Ügynöksége a budapesti cigányzenészek sanyarú anyagi helyzetét kívánta orvosolni. Az ügynökség tagjai az egyesület lapjának a szerkesztőbizottságába is

Cigányzenészek a Disznófőnél (Budapest, 1896. – mandadb.hu)

felvételt nyertek, azonban rövidesen kiderült, hogy korántsem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket.

„Felesleges, mert amíg ez az intézmény nem volt, addig teljesen jól érezték magukat a cigányzenészek. Amint felütötte azonban az ügynök a tanyáját, rögtön panaszok és súrlódások támadtak. [...] A budapesti közvetítés nemcsak hogy felesleges, hanem egyszerűen káros. Az ügynök nem tud nagyobb fizetést elérni, tehát a provisió a primás bőréből megy le.”

Az egyesület a cigányzenészek szociális helyzetében érdemi előrelépést nem tudott elérni, a hangsúly inkább a Magyar Cigányzenészek Lapjának közéleti kezdeményezéseire helyeződött. A szerkesztőség több ízben nótapályázatot hirdetett. A botrányoktól sem mentes versenyre szép számban érkeztek a beküldött dalok. Még nagyobb hírverést értek el a budapesti és vidéki cigányprímások közönségversenyével. Százával, ezrével érkeztek be hónapokon keresztül a szavazatok, a végeredmény pedig a táblázatban láthatóan alakult. A szerkesztőség utolsó lépéseként jótékonyági hangversenyt hirdetett, hogy a befolyt összegből és adományokból az elhunyt József főhercegnek szobrot állítsanak. A főherceg pályafutása során jelentős érdeklődést mutatott a cigányság iránt, ez irányú tudományos folyóiratok kiadását, szótárak összeállítását támogatta, valamint birtokán vándor cigányok letelepítését is megkísérelte. Az eseményre a lap egyik állandó szerzője „A fővajda” címmel verset írt, valamint az elhalálozott főherceg fia, aki szintén főhercegi címet viselt, tiszteletét tette a rendezvényen. A jótékonyági hangversenyt követően nem sokkal, 1910-ben a Magyar Cigányzenészek Egyesülete és vele együtt a Magyar Cigányzenészek Lapja is megszűnt.

Hajnóczky Tamás

Helyezés	Budapesti cigányprímások	Szavazatok 1909. I. 15. – IV. 1. között	Vidéki cigányprímások	Település	Szavazatok 1909. I. 15. – IV. 1. között
Nagy aranyérem	Rácz Laci	6843	Dick György	Brassó	4684
Kis aranyérem	Csóka Józsi	3986	Kozák Dávid	Brassó	4684
Ezüstérem	Sáray Elemér	3864	Csikay György	Kolozsvár	2380
III.	V. Kiss Jancsi	3002	Hamza Gyuszi	Nagyvárad	2200
IV.	Babári Józsi	3002	Káló Géza	Nagyenyed	2100
V.	Sovánka Nándor	2890	Pongrácz Lajos	Kolozsvár	2086
VI.	Vörös Elek	2864	Barcza József	Kaposvár	2083
VII.	Farkas Pali	2820	Bebe Károly	Nagyvárad	1496
VIII.	n.a.	n.a.	Magyari Imre	Debrecen	1490
Összesen		29271			23203

Képzelt beszélgetés Kodály Zoltánnal

A hogy ő mondja, „villámpostán”, azaz e-mailben értesített találkozásunk időpontjáról. A kisföldalattiból kilépve jól látszik a ház, a muskátlis ablakok, köztük az, ahonnan nézelődni szokott délutánonként. Nem is tudja, mennyien meglesik, figyelik. Sokan jönnek ilyenkor haza a munkából, ráadásul a nap is odasüt ezekben az órákban. Karja alatt az elmaradhatatlan kalotaszegi párna, és van, akivel beszédbe is elegyedik a járókelők közül. Most nincs ott, találkozni fogunk.

Hosszas csengetésemre az egykori apáca, Mária nyitott ajtót, aki évtizedek óta vezeti Kodályék háztartását. Hamarosan megjelent Emma asszony is, üdvözlésem után azonban eltűnt. Csak kis idő múlva nyitott be a dolgozószobába, ahol beszélgettünk, egy tálca süteménnyel. Kodály azonban leintette: majd ha lesz miért... Ugyanis ekkor még az én kikérdezésem folyt. Szerencsére szolmizálásom nem kellett, elhitte, hogy a diplomámat nem a piacon vettem.

Kodály alapvetően nem tűnik kedves embernek, sőt sokan kifejezetten távolságtartónak tartják. Ez a találkozás az ellenkezőjét bizonyította: ha fontosnak tartja a témát, amiről a diskurzus folyik, megnyílik, mesél, és kifejezetten kedves ember lesz.

*

– *Tanár úr nevéhez fűződik a népzene tantárgy bevezetése, aminek a neve igazából magyar népzene lehetne...*

– Igen. 1943-ban elindítottuk ezt. Külföldön már volt erre példa, azt gondolom, mi sem vagyunk kevesebbek másoknál, sőt. Aki a zenében igazán jártas szeretne lenni, annak a muzsika több oldalát is meg kell ismernie. A népzene pedig sok mindennek az alapja, ezért olyan fontos.

– *Tanár úr mit és hogyan tanít e tantárgy keretében?*

– Az év elején megkérdezem a hallgatók véleményét a népzeneről. Év végén ismét, bízva a változásban. Mindig vannak, akik megértik azt, amit óráról órára mesélek. A klasszikus zenészek gyakran lenéznek a parasztmuzsikát, és mivel nem értik, ezért nem is szeretik a magyar népdalt.

– *Van-e valami érdekes emléke a tanításról?*

– Több is. Egyszer a régi réteg népdaljai közül a tonális választ tartalmazókról meséltem. Megkérdeztem a hallgatókat, tudnak-e Bartók műveiből hozni példát erre. Nem tudtak. Óra végéig néma csendben vártam a válaszra, majd kimentem a teremből. A következő órára mindenki talált, volt, aki többet is. Fontosnak tartom a dalok elemzését, addig várok, amíg a hallgató magától nem jön rá a helyes megoldásra.

– *Hamarosan Szőnyi Erzsébetnek, majd Járdányinak adta a népzene-tanítás lehetőségét az Akadémián. Miért?*

– Szőnyi nagyon sokat tud a zenéről. Megtanulta könnyen a népzene és a klasszikus zene közti átjárást, és példákat tud mutatni a különféle zenei jelenségekre. Járdányi pedig rengeteget járt falun, ráadásul elvégezte a néprajz szakot is. Fontosnak tartom, hogy a hallgatóink több oldalról is figyeljék azt, amit tanulnak. Ezért szerencsés, ha valakinek nem csak egy tanára van. És a fiatalabb ember észrevesz olyant is, ami másnak nem biztos, hogy eszébe jut. Járdányi például az egész rendszert kifejlesztette, nagyon jó meglátásai voltak ez ügyben. Jó, ha tőle is tanulnak.

– *Élvezték a hallgatók az eredeti, falun készült hangfelvételeket?*

Fotografika Friedmann Endre 1960-as felvétele nyomán

– Nem mindig. Ahhoz, hogy ezeket valóban jól értsük, el kell menni a termőföldjükre. Legalább egy darabig együtt kell élni az ott élőkkel, meg kell ismerni az életüket, a gondolkodásukat. Csak így érthetjük meg a dalszövegeket, de gyakran a dallamjárásra is itt keressendő a válasz.

– *Ma a népzene előadásmódját is tanítják a Zeneakadémián.*

– A népzene nem előadás. Más a lényege, más a természete. Komoly kettősség van itt. A parasztemberek nyilván nem ismerik a zenei írás-olvasást. Ám ma el kell várunk a zeneakadémistáktól, hogy ezt magas szinten tudják.

– *A magyar népzeneanyag mennyisége, de minősége is különleges.*

– Amikor 1905-ben elindultam – Bartókkal közel egyidőben –, jól tudtuk, hogy nem lesz felesleges az a sok avas szalonna evés, rossz ágyban alvás, zivatar, gyaloglás. Hogy van miért mennünk, az az első úton kiderült. Azt azonban, hogy ennyi anyag kerül elő és hogy ma, sok-sok évvel később is találni ezt-azt, valóban magunk sem hittük volna.

– *Mi mindent lehet kezdeni ma a népdalokkal?*

– Sokmindent. El lehet énekelni őket. Ez nagyon fontos! Olyan tanulások, példák, igazságok vannak bennük költői módon megfogalmazva, hogy szinte hihetetlen, hogy ezek nem tanult, sőt gyakran írástudatlan emberek alkotásai. Fel lehet dolgozni úgy, hogy a zeneszerző a saját gondolatait is belecsempészi, persze úgy, hogy ne nyomja el az eredeti gondolatot. Lehet tanítani, lehet táncolni rá és lehet tanulmányozni: ez az egyik legizgalmasabb feladat. „Gyűjtés, lejegyzés, elemzés, rendszerezés”,¹ ahogyan Járdányi kolléga mondta.

– *Az Ön, Bartók, majd tanítványaik feldolgozásainak hol a helye a zenetörténetben?*

– Melyiknek hol. Ezt majd az idő dönti el. De azt már ma látni, hogy sokféle éneklük, játsszák őket, tehát elképzelhető, hogy nem távolodtunk el nagyon a termő fától.

– *Vannak olyan feldolgozások, amelyeknek szerzője nem tanult zeneszerző, inkább előadóművész. Az ún. „világzenére” gondolok. Erről mi a véleménye Tanár úrnak?*

– A népzene élmény. Ugyanilyen élmény kell, hogy legyen az, amit mi írunk e dalok kapcsán. Nem szabad kliséket használni, az nem a népdal sajátja, itt mindenütt ötlet, lelemény van, hiszen a rossz

Köszönöm Szokolay Dongó Balázs értékes megjegyzéseit, ötleteit! (F. A.)

dalok kiestek az idő rostáján. Csak a gyöngyszemeket tartotta meg az emlékezet. A dalhoz hangulatában azonos kíséret kell. Bartók is mondta sokszor, milyen nehéz ez. A népdal karakterét kell erősíteni. Például egy széki lassú bluesban előadva – bármennyire tűnik is jó ötletnek – zenének kevés. Nagyobb, erősebb ötlet kell.

– *Meddig szabad elmenni a feldolgozásban?*

– Bartók elmondta ezt már. Én azt gondolom, hasonló a helyzet ma is. A harmadik út a legnehezebb, amikor a szerző maga írja a zenét, úgy, hogy nincs már népdal, népdalszerűség sem, de a mű levegőjéből árad a magyar népzene hangulata. Ez a cél. „Csak az a zene szólhat a néphez, amely a nép saját ősi zenei hagyományából nőtt ki.”² Ahogyan Petőfi és Arany megmutatták, mit lehet kezdeni a népi szövegekkel, illetve hogyan lehet azokhoz hasonlót írni. Mi is hasonló úton járunk. A népzene nem egyéb, „mint egymásból fejlődő, egymásba észrevétlenül átmenő dallamok végtelen sorozata. Kár, hogy szerzőink nem írnak gyakrabban változatokat népdalra. Ezzel mindennél hathatósabban munkálnák a nép- és a műzene egymáshoz közeledését”.³ És, ahogy már korábban mondtam: „A népzenehez a legrövidebb út a zenei műveltségen át vezet”.⁴ Hallgassa meg a Bartók Kontrasztokat Szigeti Józseffel! Mintha az öreg Kodobát hallaná, csikorog a vonó, szinte odavágja időnként. Pedig nem palatkai dallamokat hallunk. Ilyen a hiteles zene hiteles előadása!

– *A mai előadók közül kit emelne ki?*

– Neveket nem mondok. Vannak jó előadók és rosszak. Vannak egészen távolinak tűnő párosítások, amelyek mégsem rosszak, mert van bennük szabadság. Egyébként nagy veszély van a keveredésben. Ha a népdalra rávetítjük pl. a jazz előadói sajátosságait, a prozódia sérülhet. Sok előadónál találhatunk erre példát. Vannak, akik más műfajok sajátosságait hozzák be. Legfontosabb a prozódia, másként nem érthető a népdal. Bárdos be is vezetett egy ilyen tantárgyat, ami aztán valahogyan abbamaradt. A harmóniákkal sem könnyű. Van, akinek mégis sikerül maradandót alkotnia, mert mindkét oldallal tisztában van, nemcsak elméletben, de a gyakorlatban is.

Tehetség kell mindenhez és nem szabad túlzásokba bocsátkozni. Tudni kell megállni egy ponton, a népzene egyszerű zenei gondolkodásmódján nem szükséges nagyon túllépni. A népzene szépsége másban van: a szöveg, az előadásmód, a szerkesztés, a rusztikus dallamformák, a díszítmények – ezek a fontosak, az előadásban pedig a hangszín és a hangvétel.

– *Hogyan építheti magába az ember a népzeneét?*

– Gyerekkorban kell elkezdeni. Nemcsak a zenével, de tárgyakkal, gondolatokkal, szokásokkal kell körülvennie magát az embernek. Így szerencsés a dolog.

– *A közoktatásba hogyan lehet ezt bevinni?*

– Meg kell érinteni a gyerekeket. Hatásos és hiteles személyiség kell, hogy tanítsa őket a kezdetektől. Az óvónőket és a tanítókat kellene a legjobban megfizetni, ha erős, művelt és zeneileg is érett magyar nemzetet szeretnénk.

– *Az ön népdalfeldolgozásait ma nem parasztszasszonyok énekelik.*

– Igen, ma más a stílus. Mindent a maga nemében kell vizsgálni. Zeneszerzői ötletek vannak természetesen az én műveimben is, de a népdal ugyanaz marad. A népdalfeldolgozásban alapvetően nem a díszítés, az ornamentika a lényeg, hanem maga a dallam. (Persze, sok helyen szükséges, ráadásul előadás szempontjából fontos lehet.) És mellé jön a zeneszerzői találékonyság. A forma is önállósodik az ötletek mellett. Az ún. világszenei előadók legtöbbször magukat a díszített népdalt teszi a zeneszerzői ötletek mellé, egyenrangú társként, és ez kevés.

– *Ön igen fontosnak tartja a zenei írás-olvasást, a népzene pedig eredendően és hagyományosan hallás útján terjedő művészet. Össze lehet egyeztetni a két dolgot?*

– Senkinek nem lesz baja attól, ha megtanulja a hallott zenét leírni, a látott kottát elénekelni vagy hangszeren megszólaltatni. A népzene apró tüneményei – díszítések, ékítések, finom hangmagasság-beli eltérések a werckmeisteri skálától – valóban nehezen rögzíthetőek. Ám lehet próbálkozni ennek megvalósításával. Lajtha volt az első, aki mindent le akart kottázni. Jegyzései pontosak, de nem tökéletesek, és nehezen reprodukálhatóak – hatalmas zenei tudás szükséges hozzá. Azonban jó lenne, ha egy sajátos magyar népzenei lejegyzési módszert alakítana ki valaki vagy akár többen együtt, ahol a megszokott, több helyen is előforduló cifrák azonos jelzést kapnának, így mindenki tudná, az adott helyen miről van szó, mit kell csinálni, hogyan kell előadni. Ki lehetne ezt alakítani az énekelt és a hangszeres zenében egyaránt. A sok siránkozás és mellébeszélés helyett lehetne ezen is dolgozni. Mindemellett a legtöbb dallam megvan hang- vagy ma már videófelvételen, nézni kell azt is. Ezt persze sokan tudják, és teszik is, de vajon lesz-e baja bárkinek abból, ha a dal szerkezetével, hangnemével és egyéb zenei sajátosságaival is tisztában van? Nem is hinnénk, milyen közel van egymáshoz az ún. klasszikus, azaz rögzített, egy szerző által írott zene és a nép ajkán terjedő népzene! A zenészeknek, vagyis a jó zenészeknek ismernie kell mindkettőt, „a félemberek kora lejárt”.⁵ Meggyőződésem, hogy a népzenehez a klasszikus zene lajtorjáját megmászva lehet a legkönnyebben eljutni, nem pedig fordítva!

– *Mi a véleménye a ma divatos népzenei tehetségkutató műsorokról a televízióban?*

– A népzene eredendően nem feltétlenül a szórakozást szolgálja, a televízió nagyrészt igen. Ráadásul ez a fajta versengés, amit itt látunk, nagyon messze van tőle. A falvakban ismerték és elismerték a jó énekeseket, táncosokat, no, de mellettük mindenki más is beállt a sorba és nem nézték le őket, nem lett „második helyezett”. A népdalt használja a nép tánc alá vagy mulatáshoz, de például a keserveseknek, balladáknak egészen más a szerepe. Ezekkel a dalokkal az énekes elmondja a világnak bűját-baját, jószerivel segítséget kér. De nem akar kitől, tehát megválasztja, hol éneklőket. Bizony, legtöbbször csak magának, mert jól tudja, hogy egy elrontott illetve eleve romlással indult házasságra például nincs gyógyír.

A televízióban előadott keserveseket persze nagy élmény meghallgatni, de teljesen más közegbe helyezük így ezeket. Jobb lenne, ha valamilyen módot találnának rá a szerkesztők, hogy a dalokat ne

JEGYZETEK

1 Járdányi Pál: Tapasztalatok és eredmények a magyar népdalok elemzésében. Előadás az IFMC budapesti konferenciáján (1964. aug. 17–25.) in: Berlász Melinda (szerk.): Járdányi Pál összegyűjtött írásai. MTA Zenetudományi Intézete, 2000. 72. o.

2 Kodály Zoltán: A „Fölszállott a páva” – zenekari változatok előadása elé. 1950. in: Bónis Ferenc (szerk.): Visszatekintés I. Zeneműkiadó Vállalat, 1982. 221. o.

3 u.o.

4 Kodály Zoltán: A magyar népzene. Zeneműkiadó, 1952. 67. o.

5 Idézi: Tallián Tibor a „Tudományos ülésszak Ferenczi Ilona 70. születésnapjának tiszteletére” programfüzetében. Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Bizottság. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2019. június 13.

6 Szélfeljegyzetek a muzsikáról. Televízióműsor. Magyar Televízió, 1964. 08. 25.

7 Bartók Béla: Budapesti előadás. 3. A népzene jelentőségéről. 1931. in: Bartók Béla: A népzeneről. Magvető Kiadó, 1981. 45. o.

8 Bartók Béla – Kodály Zoltán: Magyar népdalok (énekhangra, zongorakísérettel). Előszó. 1906.

csak hallgassa, nézze a közönség, hanem tanulja is meg, aztán énekelje együtt az előadóval. Nem véletlen a szó: „népdal”. A népé, az az közös kincsünk. Ne bámuljuk szájatva az előadót, hanem társuljunk hozzá, hiszen ő jól tudja, valamiért őt állították oda. Így ment ez régen is a paraszti világban, közösen daloltak. Emellett mélység, adott esetben Isten félelme és dicsérete is jelen kell, hogy legyen. A szórakoztatás, a felszínes igények kiszolgálása kevés. A könnyű, fajsúlytalan előadás helyett komoly, mélyről jövő előadás kell. Nincs idő csak a felszínen táncikálni!

– *Mik az ismérvei a valóban hiteles és mély nyomot hagyó előadásnak?*

– Ha kell, két szóban összefoglalom: helyes prozódia. A népdalnak van szövege, dallama, ritmikája és előadásmódja. És a szöveg, azaz a mondanivaló határoz meg mindent. Ezt kell megfigyelni, megtalálni a veretes, régi dalokban is: minden a szöveghez alkalmazkodik. Ezt lenne jó az előadásban is megmutatni.

– *Térjünk vissza a világzenehez. Mi a véleménye a különféle zenei műfajok és stílusok keveredéséről?*

– Ami jó az jó, ami nem, az pedig nem. Van jó zene és rossz, az értéket a közönség nem mindig ismeri fel. Ám ami sokaknak tetszik, és sokan használják, az nem lehet nagyon rossz. Korábban elképzelhetetlen volt a stílusok keverése, egyértelmű volt a zene megalkotása, hiszen egyetlen stíluskört ismert mindenki, a maga faluját. Ma más a világ, „kisebbedett a Föld, közelebb kerültünk egymáshoz”.⁶ Így a különféle zenék is kezdenek ismerkedni, barátkozni. Itt is kiderül: nincs minden olyan nagyon messze egymástól. De, ahogy Bartók is mondta: „a tehetségtelenségen nem segít semmi...”⁷

– *Tehát Ön szereti a világzenét?*

– Pontosan mire gondol? Én egyszer a csuvas népdalok kapcsán említettem ezt a szót, de nem arra gondoltam, amit ma jelent a köz tudatban. Nos, a különféle népek különféle zenéjéből összekovácsolt, kigondolt és átszűrt zenével nincsen semmi baj. Csak nagyon kell ismerni azokat a kereteket és hozzávalókat, amiket beleteszünk egy-egy ilyen keverékbe. Nagyon jó dolgok süllhetnek ki ebből – a sok igénytelen, hatásvadász darab mellett.

– *Mi lehetne a mi legfontosabb feladatunk ma, a XXI. században annak érdekében, hogy ez a régi, bizonyos szempontból elavult kultúra mégse múljon el nyomtalanul?*

– A népdalt meg kell ismerni. Dallam- és szövegvilágát, variálódását, szerkezetét, terjedését. Ahogyan Bartókkal a kezdetek kezdetén megfogalmaztuk az első népdalfeldolgozásaink ajánlójában, 1906-ban: „Válogatni kell a javából és valamilyen zenei földolgozással közelebb vinni a közönség ízléséhez. Kell rá a ruha, ha már behozzuk a mezőről a városba. De a városi öltözetben félszeg, szorongó. Úgy kell rá szabni a köntöst, hogy el ne akassza a lélekzetét. Akár énekkarra, akár zongorára dolgozzuk, a kíséret mindig csak az elvesztett mezőt és a falut igyekezzen pótolni.”. Ez azóta sem változott, bármi sokat is tettek tudósok és művészek az eltelt idő alatt. Egyre kisebb a különbség a falu és a város között, de a népdal ma is a falu szerzeménye marad, már amennyire léteznek még falvak – egyre több kiürül, ahogyan tapasztalom. Eredeti környezetében érvényesül a mondanivalója. De, ha már behozzuk a civilizált világba, akkor lehet, hogy érdemes úgy alakítanunk, hogy jobban simuljon hozzá. Igen, érdemes feldolgozni, hiszen nem mindenki érti meg eredeti formájában. Van, akinek úgy, egészál magában előadva kevés, van, akire így csak rázúdul: sok. A jó feldolgozás ezeket a problémákat tudja megoldani.

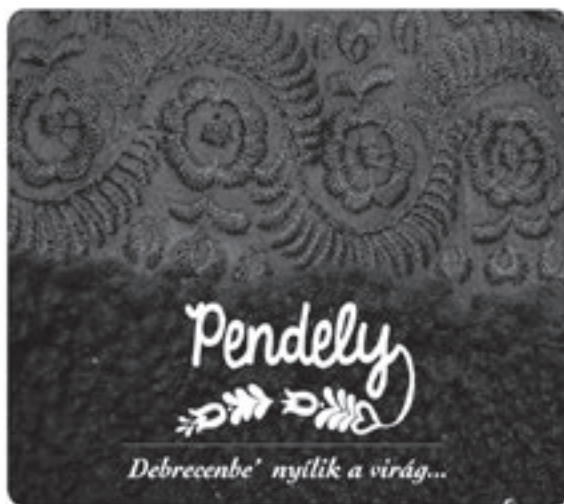
*

Kodály jelzi, hogy ennyi ideje volt rám. Megjelenik az ajtóban Emma asszony is a süteménnyel. Tea is kerül, közben pedig a Mester megígérteti velem, hogy figyelek a magyar népdalra tanításban, tanulmányban, és az életemben egyaránt. Megígérem.

Fehér Anikó

Debrecenbe' nyílik a virág

Pendely • Fonó, 2020 • FA 451-2

Különleges albumot bocsát útjára a Fonó: a debreceni Pendely Énekegyüttes-család mintegy két évtizednyi munkájának hangzó összefoglalását. A Pendely Énekegyüttes-család a Debreceni Zenede – hivatalos nevén a Kodály Zoltán Zene-művészeti Szakgimnázium és Zeneiskola-AMI – népi énekes növendékeiből alakult, akik a helyi és országos versenyek, megmérettetések mellett a „Fölszállott a páva” televíziós népzenei és néptáncos tehetségkutató verseny évadaiban is nagy sikerrel szerepeltek. Az együttesek tagjait a magyar népzene szeretete és tisztelete, a közös éneklés öröme köti össze. A lemez zenei rendezője Agócs Gergely, az együttes művészeti vezetői Tóth Lilla és Sáriné Szebenyi Judit pedagógus-páros.

„A Debreceni Zenede a 2010-es évek végére az ország egyik kiemelkedő népzenei műhelyévé nőtte ki magát. Ezt a tényt igazolja, hogy növendékei rendre jelen vannak az országos szakmai megmérettetések döntőiben, az éves népzenei antológiákon, és végzett növendékeik az ország több pontján népzenei előadóként, népzene-tanárként, sőt, népzene-kutatóként is kiválóan teljesítenek. Ezek az eredmények annak a komplex pedagógiai munkának köszönhetőek, mely az iskola névadó mestere, Kodály Zoltán és követői munkásságát mintázva a népzene tudományos igényű feltárásából, elemzéséből és magas módszertani színvonalon megvalósított továbbadásából tevődik össze. Kiemelten fontosnak tartom, hogy a Debreceni Zenedében a népzene tanszak pedagógusai tudatosan törekszenek arra, hogy a növendékek rendszeresen találkozzanak a magyar zenefolklor hagyományőrző mestereivel. A kotta által ugyanis – hogy Lajtha László örökbecsű felismerésére utaljak – a zenéből csak az »ami«, azaz pusztán a dallam megszólaltatására vonatkozó technikai utasítások ismerhetők meg. A hangzó dokumentumok segítségével talán már az »ahogyan«-ból, azaz az előadói stílusból is elsajátítható valami, de a »miért« kérdéseire a növendékek csakis a zenei örökségünk élő hordozóival létrejövő személyes kapcsolat révén kaphatnak válaszokat. A jelen kiadványunkat életre hívó pedagógus-páros, Sáriné Szebenyi Judit és Tóth Lilla a Pendely-család társulatainak vezetésével példaértékű munkát végez. A hanglemez felvételein a folklorisztikai hitelességre irányuló törekvés párosul a kiemelkedő zenei igényességgel. Mindez nemcsak a dallamválogatások magas esztétikai színvonalában mutatkozik meg, hanem abban is, hogy az itt hallható növendékek énekét a biztos intonáció mellett a friss, természetes hangvétel is jellemzi. Úgy vélem, munkájuk nemcsak a debreceni műhely országos, hanem a magyar táncház módszer nemzetközi szinten kimagasló színvonalának felmutatására is kiválóan alkalmas. Fogadjátok tiszta szívvel, szeretettel, használjátok egészséggel!” (Agócs Gergely)

Lőrincz Gergely írásai és rajzai

GUZSALYASBAN

– Apa! Nem tudja-e, hogy hol van a kézvonó? – fordult az apja felé István, mert úgy hívták a legénykét, aki sok keresgélés után kénytelen volt apja segítségét kérni.

– Nem kapom suhutt, pedig imá a sándrát es esze matattam utána – próbálja igazolni merészségét a legényke, mert tudta, hogy az apja a sok felesleges szót nem szereti.

– A kézvonó? – fordította feléje kucmás, bajuszos fejét az apa. – Azt keresztapád, Ambarus kérte kölcsön a minap. Azt mondta, hogy a szeker kerek törött el, s azt akarja megcsinálni. Fentőkönt kell faragjon. S neked az minék, ugyan biza? Idáig sose láttam, hogy valami sokat dógóztál vóna vele.

Az utolsó szavaknál a fiúnak egy kicsit eltörött a nyaka, lejjebb ereszkedett a feje, de hamar dagadni kezdett a mellyes bundacskája. Azt már emelt fővel mondta:

– Jó-jó, de most erőst kéne, mert Annacskának akarnék egy szép guzsalyat csinálni.

Ahogy látta, hogy az apja elmosolyodik, a következő szavak is kikívánczoltak belőle.

– Nekem erőst megtetszett az a lejánka. A minap este a csatába' láttam, hogy nincs jó guzsalya. Örökkéig kifordult a térgyecskéi közül. Szegén lejánka csak kénlódott vele. Pedig olyan jóraivaló, paratika lejánka. Szüvesen kedveskednék neki valamivel...

Csak most, hogy az apja szája széle után a bajusza is mosolyra húzódott, vette észre, hogy szokatlanul sokat áradozott, ami nem volt szokás kettejük között.

– Mi a, te! Tán csak nem akarsz imá megházasodni? – mondta, s megpróbálta legénynek nézni az idáig csak megbarackolni való gyermeknek látott fiacskáját.

– Menjen el, apa! Arról még erőst hamar vóna beszélgetni, de ami késik, az nem múlik – próbált vicces-bölcs lenni, látva, hogy az apja szája fölött a szőrösomó is csára kezd állani. Ebből aztán annyi bátorságot merített, hogy megkérdezte:

– Oszta, kend hán' esztendő vót, mikor anyámnak guzsalyat csinált?

– Te, István, te! Csak ne akarjál annyit tudni!

Ezzel visszabilent a bűnös szőrösomó a helyére. Ebből aztán tudta István, hogy

vége a bizalmaskodásnak, s az apa iránti mély tisztelet a mérvadó. Most ébredt tudatára annak is, hogy mi mindent tud kifejezni az a bajusz az ő számára. Haragvást, jókedvet, huncutságot, lemondást, fáradságot, ijedséget s sok mást. Még szeretni és simogatni is tudott ez a bajusz.

– Ha annyira kell a kézvonó, eredj, s hozd haza! – tett pontot a bizalmaskodó szavak végére az apa. – Eddig keresztapád es megcsinálta a küllőköt.

– Apa, aszonta anyám, jöjjenek bé. Kell enni! – csilingelt Ágniska hangja az ajtó irányából.

Ő volt a gyermekek között a legkisebb, a gyöngyszemecske. Lázár, a legidősebb már nős volt. A többi gyerek még otthon leste a szülei bölcs mondásait, tanításait, ami ebben a nehéz bukovinai életben tanácsos is volt. Meg kellett tanulni ügyes kertészkedéssel a kevés földből a legtöbbet kitermelni. Segítettek is mindenben a szülőknek úgy odahaza, mint a kertben és a szántóföldeken, amikor csak az iskola megengedte. Leginkább hagymát és káposztát volt érdemes termelni. Ezeket lehetett értékesíteni a román falvakban, sokszor elég messze szekerezve. Pénzt kaptak érte, de a legtöbbször búzáért, kukoricalisztért, tűzifáért, építőanyagért cserélték el. Egészséges, tetszetős hagymafejéből koszorúkat fontak, kívánatos káposztafejekkel rakták tele a szekérdereket. A túlnépesedés miatt keskeny csíkokra szabdalta földeken szükség volt minderre

– Te, nem tudod-e, hogy a felvégi leányok hol, kinél gyűlnek esze ma este fogni? – kérdezte István Géza barátját, amint a kézvonóval hazafelé tartva találkozott vele.

– De! Tudom! – emelte magasra az orrát Géza. – Az elébbecke találkoztam Szörös Trézsisvel, s ő amelyen „háromfertály”, elkottyantotta, hogy Bibiséknitt. Trézsit nem kéne elárulni, mert többet oszt’ nem fososkodik.

– Neked megmondom, met te vagy a legjobb barátom, hogy Annacskának egy szép guzsalyt faragtam, s most este akarom odaadni neki – osztotta meg titkát barátjával István.

– Tán csak nem szerettél belé? – tette magát a barát, mert ő már észrevette, hogy István sokat sündörgözik Annacska körül. – Hát nem es csudálom, met nekem es igen tetszik a lejánka, de ha te annyira oda vagy érte, akkor én visszahúzódom – mutatta a jó barátot Géza.

– Jó. Akkor a küpus kútnál este találkozunk – tetszett meg Istvánnak a barátja önfeláldozó gesztusa.

Estefelé István ellátta az istálló három lakóját, Ruzsánt a tehenet, Cigánt, a jó, hústartó lovukat, s az ünőborjút is. Mielőtt a találka felé indult volna, beszólt Szörkő Ferenchez, – ő volt a falu fiataljainak a muzsikása –, hogy ereszkedjen el úgy tíz óra tájba' Bibiánékhoz, met ott lesz a csata. Hozza a mozsikáját is, met az ő szá-

mára nagy nap ez. Ma dől el, hogy, hogy lesz tovább. Megcsillan-e a szeme annak a szívét fájdtó leánkáknak, s bár egy csókot ad-e a guzsalyért, mert, hogy szépre sikeredett, azt meg kell adni. Arra gondolni se mert, mi lesz akkor, ha visszautasítja a guzsalyával együtt. Valami olyan „aki mer, az nyer” érzés tartotta hatalmában.

Megszakadt a leánycsevegés, amikor meghallották, hogy kórusban dobognak a legénysizmák, amint igyekeznek megszabadulni a rájuk tapadt hótól.

– Adjon Isten jó estét kendteknek! – köszönt a leányokra István, miután levette a kucsmáját, s lerázta róla az olvadásnak indult havat. – Hallják-e, kendtek, úgy elbúttak, hogy alig kaptuk meg – mondta viccesen a többi legényke nevében is.

– Adjon Isten kendteknek es! – fogadta a köszönést a ház leánya, ő is megkendezve a legényeket. – Csakhogy ide találtak ebbe a nagy hóba. Imá attól féltünk, hogy elvesztek, s eddig imá a farkasok hasába vannak.

Pius – a legviccesebb legényke – toldotta a témát tovább:

– Meg es kergettek istenesen, de beszökénk ehejt az ajtón, s olyan szerencsénk vót, hogy tük es öppe itt vagytok.

– S tám kend fonnin es akar, Istán bá, hogy guzsalyt es hozott? – vette észre Bibis István kezében a guzsalyt.

– Azt há! Lássa kend, hogy levegőből kendert es köttem reja. Most találtam ki, hogy abból es lehet fonnin. Kendteket es meg akarom tanyítani levegő-cérnát fonnin.

A jótevő nevetés elolvasztotta az ilyenkor adódó kis feszültséget. Hát még, amikor a gazda elővette a mézelt pálinkával teli üveget, s hozzá a kicsi, talpas pohárkákat. A sok „Isten éltesse!” közül megint Pius hangja emelkedett ki, aki a gazda felé mondta:

– Isten éltesse a kendtek Hókáját s a bornyát, s a malackákat es a sándrába, s a csürkecskéket se felejtse el az espár alatt!

Megint mosolyra húzódtak a vékony legénybajszok, s a gazda dúsabb büszkesége.

– No! Üljetek le, ha imá itt vagytok – mondta Bibis –, s mondjatok valami szépeket nekünk, de hagyjátok, hogy az orsó es teljen, ha igazi cérnával es!

A lányok székeivel szemben két pad volt téve, ami elárulta, hogy számítottak a legények megjelenésére. Azokon rakták keresztbe csizmás lábaikat a legényké, viccekről, szórakoztató történetekről, egymással való kibabrálásokról gondolkozva.

– Tudok egy mesét, – szolt az egyik legényke – meghallgassátok-e?

Az igen után azt mondta:

– No, hát akkor én es igen.

Hosszabb hallgatás után aztán kitört a nevetés, hiszen betartotta a szavát. Hallgatott.

– Mesét én es tudok – szolt egy másik. – Hát, egyszer vót egy szép, fekete kanca. Az egyszer csak megcsitkóztott. No! A csitkócskát minek nevezzék el? Há, uram! Elnevezték Kesének, s vége van a mesének.

– Én es mondanék egyet, de az egy kicsit hosszúcska. Elmondjam-e?

– Mondjad! De nehogy annak es hallgatkozás legyen a vége!

– Nem, nem, met ez igazi mese. Hát, hol vót. hol nem vót, vót egy szép, nagy ajtó.

Azon az ajtón egy gilincs, s tovább nincs! – No, te es feltaláltad, hogy a tyúkszar nem robban fel – csípett rajta egyet az egyik szabadabb szájú leány.

Most éneklés következett, amíg megtelt a két orsó, amit illő volt egy ilyen este folytán telefonni. Amíg teltek az orsók, el-elpottyant némelyik, amire nagyon figyeltek a legényké, hiszen ez volt az egyetlen lehetőség kicsikarni egy arca adott csókocskát az ügytlenről. Egy ilyen alkalommal Istvánnak sikerült megszereznie Annacska orsóját, amiért persze csókot követelt. A leány felugorva kinyitotta az ajtót s kiszolt: – Rongyos, te! Gyere csak bé! Ennek a legénnek egy csók kéne.

Rongyos pedig a család kutyája volt. Ez megint csak nagy derűt okozott, de az ártatlan csókoccska mégiscsak elcsattant.

Egy másik leány két barackot ígért a fiú fejére.

– Azt se bánom – mondta a fiú –, ha megtoldod egy csókocskával.

Derűsen telt az idő. Egyszer csak egy hegedű hangja vette át a szórakoztatást. Szökő Ferenc az ereszbé kezdte húzni: „Este, este, be szerelmes kedd este.”. Megilletődött csend lett egyszerre, amibe érzéssel teli mondta a hegedű befejezésképpen: „Babám karján aludtam el az este.”. Mindegyik fiatalon meghatározhatatlan érzés lett úrrá. Nem pontosan megfogalmazva, egy kicsit mindegyik arra érzett rá, hogy milyen lenne az általa megszerettet másoknak a karjaiban elaludni egyszer.

Ilyenforma érzéstől átjárva vette elő István a sarokban várakozó új guzsalyt, amivel ünnepélyesen a tizenhat éves Anna elé lépett. A leány pirulva vette észre, hogy mire készül a fiú. Ő a rászégező szemek kereszttüzeiben azt mondta:

– Annacska, szívem! A minap láttam, hogy nincs valami jó guzsalyod. Gondoltam, hogy csinyálok neked egyet. Vedd el olyan szüvesen, mint amelyen szüvesen én csinyáltam!

Lesütött szemmel a leányka csak annyit mondott:

– Ha igazán nekem szántad, szüvesen fogadom.

Tudta ő is s a többiek is, hogy ennek nagyobb a jelentősége, mint egy egyszerű ajándékozásnak. Ezzel elkötelezte magát ennek a jóesű, becsületes legénynek. Mostantól a többi legény számára ő tabu. Ki tudja, meddig s mi lesz a vége? Még házasság is lehet.

A barátján akarva segíteni Géza szolt meg a beálló csendben:

– Ferenc! Húzzál valami táncolni valót! Meg kéne siringessük a leányokat, met imá egészen laposra ülték a hátsó feliket!

Ferenc kezében megszólalt újra a hegedű, s a guzsalyok a még rajtuk maradt kenderrel, a falnak támaszkodva nézték a jókedvű, táncoló fiatalokat.

Éjjel tizenegy óra is lehetett, amikor a kályha mellett ülő házigazda, aki addig büszke, jó érzéssel figyelte a fiatalokat, házározott hangon megszólalt:

– Bontsatok csatát! Imá későcske van.

Erre a fiatalok megköszönték, hogy a háziak megtúrták őket. Az egyik fiú a kucsmáját felfordítva körbejárt. Mindegyik legény dobott bele jó pár lejt a muzsikuszámára, aki már az ajtó előtt szorongatta a hóna alatt a hegedűjét. A háziakat Istennek ajánlva elhagyták a házat.

(Lörincz Gergely: Székely édesanyám sok szép szava. Utódainkra bízom. Készült a madéfalvi veszedelem 250-ik évfordulójára. Bukovina Kiadó, Budapest, 2014.)

Tájszavak és kifejezések:

Bibisékni = Bibiánéknál

bontsatok csatát = fejezzétek be a guzsalyast

csára áll = ferde

csata = fonó

ehejt = itt

elébbecke = az előbb

esszematat = átkutat

espár = tűzhely

fantó = küllő

fososkodik = pletykál, kibeszéli mások titkát

gilincs = kilincs

hán = hány

háromfertály = háromnegyed, itt nem egészen rendes

Hóka = itt tehénné, jelentése: tarka

kézvoonó = faragószerszám

küpus kút = kút Istenségs határában

megbarackolni való gyermek = suhanc

mozsika = hegedű

öppe = éppen

paratika = fürge, életrevaló

sándra = gazdasági melléképület

suhutt = sehol

süндörgözik = forgolódik

tám = talán

Trézsi = Terézia beceneve

Miért nem énekelt Nyisztor Bertalanné Kodály Zoltánnak?

Az 1980-as évek elején gyakran jártam Majosra, a Bonyhád melletti, többnyire bukovinai székelyek lakta falucskába. Akkoriban Lőrincz Imre székely fafaragó vaskos élete krónikáját gépelgettem és 3-400 oldalas részletekben néprajzi pályázatokra nyújtottuk be. Ugyancsak Majoson élt kedves, idős nótafánk, Nyisztor Bertalanné is, akit az 1978-as, nagy sikerű „Röpülj, páva!” vetélkedőn zárt szívébe az egész ország. Ha csak tehettem, őt is meglátogattam. 1982. november 14-én Halász Péterrel, a Honismeret szerkesztőjével néprajzi gyűjtés céljából kerestük fel Imre bácsit és Rózsi nénit. Halász Péter főleg a bukovinai székelyek állattartásáról gyűjtött adatokat, én népdalokat gyűjtöttem. Egész nap külön-külön dolgoztunk, majd a munka végétével Nyisztor néni házában ültünk le egy kis beszélgetésre. Rózsi néni mézes pálinkát és kalácsot tett az asztalra, megtöltötte a poharainkat, s azután kedvesen „reánk köszönte”:

– Isten fizesse meg, hogy felkerestek bennünket! Még éljenek számos esztendeig jó egészségben, barátságban, s végezzék a munkájukat!

Mi is hasonló jókat kívántunk és felhajtottuk poharainkat. Az öregek mesélni kezdtek viszontagságos életükről, el-el-fújtak egy-egy éneket. Imre bácsi a Kádár István balladáját, Rózsi néni az egyik gyönyörű, sok versszakos keservesét énekelte el nekünk. Megrendülten hallgattuk erős, rekedtes, szívbemarkoló hangját. Azután vidámabb történetek kerültek sorra, nagyokat neveltünk. Nyisztor néni váratlanul felsóhajtott:

– Hej, Emre, Emre! Bárcsak tíz esztendővel fiatalabbak lennénk!

Rózsi néni akkor 85, Imre bácsi 78 éves volt. Mi, negyvenesek, kissé kajánul összevillantottuk szemeinket. Hm! Akkor mi lenne? Neveltünk ezen is mind a négyen.

Valaki Majoson egyszer azt mesélte nekem, hogy amikor az ötvenes években Kodály Zoltán felkereste a jó énekes hírében álló Nyisztor Bertalannét, Rózsi néni kikergette az udvaráról: „Ott menjen ki az úr, ahol béjött, met ha nem, minnyá levágom a kapával!” – kiabálta utána. Most eszembe jutott ez a mende-monda, és gyanútlanul megkértem:

– Rózsi néni, mesélje el nekünk, hogy miért nem énekelt Kodály Zoltánnak, amikor felkereste magát!

Kérésemmel felrobbantottam a levegőt. Az aprócska, töpörödött öregasszony arca kivörösödött, a szeme villogott, elének penderült és dühösen nekünk szegezte a kérdést:

– Maguk nem haraguszna Rákosi Mátyásra?

– De, haragszunk rá! – vágta rá egyszerre.

– Jó, hogy már a föld alatt van – toldotta meg Halász Péter egyöntetű nyilatkozatunkat. Nyisztor néni látszólag kissé megnyugodott, de hirtelen kitört belőle a keserűség. Most, közel négy évtized elmúltával is dermedt szívvel hallgatom a magánfelvételen fájdalmas panaszait.

*

– Rákosi gyűlölte magyarokat. Egyszer, régebben, valahol azt mondta, hogy ő a magyarokat nem öli meg késvel, de úgyis megöli. Nem lesz sok örömi benne, ha ő idejön. Nem es lett örömi, met, ahogy egyszer idekerült, egyebet se csinált, csak fosztogatott. Vót tizenöt hold földünk, vót benne nem tudom hány hold kukorica. Ketten a férjemvel megkapáltuk, mert még segítségünk se vót. A gyerekeink nem tudtak segíteni, az egyik ide járt, a másik oda járt, a harmadik pici vót. Úgy, hogy az uramval kellett megkapáljuk és leszedjük. Mikor leszedtük, vót elég szépen. Valamelyikük látott-e belőle? Mi nem láttunk majdnem pénzt se, mer csak annyi pénzt fizetett, amivel a szemünket kiszúrta. Hogyha meghóttunk vóna, még a temetésünkre se lett vóna elég. Annyit csinyált nekünk Rákosi, annyi jót! Rengeteg tojást kért, hogy a férjem lement a tanácsházára, azt mondták neki:

– Nyisztor bácsi! Magától, nem tudom hány ezer tojást követelnek!

Azt mondta a férjem:

– Hát azt én honnat szedjem össze? Egész Tolna megyében nem kapok annyi tojást, amennyit követelnek.

Egyszer hát meg gondolták magikot, met a férjem kárinkodni kezdett a tanácsházán. Azt mondta neki a tanácselnök:

– Jaj, jaj, jaj, Nyisztor bácsi! Tévedés vót ez. Tévedés.

Akkor le kellett adjunk egy kétéves üszőt. Olyan szép vót, hogy lehetett vóna immá' hamarosan egy szép tehén belőle. Azt mondták a férjemnek, vigyen szénát neki, hogy legyen, amit egyék, amíg elviszik. Kértek birkahúst, marhahúst, tojás kellett, a kukoricát odaadtuk, a búzát odaadtuk, az árpát odaadtuk. Hát, nem es tudom, hogy még mit? Mindent elvittek, ami termést az Isten adott. Hasznunk nekünk nem vót semmiből, csak a kén. Csak a kén! Amit kénlődtunk a férjemvel! A férjem sérvet kapott a sok emelésbe, fel, magasra hordták a kukoricát, a búzát. Még az sem vót, aki a zsákot felvesse a vállára. Hát akkor mondják meg, mit lehetett megköszönni? Milyen komonista rend vót az? Semmilyen! Mindenki utálta azt a rendet. A vejem komonista vót, a tesvérei es. Az apjik es nagy komonista vót, met Oroszországból úgy jött haza, ott vót katona. Mikor hazajött azt mondta a fiainak:

– Ti még mindig komonisták vagytok? Ebbe helybe álljatok ki! Álljatok ki! Oroszországban nem ezt tanultuk, hanem azt, hogy minden szegény embernek baromfihús főjön a fazékjába. Itt kihúzták a fejünk alól a párnát. Kihúztak alólunk mindent, kopaszon hagytak. E' vót a köszönet!

Akkor ez jó komonista rendszer vót? Hogy benéztek a kemencébe, hogy a kukoricát nem dugdostuk-e odabé? Hogy mindenübe belestek, felmentek a padlásra? Alig maradt nekünk kukoricánk a baromfinak. Azokat a csöveket hagytuk meg magunknak, amelyiken ritkásan vótak a szemek. Mondtam, hogy legalább annyi maradjon a baromfinak. A többit mind oda kellett adjuk, mind, mind, mind! Le vótunk teljesen égve. Ott vót az a rossz ház es! Soha el nem felejttem! Én akkor úgy el vótam keseredve... Mikor eljött Kodály Zoltán Majosra, s mondták nekem, hogy itt van, s kéne énekelni, hát, én azt mondtam:

„Minket imá' megénekelt Rákosi Mátyás. Úgy megénekelt, hogy amíg élünk, soha el nem felejtjük ezt az éneklést. Adott nekünk olyan éjjeli zenét, hogy soha el nem felejtjük.”

Ez így vót, Rózsika! Nem igaz, Emre?

– Ezt így megmonda Kodálynak? – kérdezte Imre bácsi.

– Nem mondtam meg neki, csak mondtam másoknak. Nekem elégem volt!

– Szóval, nem énekelt – szolt közbe Halász Péter.

– Nem énekeltem. Nem.

– Odament Kodály magához?

– Ott vót az udvaron.

– Mit mondott neki?

– Azt mondtam, hogy menjen Márta nénihez, nem messze lakik. S akkor odament Márta nénihez. Igen. Még ki se mentem. Ki se mentem, met nagyon-nagyon el vótam keseredve.

– Szegény Kodálynak nem sok köze volt a kommunistákhoz – zárta le a témát Halász Péter.

Rózi néni lecsendesedett, s szinte minden átmenet nélkül énekelni kezdte a gyönyörű karácsonyi éneket:

Paradicsom mezeibe
Arany szőnyeg leterítve,
Azon vagyon rengő böcsü,
Abba fekszik az Úrjézus.

Jobb kezibe arany alma,
Bal kezibe aranyvessző.
Megzuhintá a vesszeit,
Zúg az erdő, cseng a mező.

Sosem láttam szebb termőfát,
Mint Úrjézus keresztfáját,
Mert az vérrel virágozik,
Szent lélekvel gyümölcsözik.

*

Epilógus

Nyisztor Bertalanné, János Rozália, Székelykevény született 1897-ben, Majoson halt meg 1991-ben. 1983-ban megkapta a Népművészet Mestere kitüntetését. 1988-ban a Sebő Ferenc által szerkesztett „Bukovinai székelyek Magyarországon” című nagylemezen két gyönyörű keservessel szerepelt.

2019-ben a Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége a kiváló énekes, népművész emlékére népdaléneklési versenyt alapított. A verseny győztesei jutalmul Nyisztor Bertalanné arcát ábrázoló bronz emléklakettet kapnak.

Lőrincz Imre Istensegítsen született 1904. február 4-én, Majoson halt meg 1995. április 29-én.

Krónikáját három országos első helyezés után végül sajtó alá rendeztem. 1986-ban „A bukovinai Istensegítstől a völgyeségi Majosig” címmel, a Magvető Kiadó „Tények és tanúk” sorozatában 35 ezer példányban megjelent a könyve.

Az alkotás tükrözi az alkotó személyiségét

Interjú Legeza Márta kosárfonóval

Bizonyos szempontok szerint úgy tűnik, mintha a kézműves szakmák reneszánszukat élnék, más nézőpontból, mintha a kihalás határán egyensúlyoznának. Legeza Mártit a kosárfonás állapotáról, a nemzetközi helyzetről is kérdeztük.

– *Induljunk el a mőzeskosártól!*

– Nyíregyházán születtem görögkatolikus papcsaládban, hagyományos értékek szerint nevelkedtem. A népi kultúrával emlékeim szerint legelőször a regöcskerkész táborokban találkoztam. Ott volt táncoktatás, és a népi kézművességbe is bele lehetett kóstolni. Idős kézműves mesterekkel is találkozhattunk. Az sem elhanyagolható, hogy gyermekkorom nyarainak jelentős részét anyukám Fábánházán élő szüleinél tölthettem. A nagyszüleim ott éltek, részei és részesei lehettünk a falusi hétköznapiaknak.

Magyar–francia szakos szerettem volna lenni, de a magyar szakról „lecsúsztam”. Egy barátnőm bejárt néprajz szakos előadásokra, annyira lelkes volt, hogy én is kedvet kaptam, belehallgattam. Ez elég volt ahhoz, hogy – a francia alapszakhoz képest csúsztatva – felvegyem a néprajz szakot. Akkoriban kezdtem táncolni a Kertész Táncegyüttesben, az utánpótlásból – a középhaladón keresztül – viszonylag gyorsan a nagy együttesben találtam magam. Közben ezzel a néptáncos baráti társasággal sokat jártunk határon túlra, Máramarostól kezdve Hargitán át sok helyen megfordultunk. Nyári tánc táborokban, őszi szüreti mulatságokon Magyarlapádon, éveken keresztül Kalotaszegen, Inaktelkén szilvesztereztünk, februárban a sztánai farsangra vagy épp a széki Zsuzsanna napi bálókra utaztunk.

– *A francia és néprajz szakok elvégzése után merre indultál?*

– Bölcsésztanári diplomámmal oktattam nyelviskolákban, majd a Hagyományok Háza melletti bencés gimnáziumban, ahol hon- és népismeretet is taníthattam. 2010-ben kerültem a Hagyományok Házába, s öt intenzív év után elkészítettem a tanári pályától.

– *De ez még mindig nem a kosárfonás...*

– Mielőtt a Hagyományok Házába kerültem, elvégeztem egy két éves fazekas képzést az Ónódi utcában. Akkoriban gyakoroltam is a mesterséget, de azt éreztem, hogy a fazekasságnak túl sok a rajtam kívül álló rizikófaktora. Csodálatos dolog, ha a saját bögrédből ihatsz, saját tányérodéből ehetsz, de már az is eltart fél évig, amíg megtanulod középre felhelyezni az agyagot a korongra, tönkrementhet az edény száradásnál, égetésnél, mázazásnál... A kosárfonás az első pillanattól kezdve sokkal közelebb került hozzám.

Elkezdtem önkénteskedni egy erdélyi református gyereketthonban, Zsobokon. Ott merült fel, hogy ha a Hagyományok Házában dolgozom, akkor én fogom csinálni a kézműves foglalkozásokat. Először elkerekedett a szemem, de emiatt – hogy az otthonban szakszerűen tudjam vezetni a foglalkozásokat – elvégeztem a népi játszóház-vezetői tanfolyamot, ahol mindenféle anyagokkal és technikákkal megismerkedtem egy kicsit. Ennek a tanfolyamnak a záró táborában, 2011-ben fontam életem első kosarát. Meghatározó élmény volt, s aztán az oktatóm bátorítására elvégeztem a kétéves OKJ-s tanfolyamot.

– *Modern peregrinusként sokfelé megfordultál a világban...*

– Bár csak a munkám mellett, szabadidőmben fonok, mégis hivatásként tekintek a kosárfonásra. Ettől lehet, hogy állandóan érzem magamban a kíváncsiságot, szeretnék új és eddig számomra ismeretlen technikákat elsajátítani, új formákat és anyagokat megismerni. Így jött az ötlet, hogy Erasmus+ pályázatokkal külföldön lessem el az itthon nem ismert fortélyokat. Erasmus+ pályázat segítségével el lehet jutni szinte bármelyik külföldi mesterhez néhány napra, két hétre, vagy akár egy évre is. 2016-ban jártam először Dániában, s azóta többször is volt lehetőségem két-két hetet külföldi mestereknél tölteni; nem csak Dániában, bár a dán mester, Anne Mette Hjørnholm Európa minden táján ismert kosárfonó, akire odafigyelnek szakmászerte. Elsőként hozzá kerültem, s számomra azóta is ő a „csúcás”. De ha találok más mestert, akinek a munkái inspirálnak, akkor pályázok, s elmegyek hozzá tanulni. Így jutottam el kosárfonó műhelymunkákra Norvégiába, Svédországra, Olaszországra és Franciaországra. Az idei pályázattal – ha a járványhelyzet engedi – ősszel visszatérek Dániába, majd Olaszországra, Alexandra Markshoz, aki a mediterrán spirál technika tudója, aztán Norvégiába, ahol a Klara Pil művésznévű kosárfonótól fogok tanulni. A jövőben mielőbb szeretnék eljutni Németországra is, Lichtenfelsbe, ahol Európa legnagyobb kosaras találkozója rendezik minden év szeptemberében és ahol nemzetközi viszonylatban is nagy múltú kosárfonó iskola is működik.

Ezek az utazások nem csak szakmailag erősítenek, de emberileg is sokat kapok tőlük. Nagyon szép példákat látok, hogy miként lehet fiatalon és elhivatottan belevágni egy vállalkozásba, ami nem csak

Legeza Márta munkái
Fotó: Dusa Gábor

Legeza Márta munkái
Fotó: Dusa Gábor

magáról a kosárfonásról szól, de az alapanyag természetétől az oktatáson keresztül egészen egy galéria megnyitáásáig végigvezet a teljes folyamaton.

– *Te azon kevesek közé tartozol, akik tisztában vannak a „nemzetközi kosárhelyzettel”.*

– A korábbi századokban is létezett ez a rendszer, hogy a fiatalok idegen országokba mentek tanulni, inasként tanulták meg a mesterség fortélyait. A magyar kosárfonásnak erősek a saját hagyományai, és ezt tudják külföldön is.

– *Az erős hagyomány érték, vagy inkább korlátozó tényező?*

– Népművészetünk olyan modell, mely évszázadokon át kifejezte az ember szépérzékét, kreativitását, művészi alkotó képességét. Elődeink tapasztalataira építve, vagyis a hagyományra támaszkodva új formát álmodhatunk meg tárgyainknak.

A hagyomány egy részről mindenképpen érték, de csak akkor és úgy, ha figyelünk másokra is. A hagyomány tisztelete mellett szükség van a kísérletezésre, az újításra és az ebből eredő megújulásra is. Igazában ez mindig így volt, s az újítás továbbélése attól függött, hogy a közönség be- és elfogadta-e. Nem lehet mereven kettéválasztani a hagyományt és az újítást.

Magyarországban is elmegyek Tiszaalpárra, a kosárfonó találkozóra, de az, hogy vannak külföldi tapasztalataim is, egészen más perspektívát teremt. Úgy érzem, hogy hasznos az a tudás, amire külföldön szert tehetek, látom, miként zajlik ott az oktatás, milyen az ottani amatőr mozgalom, milyenek az előrelépési lehetőségek.

– *A kosárfonás nyilván az egyik legrégebbi mesterség, amit – legalábbis részben – az állatvilágból is el lehetett lesni, ráadásul az alapanyagok is kéznél voltak és az eszközigény sem jelentős. Ugyanakkor, éppen, mert a hétköznapi része volt, felmerülhet a kérdés: mennyire ismerjük a kosárfonás régműltjét?*

– A legősibb fonott lelet tudomásom szerint egy varsa, ami az emberiség hajnalán készült, és régészeti ásatások alapján nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy ez a mesterség egyidős a fazekassággal. Sok olyan agyagedény maradványát ismerjük, amelyeket kosárra tapasztva formáztak és égettek. Az agyagban maradt lenyomatokból ismerhetjük a legősibb fonásmintákat is. A fűz természetesen már a római korban is jól jövedelmező mesterség volt, de mindenhol azt az alapanyagot használták, ami elérhető volt. Ahol sás termelt, ott abból fontak, ahol meg nád, ott abból. A kosárfonás nagyon régóta kenyérkereső mesterség.

– *Magyarország vagy a Kárpát-medence tekintetében, a mai kosárfonó formák felől visszapillantva meddig látunk el kosárfonás kapcsán?*

– A kosárfonásnál is vannak helyi változatok, területhez köthető formák, de ugyanakkor jellemzően egységes, országosan megtalálható, általánosan elterjedt fonásmódokról beszélhetünk. Egy békési kenyérszövő kosarat jól meg lehet különböztetni más táj kosaraitól, de alapvetően a kosárfonás országszerte nagyjából egységes képet mutat. Régen is megvoltak a parasztgazdaságban használt kosarak, amiket maga a parasztgazda font meg. Éppen, mivel hétköznapi tárgyokról beszélünk, a praktikum volt az elsődleges szempont, s így tárgytipusokat különböztethetünk meg, de ezek nagyban hasonlítanak egymásra. A XV. században már piacra vitték a kosarakat, de az iparszerű kosárfonás – Franciaországból indulva – csak a XVIII-XIX. században terjedt el Európában. Magyarországon árterek vidékein Tiszaalpár, illetve Békés megye és környéke lett a kosárfonás központja, itt alakult az első szakiskola is. A XIX. századtól kezdve sok embernek adott munkát a kosárfonás. Most az OKJ-s képzések próbálják az oktatásban kialakult hiányt pótolni. De úgy tűnik, nem lesz egyszerű életben tartani ezt a mesterséget. Ráadásul, azok, akik szert tesznek kosárfonói gyakorlatra, nagy számban elhagyják ezt a pályát. Mert nem könnyű kenyér. A kosárfonó szakma előregedőben van, s az a szabadiódó- és hobbitevékenység, ami-

vé a kosárfonás napjainkban változik, nem pótolja az így keletkező szakemberhiányt.

– *Nem lehet, hogy a kosárfonók száma a kosarak iránti igénnyel összefüggésben csökken?*

– Én azt látom, hogy volna igény a fonott termékekre. A műanyag korában még fokozódik is a vágy, hogy természetes tárgyakkal vegyük körül magunkat.

A Jóisten megalkotta ezt a világot, s megadta nekünk azt a szabadságot, hogy mi is hozzátehetünk. De persze el is vehetünk belőle. Lehetőségeink szerint felelősek vagyunk a szűkebb és tágabb környezetünkért. Nem mindegy, hogy milyen tárgyakkal vesszük körül magunkat, gondot viselünk-e a világnak egy kicsinyke darabjára.

Ebben az az erő, hogy a mának és a jövőnek maradandót alkotni – érték. Minden kézműves mesterség értékteremtő, és aki egyszer belekóstol, az elköteleződik. Ezért is fontos a szerepe az ízelítőt adó, bevezető tanfolyamoknak. Aki belekóstol egy-egy mesterségbe, az maga is megváltozik, feltámadhat benne az igény az elmélyülésre.

– *...de, ha feltámad az igényes fogyasztó, már az sem kevés!*

– Sőt, ha csak tisztába lesz azzal, hogy miféle munka előzi meg az adott tárgy elkészítését, már az is szemléletformáló. Van egy barátom, aki úgy gondolta, hogy egy ilyen hat alkalomból álló bevezető tanfolyam után majd elkészíti a saját bevásárlókosarát. Ügyes volt és szép tárgyakat készített a hat alkalom alatt, de a végén megkért engem, hogy fonjam meg én a bevásárlókosarát. Ezt csak arra mondom példaként, hogy az ő szemében is megnőtt az elvégzett igényes, időtálló munka értéke.

Az alkotáshoz idő kell, csend és harmonikus környezet. Én például nagyon szeretek egyedül dolgozni, sokkal nagyobb elmélyültségre van lehetőség ilyenkor, mint mondjuk egy mesterségbemutatón, ahol nagyon könnyű kizökkenni, és sok más dologra is figyelni kell. Szerencsés esetben az alkotás – és nyilván nem csak a kosárfonásról beszélek – tükrözi az alkotó személyiségét. Meg lehet mondani, hogy milyen ember van a tárgy mögött. Alkotással kifejezhetem magam, valamint elképzelésemet a szépről, üzenetet adva, hagyva az azt látóknak, megmutatva elkötelezettségemet szakmám és népi kultúránk iránt.

– *A hátikosaraidban benne lévő munka – az ötlettől a kivitelezésig – mennyire újító és mennyire tradicionális?*

– A háti kosarak fokozott precizitást és sok időt igényelnek. Az alaptéchnikák – a gyűrűzés, a berakás- és szegésmódok – a magyar hagyományokon alapulnak, de maga a megformálás külföldi minták által inspiráltot. Dániában láttam először hasonló hátikosarat, s ott el is készítettem kettőt. Az ott elkészített kosaram formált engem is és a gondolataimat is: jó alapot adott ahhoz, hogy utána azokat a formákat át tudjam ültetni hazai alapanyagokra. Ezek a formák már egy művészi formanyelv szárnypróbálgatásai: kipróbálok ilyen meg olyan berakással, megnézem, milyen lesz, ha kombinálok a különböző vesszőket.

– *És ráadásul az sem mindegy, hogy miként fekszik az ember hátán!*

– Azt például teljes egészében külföldön tanultam meg, hogy miként lehet úgy alakítani a formát, hogy az a gerincoszlop ívét kövesse. Sokat dolgoztam azon, hogy egy kényelmes, jól viselhető forma jöjjön létre. A paraszti kultúrában is voltak háti kosarak, így van mihez visszanyúlni, van mire támaszkodni, de megvan a szabadságom, hogy megkeressem azokat a formákat és anyaghasználati módokat, amik funkcionálisan és esztétikailag is a legmegfelelőbbek.

– *És akkor még kell hozzá egy bőrös is, aki megcsinálja a pántokat!*

– Nekem nagyon fontos, hogy kivel dolgozom együtt. Az alkotásban pár éve már társam Juhász Áron népi iparművész bőrműves, akire bizton számíthatok, és akire nyugodt szívvel bízhatom kosaraimat, mert igényes kivitelezésű, arányaiban illeszkedő bőrpántjai csak emelik a közös munka értékét. Áron szokta bőrozni a kosarai-

mat. Vele azért szeretek dolgozni, mert tehetségének köszönhetően szabadságot adhatok neki, tudom, megbízhatok az ízlésében és a technikai felkészültségében is. Biztos, hogy az ő bőrmunkái emelik a kosaraim értékét. Ezért is fontos számomra a stílus- és formakészséggel való önálló tervezés.

– *Milyen tárgy-elképzeléseid vannak, amik még nem kerültek teríték-re? Láttam már téled biciklikosarat is...*

– Nincsen konkrét „menetrendem” a jövőre nézve. Az a fontos, hogy igényes használati tárgyakat készítsek, amelyek esztétikummal bírnak, és beilleszthetők a mai lakáskultúrába is, úgy, hogy otthonossá, otthonosabbá tegyék az emberi környezetet. Szeretem a biciklis kosarakat, a háti kosarakat, de a hagyományos bevásárlókosár is lehet jó kihívás, ahogy a demizsonfonás is.

– *Jó, hogy mondd: az összes demizsonomnak tart a fonása, csak éppen mindnek leszakadt már a füle. Ez törvényszerű?*

– Ez tipikus probléma: nem jól készül el a fülezés. Pedig a fülezés az egyik legfontosabb része a fonásnak. Demizsonfonást, pontosabban hagyományos üvegfonást Kovács Zoltán népi iparművészől tanultam, és Magyarországon viszonylag sok olyan mester van, akinek kíváncsi lennék a technikájára.

– *Említetted a tanulásban rejlő emberi lehetőségeket, a kapcsolatok fontosságát. Gondolom, ez a tanításra is vonatkozik.*

– Azt hiszem, az emberiség egyik legnagyobb mai betegsége a kapcsolatok kiüresedése, s úgy látom, hogy a közösségi média szerepe sokkal hangsúlyosabb, mint amennyire az egészséges lenne. A személyes kapcsolatokat nem lehet virtuális térben pótolni. Éppen e tendenciák ellensúlyozása miatt is felértékelődnek az alkotóközösségek. Magyarországon meglehetősen széles a kézműves mesterségek tárháza, és a szakkörök, a fonási alkalmak közösségteremtési szempontból is fontosak.

– *A kézművesek között nincs olyanfajta véleménykülönbség és -ütközés, mint a zenészeknél az autentikus és a világszenei előadók között?*

– Ez a kézműveseknél is megvan. Többségben vannak azok, akik gratulációkkal, nyitottan, rácsodálkozva fogadják a munkáimat, s persze olyanok is akadnak, akik – a saját zárt szempontrendszerük szerint érthető módon – fanyalognak. Tavaly, a tisztaal pári kosárfonó találkozón az a megtiszteltetés ért, hogy felkértek, tartsak előadást a külföldi tanulmányutak tapasztalatairól az idős és általam nagyon tisztelt mesterek előtt. Voltak, akik szkeptikusan fogadtak, de hiszem, kellő alázattal és tisztelettel, párbeszéddel túl lehet lépni az ilyen helyzeteken. Ha látják az elkötelezettséget, a szorgalmat és a szakmai alázatot, akkor jobban elfogadják azt is, ha a hagyományokról gondolkodva új utakat is kipróbálok. Nagyon fontos kérdés, hogy a kézműves hagyomány „csak” a múlt része, vagy valami, amit a mai hétköznapiakban újra kell és lehet értelmezni.

– *Látod magadat harminc év múlva, beérett kosárfonó mesterként a saját műhelyedben?*

– Nem tudhatjuk, mit hoz a jövő. Azt biztos érzem, hogy hivatásként tekintek erre a mesterségre, s fontos számomra, hogy a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíjasaként lehetőséget kaptam arra, hogy eljárjak hazai mesterekhez tanulni, fejlődni. Nyilván lesz olyan életszakaszom még, amikor nem a kosárfonás lesz a gondolataim központjában, de ezzel együtt is úgy tekintek a kosárfonásra, mint életre szóló elköteleződésre, több számomra, mint ideig-óráig tartó örömforrás. A kézműveskedés mélységet s távlatot ad az embernek, gyökereket és szárnyakat, hiszen a közösséghez, a magyar kézműves alkotóközösséghez, azon belül is a kosárfonókhoz tartozás tudata megerősíti identitásunkat, kötődéseinket és jó érzéssel tölt el bennünket. Ezért is fontos, hogy felismerjük egyéni és közösségi szerepünket, felelősségünket a társadalomban, nemzetünkben, és megtaláljuk pótolhatatlan jelenlétünket és hivatásunkat.

Grozdits Károly

NEMZETI TÁNCSZÍNHÁZ

NEMZETI TÁNCSZÍNHÁZ KISTEREM

2020. szeptember 15. 19:30
Psyché (16) – Feledi János – Feledi Project

2020. szeptember 17. 19:30
SILVER SWAN – Kulcsár Noémi Tellabor

2020. szeptember 18. 19:30
Naplemente – Székesfehérvári Balett Színház

2020. szeptember 22. 19:30
LÜKTETÉSED – Batarita

2020. szeptember 28. 19:30
Az óceán kincsei – Sivasakti Kalánanda Táncszínház

NEMZETI TÁNCSZÍNHÁZ NAGYTEREM

2020. szeptember 9. 19:00
HA DŐ – Bozsik Yvette Társulat

2020. szeptember 10. 19:00
Csillagok találkozása – Nemzetközi balett gálaelőadás

2020. szeptember 12. 19:00
Néptáncul... Kortársul... – Magyar Táncművészeti Egyetem

2020. szeptember 16. 19:00
Kolozsvári piactéren – Magyar Állami Népi Együttes

2020. szeptember 19. 19:00
LOST... – Kovács Gerzson Péter – TranzDanz

2020. szeptember 20. 11:00; 15:00
Hamupipőke – Duna Művészegettes

2020. szeptember 22. 19:00
Napszedítő – Magyar Nemzeti Táncgegyüttes

2020. szeptember 24. 19:00
MIRROR – 10 éves a Duda Éva Társulat

2020. szeptember 25. 19:00
Nyaralás – Bozsik Yvette Társulat

2020. szeptember 26. 17:00; szeptember 27. 11:00
Piroska és a farkas – Pécsi Balett

2020. szeptember 29. 19:00
Viszlát a levegőben! – Budapest Táncszínház

2020. október 10. 19:00
Körforgás-est – Győri Balett

Nemzeti Táncszínház

Női illem a Kárpát-medencei népi kultúrában

A magyar paraszti társadalomban, illetve a Kárpát-medence népeinek hagyományos kultúrájában az illemszabályok nem és kor szerinti meghatározása évszázados hagyományokra tekint vissza. Más magatartást vártak el a gyermekektől, mást a nőktől és a férfaitól. Általánosan elmondható, hogy a nőekkel szembeni illemszabályok szigorúbbak voltak, mint a férfakkal kapcsolatos magatartási normák. A lányok viselkedésében kevésbé fogadta el a közösség a spontaneitást, és a felnőtté válás során egy nő viselkedése egyre ritualizáltabb lett, hiszen a nőt fel kellett készíteni a menyasszonyszerepre. A lányokkal kapcsolatos legfőbb elvárás az volt, hogy ke-lendők legyenek a férfinem számára, azaz, hogy a hajadonok hamar „elkeljenek”. Úgy tartották, hogy a lány viselkedése kihát a hírnevére, és végső soron a férjhezmenési esélyeit rontja, ha magatartása nem felel meg a paraszti közösség elvárásainak. A női illemszabályok koronként és tájegységként változhattak. A tanulmányban bemutatom többek között a nagytarcsai evangélikus szlovák közösség által elvárt viselkedési normákat és a széki illemszabályokból is kaphatunk ízelítőt.

A lányoktól elvárták, hogy csöndesek, szűkszavúak legyenek. Ez egy általános, megszívlelendő magatartási szabály volt a nőikkel kapcsolatban. Egy feliratos falvédő szövege alapján: „A konyha rendes, az asszony csendes.”¹

Egy másik falvédő szintén a felesleges beszéd hátrányaira hívja fel a figyelmet, mely szerint: „Könnyebb beszélni, mint tenni / Nehézebb főzni, mint enni.”²

A nőkről szóló folklórszövegek gyakori témája a másokat a háta mögött kibeszélő, rossz híreket terjesztő nő. A *Pletykás asszony* című székely népmesében a férj megtréfálja a pletykás feleségét. Egyik reggel a férj nem akar felkelni. Nem akarja elmondani a feleségének, hogy az ura egy tojást tojt az éj-jel mert attól tart, hogy a feleség mindenkinek elpletykálja. A feleség megígéri ugyan, hogy nem szól az esetről senkinek, de amikor megy a kútra, egyből elmeséli az esetet a szomszéd menyecskének. Természetesen a szomszédasszony is elmeséli egy másik falubeli asszonynak. Az már úgy adja tovább, hogy a férj három tojást tojt az éjszaka. A történet vége az, hogy már kilencvenkilenc tojásról tud a falu, és a kisbíró a szomszéd faluban is kidoboltatja hírt. Az asszony férje a kocsmában szerez hírt arról, hogy mit terjesztenek róla. Vagyis a felesége nem tudott titkot tartani. Ezért a férj hazamegy és jól elpáholja az asszonyt.³

Mivel a pletykás asszony valódi átoknak, azonban nagyon gyakori esetnek számított, két másik falvédőszöveget is találtam Kovács Ákos könyvében, amely szintén óva inti az asszonyokat: „Szomszédasszony elmehet, / Itt pletykázni nem lehet.”⁴ valamint: „Tere-feré, szóbeszéd, / ebből nem lesz ma ebéd.” szöveg is e helytelen magatartás elhagyására szólítja fel a nőket.

A köszönés, megszólítás is szabályozott volt természetesen nem csak a nők, hanem mindkét nem számára. A legkorábbi megszólítás a „kend” volt. A nőnek kendnek kellett szólítani a férjét és magázni még akkor is, ha gyermekkoruktól ismerték egymást, és korábban tegeződtek. A lányok is ken-

dezték az apjukat és az idegen férfiakat is. A *Szegény ember három lánya* című bukovinai népmese szövegrészlete a következő: „Kicsoda kend? Mit keres itt? Jaj, édes lányom, hát nem ismersz meg? Jaj, édesapám – azt mondja, – hát hogyan tudott kend eljönni?”⁵

A lányoknak, asszonyoknak a megjelenésükre is kellett adniuk. A renhez való viszonyukat mutatta, hogy hogyan viselik a hajukat és milyen rendezett a ruházatuk. Hajukat felkelés után illett azonnal rendbe rakni. Az volt az első.⁶ Nagytarcsán az utcára fésületlenül nem lehetett kimenni. A nők öltözetének mindig teljesnek kellett lennie. Körtény nélkül még otthon sem lehetett látni senkit.⁷ Egy feliratos falvédő szintén a nőktől elvárható rendezettségről, tisztaságról szól: „Tiszta legyen mindenkoron / Tested, lelked, házad!”⁸ Itt kapcsolatba hozza a szöveg a testi tisztasággal a lelki tisztaságot is, mint a nőkhöz fűződő egyik legfontosabb már inkább erkölcsi normát.

A lányok pántlikát tűztek a hajukba, az asszonyoknak viszont kontyban kellett viselni fejük ékét, legalábbis egy hadikfalvi székely népdal⁹ a következőket mondja:

„Ez a leány megunta lányságát,
Elcserélte szép piros pántlikáját,
Elcserélte szép piros pántlikáját,
Kontyba kötö fekete göndör haját.”

A női illemhez tartozott, hogy a lányok színesen járhattak, viszont a férjes asszonyok már nem csinósihatták úgy magukat, ahogyan sokszor szerették volna. Széken az volt a szokás, hogy a nők, már a gyermeklányok is, a nyakukban 6-8 sor piros, faragott vagy üveggyöngyöt viseltek, melyek úgy voltak egymás mellé sorakoztatva, hogy a nyakat eltakarják. Ezt az ékszersort lányok, menyecskék, még idősebb asszonyok is hordták, csak úgy intézték, hogy színes helyett fekete színű legyen.¹⁰

A nő megjelenéséhez tartozott a járása. Kecsesen kellett a lánynak és asszonynak is közlekednie mások előtt, azaz kicsiket kellett lépniük. A járás azonban nem lehetett

túl hetyke, kihívó sem. A kiskunhalasi népdal¹¹ szerint a legény a kiszemeltjét megismerte a járásáról:

„Ösmerem a lovam
Csengője szavárul,
Megösmérem a babámat
Hötyke járásáról.”

A szép járású menyecske igen kapós volt, bár a legénytől is elvárták, hogy szépen, dalián menjen. Az egyik falvédő szövege azért inkább lányra illik: „Szép a rózsám, nincs hibája, / Libegős a járása.”¹²

A lány nem ülhetett az asztalnál széttett lábbal, a mezőn nem heveredhetett le pihenésképpen a hasára vagy hátára.¹³ Már a gyermekeknel megkülönböztették a fiús és lányos viselkedést. Nem illett a kislánynak fára mászni, mert az fiús magatartásnak számított. A gyermeknóta¹⁴ megénekli a kislányt, aki ekképpen pórul járt:

„Katica, Katica, felmászott a fára,
Leesett, elhasadt a piros szoknyája.
Jaj, jaj, jaj, megvér az anyám,
hogy elhasadt a piros szoknyám.”

Az udvarlás illemszabályai számítottak talán a legszigorúbbaknak egy lánnyal szemben. Ha nem a közösség ízlésének megfelelően viselkedett, akkor az a „büntetés” várhatott rá, hogy pártában maradjon. A legfontosabb szabály, hogy a leány a férfakkal szemben „tartózkodó” magatartást tanúsítson, azaz a lánynak kellett megvárni, míg a legény udvarolni kezd. A hét meghatározott napjain mehettek a legények udvarolni a lányoknak. Galgamácsán a kedd, csütörtök, péntek és vasárnap volt a látogatási nap.¹⁵ A nóta¹⁶ megénekli a lány sóvárgását a fiú után:

„Piros rózsát szedtem kötényembe,
Várom azt a legényt, ha eljönne,
Várom azt a legényt, ha eljönne,
Aki ezt a májfat idéttette.”

Galgamácsán télen a fonóban szórakoztak a lányok meg a fiúk, nyáron az utcán, az ab-

lak alatti összejöveteleken. Ha olyan volt az udvarlás, hogy a fiú szülei nem tudtak róla, akkor csak a kapuig kísérte a fiú a lányt. Ha kitudódott a dolog, akkor megálltak a kiskapunál. Ha a fiú szándékai komolyabbak voltak, már a kapun belülre mentek, és ott szórakoztak. A legény a szobába csak a lakodalom előtti hetekben mehetett be. Le is nézték azt a lányt, aki korán bevezette udvarlóját.¹⁷

Természetesen voltak lányok, akik nem viselkedtek visszafogottan. Őket a közösség elítélte illetlen magatartásuk miatt. Egy régi, hódmezővásárhelyi népdalban¹⁸ a következő csúfos esetről hallhatunk.

*„Égető Mihály gatyája, haja ha!
Megakadt a kapufába, haja ha!
Nem a kapufa fogta meg,
Kece Sári markolta meg, haja ha!*

*Ereszd el, Sári, a gatyám, angyalom!
Ne szomorítsd édesanyám, angyalom!
Nem eresztem el a gatyád
Szomorítom édesanyád, angyalom!”*

Illem szerint, ha egy családban több lánygyermek is volt, akkor először mindig az idősebbnek kellett férjhez mennie és csak utána következhetek a kisebbek. Megtudhatjuk *Az ördög kilenc kérdése* című bukovinai székely népmeséből a következőket. Az apának hét szép lánya volt. A legénynek az apa a legidősebb lányt ajánlotta a régi szokás alapján, de a legénynek az nem kellett, hanem a legkisebbik, mert az kacsintott rá kedvesen.¹⁹

Széken a táncházba be sem tehetta a lábát az a lány, akinek még eladósorban lévő nővére volt. Úgy tartották, hogy ha férfikkal táncol a fiatalabb lány, akkor előbb el fog kelní, mint a nővére és az nagy szégyen len-

ne.²⁰ A lányok szórakozásának is voltak illemszabályai. Egy feliratos falvédő óva inti a lányt a gyakori szórakozástól: *„Nem jó mindig, minden este a fonóba járni.”*²¹ A fonóban megengedett volt a csókváltás a lányok és legények között. Amelyik lány leejtette az orsóját és nem váltotta ki csókkal, annak kivitték a legények az orsóját az útra és a fákhöz kihúzták a fonalát. Ez nagy szégyen volt a lánynak.²² Egy nagytarcsai nóta²³ szintén a fonóbeli lányok szórakozását éneklí meg a következőképpen:

*„Tarcsa falu, le, le, le,
Fonóházba befele!
Ott árulják a csókot,
Ott fogják meg a kócot.
Nincs edesebb, mint a méz.
Lám én szökét szeretek,
Ha ránézek, nevetek.”*

Nem illett a lányoknak sokáig maradniuk a fonóban vagy bálban. Egy nóta,²⁴ melyet Galgamácsán a bálból hazafelé menet énekeltek a lányok, a következőképpen szólt.

*„Hazafelé lányok, haza már,
Mert a piros hajnal hasad már!
Mert a piros hajnal, jaj, de aranyos
Este csókolj, rózsám, de ne most!
Nem aludtál, kislány, az ágyba,
Reggelig mulattál a bálba.”*

Nagytarcsán minden anya elkísérte a lányát a bálba, sőt, még a fiús anyák is elmentek nézőnek. Az illem szerint a menyecskék nem táncoltak, csak nézték a vigasságot. A lányoknak nem illett hangoskodni, legények előtt hangosan nevetgélni, magukat mutogatni.²⁵ Széken viszont az volt a szokás, hogy a leány vagy legény apja vagy anyja nem mehetett a fonóba.²⁶

Az asszonynak egyébként is otthon volt a helye. Nem nézték jó szemmel, ha szórakozásra vágyott. Egy feliratos falvédő ezt írja az asszony számára: *„Szórakozást ne keress a távolban, / Itt az öröm a boldog otthonodba!”* Ez a felirat a falusi közösségnek azt a fajta felfogását tükrözi, miszerint az asszony feladata a háztartás és a gyermekevelés megfelelő biztosítása. Rossz asszonynak tartották, aki a ház körüli feladatok ellátása mellett bálba vágyott. A *Rossz feleség* című ballada²⁷ olyan asszonnyal szól, akinek a férje beteg, majd haldoklik. A történet szerint az asszony ahelyett, hogy hazamenne, inkább táncol a mulatságban.

*„Jöjjön haza, édesanyám,
Mert beteg az édesapám!
Várj, leányom, egy kicsit,
Minnyar én is megyek,
Egyet-kettőt fordulok,
S minnyar otthon leszek!”*

A lánnyal szemben is ugyanúgy elvárás volt, hogy minél többet tartózkodjon otthon. Az édesanyjától mihamarabb el kellett sajátítania a ház körüli munkákat, hogy minél jobb feleség válhasson belőle. Másrészt fontosnak tartotta a közösség, hogy a szülei-vel szemben minél engedelmesebb és szófogadóbb legyen a fiatal nő. A lányokat ezzel is felkészítették a házastársi szerepre, mivel a házasságban a nőtől a férjjel szembeni feltétlen engedelmességet vártak el. A paraszti kultúrában a női házastársnak el kellett ismernie a férfi méltóságát. Úgy tartották, hogy rangsorban első a férfi, és csak utána jöhet a nő. Az asztalnál például a családfő ült az asztalfőn. Az asszony helye az asztal sarkán volt. A nem és a kor szerintiség elve így az asztali ülésrendben is megvalósult. A széki népszokásokról mesélve Győri Klára elmondja, hogy Széken ősidőktől fogva a férfi az első. Ha ünnepnapkor mennek a templomba, vagy ha mennek a rokonokhoz, a férfi megy elől, a feleség csak utána.²⁸

Az asszony nem vitakozhatott és nem mondhatott ellent a férjének, illetve nem bírálhatta férjének – számára nem tetsző – viselkedését. Kiss Lajos szerint a rossz asszony eleven gyász, mert kicsapongó, másnak él és veszkezik az emberrel.²⁹ Persze, a férjnek mindenben engedelmes hitvesi szerep sokszor nem tetszett az asszonyoknak. Az egyik feliratos falvédőn a következő szöveget találjuk: „*Ha válogatsz az ételbe, / Repül a tál a fejedbe!*”³⁰ Bár nincs leírva, hogy kihez szól az asszony, sejthetjük, hogy elege lehet a válogatós férjéből. Szintén példa a

feltétlen asszonyi engedelmességre az egyik, talán legszebb balladánk a *Körműves Kelemenné*. A szövegrészlet szerint:

„*Megint tanakodott tizenkét kömjes,
Falat megállítani hogy lössz lehetséges,
Míg elvégre ijen gondollatra jöttek,
Egymás között szoross egyességöt töttek:
Kinek felesége legelőbb jó ide,
Szép gyöngén fogjuk meg, dobjuk bé a tűzbe,
Keverjük a mészbe gyöngö teste hammát
Aval álítsuk meg magoss Déva várát.
Aval visszamöne Kömjes Kelemönné
Sirva halatt magoss Déva vára felé.
Mégfogták szép gyöngén, bétövék a tűzbe,
Az ő gyöngö hammát keverék a mészbe,
Aval álították meg magoss Déva várát,
Csak így nyerheték meg annak drága árát.”*

A balladaszöveg mutatja, hogy az asszonynak szót kellett fogadnia a férfinak.

A nő az illem szerint nem lehetett gögös, fennhéjázó. Az ilyen nő istencsapása volt a szüleinek vagy a férjnek. A *Héj páva, héj páva, császárné pávája!* kezdetű erdővidéki, háromszéki népballada egy ilyen gögös feleségről szól, aki rangon alulinak találja a férjét, és nem hajlandó az embert az urának szólítani.

„*Héj, páva, héj, páva, császárné pávája!
Szegény legény vótam, gazdag leánt vettem,
S gazdag leánnak kedvit nem lelhettem.
A vásárba mentem, piros csizmát vettem,
Aval hazamentem, s az asztalra tettem
Kéncsem, feleségem, mongy uradnak ingem!*

*Én bizony sohasem teljes életemben!
Mert apám házánál nagyobb urak jártak,
Őköt sem uraltam, téged sem urallak.”*

Az asszonyi illemhez tartozott, hogy akárhány vendég van a háznál, szívesen kell fogadni. Ha vendég áll a házhoz, akkor abba kell hagyni a háztartási munkát és a jövővénnyel kell foglalkozni.

Egy feliratos falvédő a következő szöveget tartalmazza: „*Akármilyen kevés vendég, / Három napig untig elég.*”. Ami arról szólhat, hogy az asszonyoknak rendkívül megterhelő lehetett a vendégek kiszolgálása, ellátása.

Mint látható, ezen tanulmányomban a női illemszabályokhoz kapcsolódó folklórszövegek közül gyűjtöttem anyagot. A női önéletrások, a népballadák, népmesék, népdalok és feliratos falvédők anyaga alapján nagyon nehéz szerepet szántak az elmúlt korok lányainak, asszonyainak. Látható, hogy a magyar társadalom szigorúan szabályozott, magas erkölcsi mérce szerint ítélte meg nőtagjait. Amelyik lány vagy asszony nem az előírt illem szerint viselkedett, azt könnyen elítélte, kiközösítette a paraszti közösség. Mint a fenti folklórananyagból látható, a nők sokszor elégedetlenek voltak, és lázadtak a közösség által előírt magatartási normák ellen. Ezt a következtetést vonja le Hankiss Elemér, aki szerint a rendelkezésre álló feliratos falvédő anyag alapján a magyarországi falvédő-kultúra nem a hagyományos családanyaszerephez való ragaszkodásnak, hanem az ettől a szereptől való szabadulásvágyának, szerepkeresésnek demonstrációja és megfogalmazása.³¹

A női önéletrajzírók, Győri Klára és Vankóné Dudás Juli elmondásából is érzékelhető, hogy a II. világháború előtti magyar társadalom elsősorban férfijogú berendezkedést mutatott, ahol a nőknek másodlagos szerepet szántak. A szegény sorban élő családok esetében a nőktől sokkal nagyobb alkalmazkodást vártak el és sokkal több illemszabály vonatkozott a szebbik nemre, mint a férfiakra.

A női illemszabályok a XX. században, a történelmi-társadalmi változásokkal együtt teljesen átalakultak. Először a mezővárosokban, így például Hódmezővásárhelyen, majd lassan a falvakban is felbomlottak a tradicionális közösségek. A XX. század közepéig és utolsó harmadában a hagyományos életvitelnek nagyon kevés nyoma maradt társadalmunkban. Véleményem szerint azonban kívánatos lenne, ha a régi női illemszabályok újból teret nyernének ebben az uniformizált világban. Meg kellene találni a régi normáknak nem csak a hátrányait, hanem az előnyeiket, szépségeit is.

Werschitz Annamária

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ferencz Győző (szerk.): *Székely és csángó balladák*. Sziget Könyvkiadó, Bp., 2007. • Győri Klára: „*Kiszáradt az én örömem zöld fája*”. Kritérion Könyvkiadó, Bukarest, 1975. Sajtó alá rend.: Nagy Olga • Kiss Lajos: *Régi népdalok Hódmezővásárhelyről*. Debreceni Egyetem Földrajzi Intézete, Karcag, 1927. • Kiss Lajos: *A szegény asszony élete*. Gondolat, Bp., 1981. • Kovács Ákos (szerk.): *Feliratos falvédők*. Corvina Kiadó, Bp., 1987. • Molnárné Hajdú Margit: *Nagytarcsai parasztélet a bölcsőtől a koporsóig*. In: Molnár Lajos – Molnárné Hajdú Margit: *Tanulmányok Nagytarcsa múltjából*. Szentendre, 1988. • Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2000. • Sebestyén Ádám: *Bukovinai székely népmesék I. Fábián Ágostonné Mária meséi*. Ad Libertum Kft., Bp. • Vankóné Dudás Juli: *Falum, Galgamácsa*. szerk: Ikvai Nándor. Studia Comitatus, Szentendre, 1983. • Vargyas Lajos (szerk.): *Régi népdalok Kiskunhalasról*. Zeneműkiadó Vállalat, Bp., 1954. • Várnai Ferenc (szerk.): *Hadikfalvi székely népdalok*. Sombereki Községi Tanács, Pécs, 1983.

JEGYZETEK

1 Kovács 1987: 55. • 2 Kovács 1987: 663., 564. példa • 3 Sebestyén: 362. • 4 Kovács 1987: 867., 872. példa • 5 Sebestyén: 216-217. • 6 Paládi-Kovács 2000: 613. • 7 Molnárné Hajdú 1988: 265. • 8 Kovács 1987: 899. példa • 9 Várnai Ferenc 1983: 53. • 10 Győri 1975: 151. • 11 Vargyas 1954: 20. • 12 Kovács 1987: 824. példa • 13 Paládi Kovács 2000: 612. • 14 Győri 1975: 47. • 15 Vankóné Dudás 1983: 212. • 16 Vankóné Dudás 1983: 177., májfa = májusfa • 17 Vankóné Dudás 1983: 212. • 18 Kiss Lajos 1927: 33. • 19 Sebestyén: 48-49. • 20 Győri 1975: 47. • 21 Kovács 1987: 686 pld. • 22 Vankóné Dudás 1983: 268. • 23 Molnárné Hajdú 1988: 256. • 24 Vankóné Dudás 1983: 331. • 25 Molnárné Hajdú 1988: 265. • 26 Győri 1975: 111. • 27 Ferencz Győző 2007: 93. • 28 Győri 1975: 140. • 29 Kiss 1981: 285-286. • 30 Kovács 1987: 379. példa • 31 Kovács 1987: 68.

„Népi grill”

Szabadban sült hagyományos ételek - 2.

A zsványpecsenyétől a „posztszovjet” saslikig

A régi szakácskönyvek és a néprajzi kutatások szerint nálunk kizárólag nagyobb darab húsokat vagy egész állatokat sütöttek nyárson. A keleti eredetű rablólhús vagy zsványpecsenye – nemzetközi nevén saslik – viszonylag új fejlemény a magyar konyhán.

Életem első külföldi utazása Kárpátaljára vezetett, ahová az általános iskolám végzős nyolcadik osztályával kirándultunk. Vidéki gyermekként már a verhovinai hotel is nagy élményt jelentett nekünk, hiszen sohasem voltunk még ilyen helyen. A kedvesen felszolgált, addig nem ismert ételek – mint a kapos hideg uborkaleves, a scsí, a borscs, az olajjal meglocsolts paradicsomsaláta, vagy a batyuként elkészített palacsinta – is izgalmas gasztronómiai kalandot jelentettek számunkra. De az ételek közül mégis a legemlékezetesebb a saslik volt.

Ez összekapcsolódott az egyik programunkkal, amelynek keretében erdei kirándulásra vittek minket. Gyönyörű utakon, hatalmas, lombos fák sűrűjében, csobogó patak mellett vezetett az utunk. Nagyon élveztük a túrát, egészen addig, míg hirtelen le nem szakadt az ég. Vezetőnk, aki méretes hátizsákkal a vállán, társával egy nagy fazekat is cipelt (fogalmunk sem volt, mi az), tovább terelt minket az esőben is, mondván, neki kötelezően előírták a programot, attól semmilyen módon nem térhet el. Végül hosszas, immár keserves menetelés után egyszer csak megállt egy fák alatti tűzrakó helyen. A meggyújtott tüzet esernyővel védte, majd mikor már rendesen lobogott, a hátizsákjából elővett faszénnel táplálta. Nagyon értette a dolgát, mert csakhamar remek parázs keletkezett. Addigra a nyársak is előkerültek, a fazék pedig felfedte titkát: nem kevés undorral néztük a gyanús lében úszkáló húsdarabokat, amelyeket a két kísérő gyakorlott mozdulattal húzgált föl a nyársakra, hogy elkészítse számunkra az ebédet. Lassan elállt az eső, s a tűz felől ínycsiklandó illatok szálltak felénk. Mire megsült a saslik, már a gyomrunk is korgott, de azt hiszem, enélkül is ízlett volna a „zsványpecsenye”, amihez foghatót addig soha életünkben nem láttunk, nem kóstoltunk. Ropogósra pirult kéreg, omlós, szaftos, ízes húsfalatok friss kenyérrel. Mindenki jó étvágygal falta a lakomát. Azóta már sokszor ettem saslikot a világ több országában, de ahhoz foghatót egyszer sem.

*

A saslik

A nyílt tűzön, nyárson sült, falatnyi darabokra vágott hús vagy máj a világon sokfelé ismert ételféleség. A volt szovjet köztársaságokba a *saslik* vagy *shish kebab* a kaukázusi népek révén jutott el és mindennütt népszerű lett. Délkelet-Európában, a Közel- és Távols-Keleten ugyancsak közkedvelt fogás. A saslik elnevezés a krími tatár eredetű *şişlik* szóból ered, melynek jelentése: „nyárson lévő”. Oroszországban a XVIII. századig nem ismerték ezt az ételt, nyárson általában egészben sütötték az állatokat (akárcsak nálunk a XX. szá-

„Saslik, ahogyan anno Zichy grófnak készíthették”

zadig). A Szovjetunió európai felén az 1960-as évektől kezdett tömegesen elterjedni ez az étel, amit az itt élő népek a maguk ízlésére formáltak, leegyszerűsítették, és saját alapanyagaikból készítették el. A saslik eredetileg fiatal bányász húsából készült, pácolás nélkül, csupán némi zsírozóval kiegészítve, ha a hús túl sovány lett volna. Ma már mindenféle húsból készítik a csirkétől a marháig. Ha idős állat húsa a nyersanyag, akkor a süstést megelőzően savas-fűszeres páccal kezelik, hogy porhanyósra tudjon sülni. Ennek is rengeteg változata létezik.

*

A zsványpecsenye vagy rablólhús

Magyarországon a saslik hazai változatát zsványpecsenye vagy rablólhús néven emlegetik. Egyes elképzelések szerint, nevéhez híven az erdei rablók találták ki, akik úton-útfélen marhát, juhot raboltak. Ezért a rablólhús is mindenféle vegyes húsból készült. Hogy mindez igaz-e vagy sem, azt nehéz megállapítani, de annyi bizonyos, hogy maga a *zsvány* szó csak a XIX. században jelent meg a nyelvünkben – legalábbis Trócsányi Zoltán nyelvész szerint, aki szláv jövevényszónak tartja. A zsványpecsenye a XIX. század második felében vadászok eledelként, úri körökben vált ismertté. Az Arcanum Digitális Tudománytárban rákeresve a legkorábbi említést a *Divatcsarnok* lap 1854. évi számában, egy mátrai kirándulást megörökítő írásban találtam, ahol a „Tatárszállás” nevű magaslatra túrázó társaság a „vargák kútjánál” megpihenve fogyasztott zsványpecsenyét: „Tüzet szítottunk, az árnyékos tölgyek alatt sátor-szerű fekhelyeket készítettünk, a velünk jött csevicszei bérlő pedig

hozzáfogott a szakácskodáshoz felhuzogatóván a helyben készített hosszú fanyársakra a hús- és szalonna szeleteket, melyekből a jóízű zsványpecsenye, egyik kísérő barátunk kedvenc vadászétke, alakult.”

A *Fővárosi Lapok* egyik 1866-os számában a szepesi gyógyfürdőhelyről írt ismertetőben is említik az étket. A fürdővendégek Szent István ünnepét – orvosi engedéllyel – „a természet nagy templomában”, egy erdei tisztáson tartott mulatsággal ünnepelték meg „pompás zsványpecsenye mellett, melynek készítését a két Barkóczy bárónő volt szives magára vállalni.”

Hogy a „zsványpecsenye” készítése és fogyasztása ebben az időben még úri multság volt, azt további adatok is alátámasztják. 1889-ben a *Vadász-lap* hasábjain Bársony István a Zilah környéki kopóvadászatról szóló, többrészes írásában nemcsak a vadászkalandokról, de a szabadban készült „lukuluszi” lakomákról is beszámol, s a zsványpecsenye receptjét is közreadja.

„Dél felé járt az idő, illet, hogy tul essünk a hamaros ebéden, a mi nélkül bizony még a vadászember is bajosan lehet el. Hanem az sült ki belőle, hogy ezúttal Lukullus hívott meg bennünket az asztalához és ellátott akkora vendégséggel, a melyet nem ettem azóta, hogy utolszor voltam püspöki installáción.

Nem kell pedig azt hinni, hogy valami túlságos változatossága kínlkozott ott a konyhának. Szó sem volt arról. Csak Kónya Miklós mutatta be a szakácsművészetét az úgynevezett zsványpecsenyével, aminél remekebb húsételt királyi asztalokon is bajos volna sikerrel keresni.

Vadászember ömeri a módját annak, hogy miképen kell hirтелен megpirítani az őzmáját azon frissiben az erdőn, meg hogy mi a módja a szalonnás gomba sütésének egy néhány szál rózse parazsa mellett. Csakhogy ez mind olyan abc-je annak a tudománynak, a hogy a zsványpecsenye készül. Illendőnek is tartom azért kiírni a receptjét a vadászati szakácskönyvemből, hadd okuljon rajta a fiatalabb generáció és próbálgassa, a mikor módját ejtheti.”

*

Rablóhús

Zsványpecsenye Bársony István vadász-szakácskönyvéből (1889)

„Az ember visz magával a tarisznyában tenyérni nagyságú szeletekre szelt bélszin pecsenyét, (jó a jobb fajta disznóhús is), azt illendően megsózza, paprikázza, azután az erdőn faragott nyársra tűzdeli, akként, hogy minden darab hus után szorosan egy szép szelet füstölt szalonna következék. E művelet közben egyik vadászkollega két villáságu gallyat szúrjon le félméternyire egymástól a földbe, jól ügyelve, hogy a villák közt húzott vonal derékszöget képezzen a szél irányával. Ekkor a szél felől indulva lépjen egy fél lépést a villákon tul s ahova a lába indulva letoppan, rakjon rózseből jó tüzet. Mikor jó sok már a parázs, akkor piszkafával kivontatja az ember a villák közt húzott vonal felé, a felséges husdarabokkal megtűzdelt nyársat pedig ráfekteti a favillákra. Most már nincsen egyéb hátra, csak egyre forgatni a nyársat, hogy egyformán süljön a hus, meg ügyelni, hogy elég parázs legyen kéznél, de ne nagyon közel (ugy egy arasznyira) a nyárson sülő delikateszhez. Micsoda inyes gyönyörűség egy éhes embernek: hallani a lassan sercsegő, sístergő szalonna megtöpörődését; látni, hogy miképen halvány-

nyul meg szürkésre a húsdarabok szép rózsa-szine, azután nagy cseppekben hogy pötyögte a szalonnaszir, vigan pöfögve szét a parázon, Piczi gőzfelhők szállanak fel a hamuról tőle, attól megpáczolódik nagyszerű zsirfüstre a hus, mikor pedig már félig megsült, akkor le kell önteni gyengéden az egész mismást egy kis jó borral. Arra való ez, hogy visszakeményszik tőle a hus külső rétege, míg a belső rostok porhanyók maradnak. Az ilyen húsba mikor bele vág az ember a peneczilussal, szinte éles sikkantó hang hallik, mintha valami csepp madár czipantott volna.

Tapasztalásból merem állítani, hogy ebből a komedenciából alig bir eleget enni az ember. Kiehezve mikor nekifogtunk, olyan áhitattal nyeltük az izes falatokat, hogy még a czorkára fűzött kopóhadnak is tátva maradt bámuló vágyakozásában a szája. Hozhatták volna nekünk akkor a mennyei mannát is, bizonynyal megmaradtunk volna a Kónya-féle zsvánype-

Rablóhús (motoroskonyhaja.blog.hu)

csenye mellett, a melyre nincs több olyan ital, mint a Debreczeni bácsi rizlingje.”

*

Úgy tűnik, a zsványpecsenye nem egyszerűen egy szabadban készült étel, hanem magában hordozza a kellemes családi, baráti együttlétek hangulatát is. 1931-ben „Vacsora a kistanyán” címmel a *Pesti Hírlapban* Márkus László számolt be egy ilyen összejövetelről, érzékletesen bemutatva a fogyasztott ételeket is: „Csak egészen könnyű nyári vacsora lesz, rokonok, barátok egypáran, inkább beszélgetés egy kis savanyú bor mellett; enni pedig éppen annyit fogunk, hogy az a kis bor valamiképpen indokolva legyen. [...] Nem messze innen, vén cseresznyefa tövén, parázs fölött pirul a zsványpecsenye. A szikár nyárson váltakozva sorakozik a háromféle hús apró szeletekben, közöttük aromás gomba lapjai és mogyoróziú szalonna, de itt-ott édes hagymakorongok is mutatkoznak ebben a kompozícióban, melyet egymásra következő nemzedékek csiszoltak ki az ízek és zamatok egyensúlyozott remekévé.

A bor egészen ügyes, kicsit fanyar, üdítő kadarka és csakugyan alkalmas arra, hogy hangjainál elsírjuk bánatunkat, mely az Alföld sok nehéz gondjából tevődik össze.”

A *rablólús* kifejezés 1910-től jelenik meg a korabeli lapokban, kifejezetten vendéglői fogásként, amelyet gyakran nem is parázs fölött, hanem serpenyőben készítettek el a szakácsok. Az étel annyira népszerű lett, hogy a két világháború között már minden valamire való étterem étlapján szerepelt mint tipikusan magyaros étel. Még egy vicc is keletkezett róla: „Vendéglői étlap. – Miért hívják ezt rablólúsnak? – Nyilván az ára miatt.”

1922-ben a prágai Nemzetközi Szakácsművészeti Kiállításon elsőprő sikert aratott magyar szakácsok ételsorában is szerepelt a „rablólús nyárson” a tyúkhúsleves (csigatésztával), a szegedi halászlé, a kolozsvári töltöttkáposzta, a paprikácsos (galuskával), a borjúpörkölt, a bográcsgulyás, a túrócsusza, a tordai pecsenye, a lacipecsenye és a magyaros pirított borjú mellett. A rablólús olyannyira népszerű lett, hogy bekerült a szakácskönyvekbe is, a zsványpecsenye szó pedig egyre inkább kikopott a használatból, illetve néha a rablólús szinonimájaként említették. Az *Uj Idők* című lap gasztronómiai rovatában, a rovatvezető Kovacsics Mátyás a rablólús körítéséhez is adott hasznos tanácsokat: „Flekkhez, nyársonülthöz, rablólúshoz, zsványhúshoz és másféle húshoz meleg köret, illetve főzelék egyáltalán nem való. Cékla-, ugorka-, paradicsom-, paprikasaláták valók hozzá.” Az *Uj Idők Első Receptkönyve* 1931-ben

Rablólús (*patriotaeuropa.hu*)

Zsványpecsenye

(*ketkes.com/zsvanypecsenye-nyarson-fenseges-etel-a-kertben-sutogetve*)

jelent meg, amelyben már a (serpenyőben készíthető) rablólús is szerepelt.

A rablólús receptjét az 1930-as években több újság is közölte. A *Függetlenség* például 1933-ban adta közre a lap előfizetőinek 50%-os kedvezménnyel meghirdetett Országos Magyar Szakácsművészeti és Házicukrászati Főzőtanfolyamon a gyakorlatban is elkészített rablólús receptjét.

*

Rablólús (Szakácsművészeti és Házicukrászati Főzőtanfolyam 1933 és Az Újság Polgári Konyhája 1935 szerint)

„Hat személyre. Kellékek: tizenöt deka borjúszelet, 20 deka vesepécenyre vékony szeletekre vágva, 20 deka sertéscomb vékony szeletekre vágva, 10 deka szalonna és két nagy fej vöröshagyma, pár darab hurkapálcica. A húsokat jól ellapítva, ötpengős nagyságú darabokra vágjuk. Egy elkészített hurkapálcára a következőképpen rakjuk fel: egy szeletke szalonna, egy szeletke marhahús, egy karika hagyma, egy szeletke sertés-hús, egy szeletke szalonna, egy szeletke borjúhús, egy szeletke hagyma karikára vágva és így egymásután rakva a 15 cm hosszú hurkapálcán, hogy a pálcák megteljenek. Serpenyőben, kisujjni forró zsírban, keveset megszóva és törött borssal meghintve hirtelen átsütjük megforgatva, és hat-nyolc percig fedő alatt pároljuk. Zsírban pirított burgonyával vagy párolt rizzsel megtálaljuk, úgy, hogy a húsok a hurkapálcán maradnak. Tálaláskor a pecsenye saftját forrón öntjük a hústra, idény-salátát adunk hozzá.”

*

Két évvel később *Az Újság Polgári Konyhája* című melléklet szinte szóról szóra ugyanezt a receptet közölte le egy kis kiegészítéssel: „Azon esetben, ha nem fedő alatt készítjük el, a marhahús rágós marad, ajánlatos tehát leállt bélszínvéget felhasználni erre a célra.

Rizsára téve a pálcikákon levő húst, a mártásával leöntve tálaljuk. Készíthetünk egy mártást is alá, úgy hogy sütés közben, ha a hús puhulni kezd, egy kanál paradicsomot és egy kanálnyi tejfelt adunk alá s ezzel pároljuk; így a keményebb marhahús is megpuhul.”

A rablólús a fent leírt „magyaros” változatában tehát már a két világháború között meghódította a polgári konyhát. Más a helyzet a saslikkal, amelyről többnyire csak az utazók leírásaiban olvashattak. Ott volt például Zichy Jenő gróf 1895-ös kaukázusi expedíciója, melynek során a karacsajok és cserkeszek lakóhelyein keresték a magyarok rokonait, s amelyről minden valamirevaló sajtóorgánium tudósított. A

Vadászok, 1937 (Fortepan, 96035 – Schermann Ákos)

gróf útitársának, Szádeczky Lajosnak a *Budapesti Hírlapban* megjelent részletes beszámolójából tudjuk, hogy az utazás során rengeteg saslikot kellett megenniük, amit bizony eluntak a végére, bármily ízletes is volt. Az egyik saslik-ebéd után még egy dalt is költöttek az utazók: „Az első lóváltó-állomáson, Bielomecseszkáján (Fehérmeccseten) saslikot (báránysültet) ebédeltünk, s rá a Szerencsen kapott, 1811-iki, hegyaljai szomorodni borunkat megkezdve, megszületett az első uti-dal, hogy »Cserég vize csörög csendesen, / Esszük a bárányt keservesen, / Tokajit iszunk a högyibe, / Úgy megyünk az Elbruz tövi-be.«”

Persze a magyarok még évtizedekig jól elvontak a saját zsvány-pecsényjükkkel és rablólúsukkal, csak a szocializmus idején, akkor is főképpen a Szovjetunióban kóstolhattak valódi saslikot. Kárpátalja 1991-ig a Szovjetunió része volt, ezért ehettem én is 1975-ben a saslikot a Verhovina környéki hegyekben.

Ahogy lassan tágult a világ, úgy ismerték meg Magyarországon is előbb a „baráti” szocialista országok, majd a távolabbi vidékek ételeit is. 1986-ban a *Képes 7* című magazinban Illés Sándor ajánlotta az olvasók figyelmébe az utazásai során megismert, szabadban készíthető balkáni húseteleket.

„Déli szomszédainknál a kirándulók magukkal viszik hátizsákjukban a kis, házilag készült rostsütőt. Mi is elkészíthetjük, nem más az, mint egy serpenyőszerű tepsi, egy kis pléhdoboz, amelybe a szén kerül. Arra rá a rostély. (Láttam kerékpárküllőkből készítettet is!) Mellé csak egy maroknyi szén szükséges, s bárhol fel lehet állítani, körülülni, s jöhet az ebédkészítés.

Forgathatunk a faszén parazsa fölött rablólúst is. Ezekből is tu-catnyi féle van!”

*

Rablólús és a macedón változata Illés Sándor (1986) szerint

„A rablólús: pálcára szúrt húsdarabok megpékelve szalonnával, hagymával, kolbásszal. Egy darab hús, egy hagyma, egy kolbász, egy szalonna és ez ismétlődik. A macedón rablólúst bárányhússal kezdjük, utána a nyársra húzzuk a füstölt szalonnadarabot, ezt követi egy májdarabka (lehet sertésmáj is), majd két zöldpaprika jön sorra, s ezután egy gom-

bafej, majd kezdődik előlről. Lassan forgatjuk a tűz felett, amíg pirosra, ropogósra nem sül. Arra nagyon kell ügyelni, hogy a húsdarabkákat szabályos kockákra vagdossuk, és felfűzés után kenjük be olajjal. Ha csirkehúst fűzünk a pálcikára, előbb csontozzuk ki és áztassuk citromos olajba, tűzdelhetünk közé gombafejeket is. A húsokat sohasem sózzuk meg a sütés előtt, csak utána, a tálalásnál.”

*

„Nyárspolgárnak lenni csak a grill mellett érdemes” – mondja Adorjáni Máriusz, a *Nyárspolgár BBQ* blog szerzője, aki szerint nem kell ahhoz messzire utazni, hogy a sütögetés örömeibe belekóstoljon az ember. Blogján a világ számos grillételének történetét és elkészítési módját bemutatja. Az alábbi recept tőle származik.

*

„Posztszovjet” saslik Adorjáni Máriusz szerint

„Hozzávalók: sertéstarja 5cm-es kockákra vágva, vastagra szeletelt vöröshagyma (1 kg húshoz 30 dkg), törött bors, kevés étolaj, kevés ecet. Alternatív fűszerek: pirospaprika, őrölt koriander, szegfűbors, babérlevél.

Elkészítés: A hozzávalókat alaposan elkeverjük, és egy éjszakára állni hagyjuk. A húskockákról letisztítjuk a hagymaszeleteket, megsózzuk, majd vastagabb nyársra felfűzzük úgy, hogy a tenyerünkkel elnyújtjuk őket a nyárson. Közepes erősségű faszénparázon úgy sütjük ropogósra, hogy a belsejük szaftos maradjon. Általában sült krumplival vagy rizzsel, kenyérrel, friss salátával (amely gyakran tejfölös), saslik-ketchuppal vagy kaukázusi (grúz adzsika), keleti szószokkal („tatár ketchup”) kínálják.”

*

Lám, épp csak belekóstoltunk a saslikba, s máris be kell fejeznem ezt a részt. Legközelebb – folytatva a saslik témát – képzeletbeli utazásra indulunk, hogy a kedves olvasók megismerhessék az olaszok, görögök, törökök, grúzok, azeriek, üzbégek és más népek saslikszerű ételeit. Addig is, aki teheti, menjen a szabadba azokkal, akiket szeret, és bátran sütögesse a sütnivalóját kedvére, mert ez nemcsak az éhségét fogja csillapítani, de a lelkének is jót tesz vele.

Juhász Katalin

ENGLISH TABLE OF CONTENTS

Page 3 Women's Traditional Costume: Jobbágytelke. This writing focuses on the costume worn on holidays and for dance. Jobbágytelke/*Sámbrías* is located in the Marosköz region of Székelyföld, Transylvania, Romania. Today it is located in Maros County/Județul Mureș and is part of the Székelyhodos/Hodoșa municipality district. The author got much of her information from personal ethnographical interviews conducted mainly between 2003–2005 with village residents. The costume, made originally of home-made, handwoven fabrics changed here too, gradually over the 20th century with the appearance and increasing availability of factory-made fabrics and city fashion. There is mention of the dance house movement's positive influence on appreciation of their local costume. Today the local costume is worn mainly by the local folk dance group, for holidays and other folklore events. By Dóka Krisztina.

Page 9 Soundman, bicyclist, rower. The late "Zaki" – Zakariás István was for decades a well-known sound engineer for classical, folk, electric music in Hungary. He worked for Hungarton, ZA-KI Sound Studio, SZONYA CD Bt. Etnofon, Sony and others. Not to list the bands and musicians who worked with and respected him. Not only a good soundman, he was also an inventor, sportsman and Kiss Feri's long-time friend. By Kiss Ferenc.

Page 12 Cultural Heritage Days – happens every year in the third week of September. It is held in Hungary in different locations each year in order to present various communities with noted cultural heritage. UNESCO formed the international agreement for protecting cultural heritage in 2003. Hungary joined in 2006. "By establishing the UNESCO agreement they wish to stimulate the need to preserve intellectual cultural heritage, so that the importance of cultural heritage will be acknowledged and known on a local, national and international level..." Mainly this is an effort to protect and preserve the kind of heritage that is no longer spontaneously handed on and is in danger of dying-out in its natural habitat. By Dr. Csonka-Takács Eszter.

Page 17 The Halmos Béla Estate – more than 300 folk music photos from Béla's collection are now available online. These are pictures taken by him over more than 4 decades of activity in the dance house movement and doing traditional music field collection work. The complete collection containing more than 5000 photos was purchased by the Hungarian Heritage House – and now they are in the process of digitalizing them. See announcement for links to the photos.

Page 18 Intensive Folk Dance – "yoga-folk" is a method devised by a Hungarian dancer with a masters in teaching folk dance from the Hungarian Academy of Dance. It aims to teach Hungarian folk dance to adults on an amateur

level and incorporates yoga into the classic folk dance training and warm-up exercises. "I have selected exercises that most effectively develop the specific skills necessary for Hungarian folk dance." "Yoga...is the opposite of the jumping, stamping and dynamic movements of folk dance: we also work with yoga's slow, static body positions..." "... yoga and folk dance, in body, mind and spirit complement and support one another nicely through their differences." By Horányi-Pirók Panka. www.intenzivneptanc.hu

Page 22 Szilágyság melodies' kontra and double-bass accompaniment. Szilágyság/Sălaj is a region in Western Transylvania. Ethnographically it is a transitional area between Transylvania and the Hungarian Plain. It is located in the Northwestern corner of today's Romania. Many Hungarian ethnomusicologists agree that in terms of folk music, the region belongs to Transylvania because of: the vocabulary of melodies, style of playing the stringed instruments, accentuation in the dance melodies, and the counter rhythm used. The playing style of two musicians: Boda Vilmos "Dándáló" (four-stringed viola) born 1927, and Varga Sándor "Pengő" (double bass) born 1929 – is examined here. Both musicians are from the village of Szilágynagyfalu/Nușfalău. Types of melodies examined: *figurázó* (a *legényes* – a type of men's dance) *verbunk* and *lassú csárdás* (men's dance and slow couple dance), *ugrálás* (fast couple dance). By Árendás Péter. – Preview from a publication soon to be released by Hungarian Heritage House: *Szilágysági népzene*

Page 27 Imaginary conversation with Kodály Zoltán – this is really more like an interview, short questions are asked; "Kodály" answers. Through this format we get information about Kodály's work, what "he thinks" about folk music as a curriculum (apparently at the Academy of Music-though not stated), his music teaching, what is folk music's role in formal music training, what can be done with folk song today, folk music arrangements, how can one build folk music into life today, whether being able to read music is important for folk musicians, what could be done in the 21st century to make sure the 'old culture' doesn't fade away without a trace... and then... even, what "he thinks" about world music. By Fehér Anikó.

Page 29 New recording: Pendely: Debrecen' nyílik a virág (FA 451-2 Fonó, 2020). Afterschool music instruction for children in Debrecen includes an active and award-winning children's folk chorus known locally as the "Pendely family". Led by music teachers Tóth Lila and Sáriné Szebenyi Judit, the children learn and sing according to the dance house method of folk music instruction, getting their material and style as directly from traditional master singers as possible. This record presents a selection of the chorus' repertoire from various Hungarian regions and villages.

Page 34 Conversation with Legeza Márta – basket weaver. Legeza Márti works at the Hungarian Heritage House and she has a passion for the craft of basket weaving. She is now an expert on everything about basket weaving in Hungary, has travelled to study basket weaving traditions in other European countries and won a grant from the Hungarian Academy of Arts to seek out master Hungarian basket weavers and learn from them. There is discussion of whether handcraft traditions are only something from the past, or should they be re-thought for today's every day life. Interview by Grozdits Károly.

Page 39 Proper conduct for women in traditional life of the Carpathian Basin. Examples are taken from traditional communities all over the Hungarian language area. In general the discussion applies to peasant culture in the past, before the disintegration of traditional life. Many of the rules stated are supported with example sayings from embroidered wall-hangings, texts of songs, tales, ballads. Rules for women's behavior were more strict than for men's. A good woman: didn't gossip, didn't talk much, served her guests, let the man go first, didn't laugh loudly, didn't argue with or say no to her husband...her place was in the home. Before WW II women had a secondary role in society. Rules varied for little girls, unmarried young women, married women, older women. By Werschwitz Annamária.

Sue Foy

folkMAG^{az}in

2020/4, XXVII. évfolyam, 4. szám
Megjelenik évente 6+1 alkalommal

Kiadja a Táncház Alapítvány
Alapítványi gondnok: Nagy Zoltán
Kuratóriumi tagok: Sándor Ildikó, P. Vas János

Felelős szerkesztő: Grozdits Károly
Tervező-szerkesztő: Berán István

Munkatársak:

Bede Judit, Gósi Anett,
Juhász Katalin, Kóka Rozália,
Széki Soós János

Budapest, I. ker., Szilágyi Dezső tér 6.

Lévelein: 1255 Budapest, Pf. 153

Tel./fax: (36.1) 214-3521

folkmagazin@tanchaz.hu

www.folkmagazin.hu

Porszinter Nyomda

Tel.: 1/388-7632

ISSN - 1218 - 912X

Országos terjesztés: Lapker Zrt.

Bankszámla-szám: 11701004-20171625

Külföldről: OTP I. ker. fiók,

1013 Budapest, Alagút u. 3. Hungary
Táncház Alapítvány (B.I.C.) OTPVHUB
HU55 11701004 20171625 00000000

Támogatónk a Nemzeti Kulturális Alap
Népművészet Kollégiuma

Belső borító: „Fejlesztő tréning néptáncosoknak” – Fotó: Moraru Beatrice Vivien (Malom fókusz)

Hátsó borító: Élő hagyományok Kalocsa kulturális terében – Fotó: Farkas-Mohi Balázs ©Szabadtéri Néprajzi Múzeum

2020/4 • XXVII. évf. 4. szám

FOLKMAĞAZIN

nka
Nemzeti Kulturális Alap